

Notat 2007–9

Tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet på yrkesmessig drevne gardsbruk

Erland Kjesbu
Agnar Hegrenes
Siv Karin Paulsen Rye
Otto Sjelmo
Kristin Stokke

Tittel	Tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet på yrkesmessig drevne gardsbruk
Forfattere	Erland Kjesbu, Agnar Hegrenes, Siv Karin Paulsen Rye, Otto Sjelmo, Kristin Stokke
Prosjekt	Analyse, rapportproduksjon og publisering TN (D660)
Utgiver	Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF)
Utgiversted	Oslo
Utgivelsesår	2007
Antall sider	99
ISBN	978-82-7077-682-5
ISSN	0805-9691
Emneord	tilleggsnæringer, jordbruk, definisjoner, metoder, gardsbruk, driftsøkonomi

Litt om NILF

- Forskning og utredning angående landbrukspolitikk, matvaresektor og -marked, foretaksøkonomi, nærings- og bygdeutvikling.
- Utarbeider nærings- og foretaksøkonomisk dokumentasjon innen landbruket; dette omfatter bl.a. sekretariatsarbeidet for Budsjettnemnda for jordbruket og de årlige driftsgranskingene i jord- og skogbruk.
- Utvikler hjelpemidler for driftsplanlegging og regnskapsføring.
- Finansieres av Landbruks- og matdepartementet, Norges forskningsråd og gjennom oppdrag for offentlig og privat sektor.
- Hovedkontor i Oslo og distriktskontor i Bergen, Trondheim og Bodø.

Forord

De siste årene er det lagt økende vekt på nye anvendelser av landbruksressursene gjennom såkalte tilleggsnæringer. Både politikere, forvaltning, forskning og næringa har sett muligheter knyttet til utvikling av ny næringsaktivitet basert på landbruksressursene. Det finnes imidlertid foreløpig lite sikker dokumentasjon på omfanget og betydningen av slik verdiskaping. NILF har derfor rettet økt oppmerksomhet mot tilleggsnæringer og nye former for landbruksbasert verdiskaping. Det siste året har vi blant annet gjennomført mer detaljerte registreringer i driftsgranskingene for bedre å kunne beskrive betydningen av og egenskaper ved slik næringsaktivitet. Dette notatet presenterer våre første resultater basert på de nye registreringene av driftsdata.

Dette notatet beskriver utbredelse, omfang, økonomi innen og egenskaper ved tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet på yrkesmessig drevne gardsbruk. Publikasjonen tar utgangspunkt i data fra driftsgranskingene og beskriver metodikken bak datainnsamling, viser resultatene fra granskingene og trekker noen konklusjoner knyttet til sentrale problemstillinger for slik næringsaktivitet på yrkesmessig drevne bruk. Analyser og data som presenteres i dette notatet viser bare en del av de data og analyser en kan få ut av driftsgranskingsmaterialet om dette emnet. Det er mulig å utnytte de nær et tusen observasjonene som inngår i driftsgranskingene totalt til å gå mer i dybden for eksempel ved regionale sammenligninger, analyse av struktur og ulike jordbruksproduksjoner og driftsgreiner blant tilleggsnæringer.

Alle medarbeidere i NILFs driftsgransker har bidratt med datainnsamling og registrering. En hel del av driftsgranskerne har også vært involvert i utviklingen av det nye registreringsopplegget for tilleggsnæringer. Analysene er utført av Agnar Hegrenes, Kristin Stokke, Siv Karin Paulsen Rye, Otto Sjelmo og Erland Kjesbu. Notatet er skrevet av de samme personene. Hegrenes har skrevet kapittel 2 og deler av kapittel 5, Stokke deler av 4 og 5, Rye deler av 5, Sjelmo deler av kapittel 4 og Kjesbu kapittel 1, 3, 6 og deler av 4. Sistnevnte har vært prosjektleder for arbeidet med tilleggsnæringer i NILF. Kvalitetssikring er foretatt av Agnar Hegrenes. Torbjørn Haukås, som er ansvarlig for arbeidet med driftsgranskingene i NILF, har gitt nyttige innspill underveis i prosessen. Anne Bente Ellevold har klargjort notatet for trykking.

Oslo, juli 2007
Ivar Pettersen

Innhold

SAMMENDRAG	1
1 INNLEDNING.....	5
1.1 Bakgrunn	5
1.2 Formål og problemstillinger.....	7
1.3 Disposisjon og leserveiledning.....	7
2 TIDLIGERE ANALYSER AV TILLEGGSNÆRINGER.....	9
2.1 Undersøkelser av omfang av tilleggsnæringer i Norge.....	9
2.2 Begrepsbruk internasjonalt.....	12
2.3 Analyser av tilleggsnæringer i andre land.....	14
2.4 Internasjonal forskning på faktorer som virker til at noen starter tilleggsnæring.....	16
3 DEFINISJONER, METODER OG DATAGRUNNLAG.....	19
3.1 Definisjoner og begrepsavklaringer for driftsgranskingene.....	19
3.1.1 Definisjon av yrkesmessig drevne bruk og samdrifter	19
3.1.2 Definisjon av jord- og skogbruk, tilleggsnæring og annen næring.....	20
3.1.3 Kort drøfting av begrepet «tilleggsnæring».....	21
3.2 Prinsipper for utvalgsgrunnlag og utvalgsmetode.....	22
3.3 Metode og føringspraksis	24
3.3.1 Generelt om føringspraksis og omgjøring av skatte- til driftsregnskap.....	24
3.3.2 Klassifisering av tilleggsnæringer og annen næringsvirksomhet	25
3.3.3 Spesielt om føringspraksis for tilleggsnæring.....	27
3.3.4 Spesielt om føringspraksis for annen næring.....	30
3.3.5 Spesielt om føringspraksis for samdrifter	30
4 UTBREDELSE, OMFANG OG ØKONOMI I TILLEGGS-NÆRING OG ANNEN NÆRING PÅ YRKESMESSIG DREVNE BRUK	31
4.1 utviklingen i tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet	31
4.1.1 Utvikling etter landsdel.....	32
4.1.2 Utvikling i tilleggsnæring etter inndeling i flatbygder og andre bygder	34
4.1.3 Utvikling i tilleggsnæring etter næringstilknytning og sentralitet	35
4.1.4 Utviklingen i hoveddriftsformer av tilleggsnæringer	37
4.2 Utbredelse og omfang av tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet i dag	39
4.2.1 Utbredelse og omfang av tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet på yrkesmessig drevne bruk.....	39
4.2.2 De ulike aktiviteter av tilleggsnæring og annen næringsvirksomhet.....	43
4.2.3 Omfanget av tilleggsnæringer og annen næring sett ut fra ulike egenskaper ved næringsaktivitetene	45
4.2.4 Nettoinvesteringer.....	49
4.2.5 Mangesysleri.....	50
4.2.6 Tilleggsnæringer uttalt av myndighetene som satsingsområder.....	51
4.3 Tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet på bruksnivå.....	52
4.3.1 Betydningen av tilleggsnæring og annen næringsvirksomhet på bruksnivå.....	52

4.3.2	Resultat og betydning av ulike aktiviteter av tilleggsnæring og annen næring på bruksnivå	53
4.4	Lønnsomhet i tilleggsnæringer og annen næring	57
4.4.1	Tilleggsnæringenes betydning for lønnsomheten i landbruket	58
4.4.2	Grunnlaget for lønnsomhetsberegninger i ulike tilleggsnæringer	58
4.4.3	Lønnsomhet i ulike tilleggsnæringer	59
4.4.4	Lønnsomhet i annen næring	60
5	FAKTORER SOM PÅVIRKER UTBREDELSE OG ØKONOMI I TILLEGGSNÆRINGER OG ANNEN NÆRINGSVIRKSOMHET	63
5.1	Regionale forskjeller i utbredelse av tilleggsnæringer og annen næringsvirksomhet	63
5.1.1	Tilleggsnæring i ulike landsdeler	63
5.1.2	Annen næring i ulike landsdeler	64
5.2	Påvirkes jordbruksdrifta når brukers og ektefelle/samboers arbeidsinnsats i tilleggsnæring og annen virksomhet blir stor?	65
5.3	Tilleggsnæring og ulik struktur i jordbruket	68
5.4	Tilleggsnæring og annen næring i kombinasjon med ulike jordbruksproduksjoner	71
5.5	Tilleggsnæring i samdrifter	72
5.6	Kjønn	74
5.7	Alder	78
5.8	Multivariatanalyse	80
6	DISKUSJON OG KONKLUSJONER	83
6.1	«Ny» næringsaktivitet på gardsbruk utvikles - krav til fleksibilitet og samordning innen begrepsbruk og datainnsamling	83
6.2	Tilleggsnæringer – økende betydning, men fortsatt et «tillegg» i inntekstdannelsen på yrkesmessig drevne bruk	85
6.3	Store bruk, bruk på flatbygdene, bruk på Østlandet og ellers i sentrale strøk henter størst driftsresultat fra tilleggsnæringene	86
6.4	Driftsresultatet i tilleggsnæringer øker i takt med økning i arbeidsforbruket, type tilleggsnæring har også en del å si	87
6.5	Stort sett lønnsomt å utnytte ressursgrunnlaget på bruket, men avhengig av hva som er alternativet	87
6.6	«Tradisjonell» tjenesteproduksjon mest utbredt – myndighetenes nye satsingsområder står så langt for en liten del av aktiviteten	88
6.7	En ikke ubetydelig andel av tilleggsnæringsaktiviteten er i realiteten en omorganisering av jordbruksdrifta	89
6.8	Noen forslag til forskning og videre studier	90
	REFERANSER	93
	VEDLEGG	95

Sammendrag

Dette notatet har flere formål og mange problemstillinger er forsøkt besvart. Et hovedformål er å beskrive de metoder som nyttes for å definere og måle det som kalles tilleggsnæringer og annen næring på gardsbruk. Videre er det et ønske å kunne gi opplysninger om hvor utbredt slike aktiviteter er, hva de omfatter og sammenhenger mellom slike aktiviteter og andre aktiviteter på gardsbrukene. Dessuten antyder notatet også noen temaforslag for videre studier knyttet til slik næringsaktivitet.

Tilleggsnæring er i notatet definert som *næringsaktivitet på gardsbruk-/landbrukseiendom som drives i tillegg til eller ved siden av tradisjonelt jord- og skogbruk, hvor en eller flere av brukets landbruksressurser (areal, bygninger, maskiner og landbruksråvarer) inngår og er nødvendig som faktorinnsats i produksjonen*. Annen næring er *annen næringsvirksomhet enn jordbruk, skogbruk og tilleggsnæring, hvor det ikke benyttes og er behov for landbruksressurser som innsatsfaktor i produksjonen*.

Notatet tar utgangspunkt i NILFs driftsgranskinger, som dekker såkalte yrkesmessig drevne gardsbruk. Utvalget til granskningene gjøres blant de ca. 35 000 største av de ca. 50 000 brukene som mottar produksjonstilskudd i jordbruket. Fra og med regnskapsåret 2005 ble det utviklet et nytt registreringsopplegg for tilleggsnæringer og annen næringsvirksomhet i driftsgranskningene.

Hovedforskjellen i forhold til tidligere år knytter seg til detaljeringsgraden i registreringene, og inndelingen i ulike typer aktiviteter av tilleggsnæring og annen næring. Annen næring har tidligere ikke vært inndelt etter ulike aktiviteter. Tilleggsnæringer ble tidligere klassifisert på bruksnivå, ut fra omfanget av ulike tilleggsnæringer på hvert enkelt bruk. Nå blir tilleggsnæringer delt inn i ulike driftsgreiner. Tilleggsnæringer blir således klassifisert mer nøyaktig på aktivitetsnivå. Dette gjør oss i stand til å følge utviklingen knyttet til omfang, utbredelse og økonomi i de ulike aktivitetene. Systemet skaper også fleksibilitet i og med at nye tilleggsnæringer kan legges til etter hvert, samt at en får mulighet til å gjøre ulike grupperinger av næringsaktiviteter alt etter hva som er formålet med analysearbeidet. For å bedre datatilfanget innen tilleggsnæringer ytterligere gjennomfører også NILF, i samarbeid med SSB, for tiden et prosjekt for å kartlegge næringsaktivitet og ressursgrunnlag på landbrukseiendommer som ikke inngår i utvalgsgrunnlaget til driftsgranskningene.

Våre analyser viser at tilleggsnæringer har økende betydning for inntektsdannelsen på yrkesmessig drevne gardsbruk, men utgjør fortsatt jevnt over bare et «tillegg» i inntektsdannelse på disse brukene. Økningen i tilleggsnæringer andel av totale inntekter har heller ikke veid opp jord- og skogbrukets reduserte betydning for inntektsdannelsen, slik at landbrukets totale bidrag til nettoinntekta samlet sett har gått ned fra 56 til 49 prosent i perioden 1997 til 2005. Næringsinntektenes totale bidrag (inkl annen næring) til nettoinntekta har i samme periode gått ned fra 59 til 52 prosent.

Det er store forskjeller fra bruk til bruk, men andel bruk hvor driftsoverskuddet fra tilleggsnæring er høyere enn driftsoverskuddet fra jordbruket er økende (4 prosent i 1997 og 10 prosent i 2005). Dette kan imidlertid også si noe om lønnsomheten i jordbruket. Kun 0,8 prosent av brukene hadde et driftsoverskudd på over 500 000 kroner fra tilleggsnæring.

Driftsgranskingsmaterialet viser at, som i jordbruket, er det regionale og strukturelle forskjeller også knyttet til tilleggsnæringer. Det er på Østlandet at det hentes størst driftsoverskudd per bruk fra tilleggsnæringer, minst driftsoverskudd per bruk henter brukene i Nord-Norge. Det viser seg også at det er bruk i sentrale tjenesteytingskom-

muner og blandede tjenesteytings- og industrikommuner som henter størst driftsoverskudd fra tilleggsnæring. Driftsgranskingsresultatene indikerer videre at det er positiv sammenheng mellom bruksstørrelse (målt ved jordbruksareal) og driftsresultatet fra tilleggsnæringene. Det er likevel en svak negativ sammenheng mellom overskuddet i jordbruk og driftsoverskuddet i tilleggsnæring. Arbeidsinnsatsen i tilleggsnæringene forklarer en god del av driftsresultatet. Type tilleggsnæring har også en del å si. Utmærksnæring og utleie gir størst driftsoverskudd ved en gitt arbeidsinnsats.

Det knytter seg noe usikkerhet til lønnsomhetsberegningene for tilleggsnæringer. Dette skyldes først og fremst fordelingen av kapital mellom jord- og skogbruk og tilleggsnæringer, noe som har med tilleggsnæringenes egenart å gjøre. Det knytter seg også noe usikkerhet til arbeidsregistreringene da det for mange er vanskelig å skille ut tilleggsnæringsaktivitetene. Til tross for usikkerheten kan vi rimelig sikkert si at tilleggsnæring i gjennomsnitt gir bedre arbeidsbetaling enn både tradisjonelt jord- og skogbruk. Det ser m.a.o. ut til å være lønnsomt å utnytte landbruksressursene til ny næring på bruket. Hvis en imidlertid ser på ulike typer tilleggsnæringer, ser en at en del av de arbeidsintensive tilleggsnæringene gir dårligere timefortjeneste enn tradisjonell jordbruksdrift. Materialet viser at det er videreføring/vareproduksjon og turisme som gir lavest arbeidsgodtgjøring per time. Det ser også ut til at timefortjenesten er bedre i typiske tjenesteproduksjoner enn innen vareproduksjon. Sett under ett kan de kapitalintensive tilleggsnæringene forrente en betydelig kapitalmengde per bruk, selv når arbeidsinnsatsen godtgjøres etter tariff. De fleste former for annen næring gir bedre arbeidsgodtgjøring enn arbeidsintensive tilleggsnæringer. Det er store forskjeller mellom bruk. Hvor arbeidsinnsatsen skal settes inn for å øke inntjeningen, må derfor vurderes individuelt.

Det ser ut til at det er bruk i sentrale strøk, og i områder der jordbruksdrift i utgangspunktet trenger minst støtte for å oppnå lønnsom drift, at også tilleggsnæringene kaster mest av seg. Det er også i de sentrale områdene at mulighetene for lønnet arbeid er størst. Så langt har næringsaktivitet knyttet til myndighetenes satsingsområder som «Inn på tunet»-tjenester, småskala matforedling, turisme og bioenergi, hatt en forholdsvis liten betydning for tilleggsnæringenes bidrag til sysselsetting og verdiskaping. Det er tradisjonelle tjenesteproduserende tilleggsnæringer, som utleie av bygninger, maskinkjøring, utleie av jakt- og fiskerettigheter samt annen tjenesteyting, som dominerer. Maskinkjøring og utleie av bygninger er også de mest vanlige tilleggsnæringsaktivitetene i andre land. Tjenesteproduksjon er mer utbredt enn vareproduksjon.

Det virker imidlertid som om det holder på å skje noe innenfor myndighetenes uttalte satsingsområder. Vi ser at arbeidsforbruket og investeringene knyttet til de nevnte aktivitetene er relativt sett høyere enn omsetning og driftsoverskudd. Noe av dette kan kanskje tilskrives egenskaper ved slik aktivitet da de er lettere å skille fra tradisjonelt jord- og skogbruk. Det blir derfor interessant å følge denne utviklingen framover.

Gjennomgangen av driftsgranskingsmaterialet viser også at en ikke ubetydelig andel av tilleggsnæringsaktiviteten i realiteten er en form for omorganisering av jordbruksdrifta. Ca. 15 prosent av driftsoverskuddet, ca. 20 prosent av omsetningen og i underkant av 30 prosent av arbeidsforbruket knyttet til tilleggsnæringer kan vi rimelig sikkert si går til produksjon av varer og tjenester til andre foretak som driver tradisjonelt landbruk. Omfanget av for eksempel maskinkjøring er en indikasjon på at den teknologiske og økonomiske utviklinga tvinger fram andre driftsopplegg og måter å organisere landbruksdrifta på. Andelen av driftsoverskudd, omsetning, arbeidsforbruk og investeringer som går til andre markeder enn tradisjonell jord- og skogbruksdrift, er imidlertid klart størst.

Notatet gir ikke svar på hva som skal til for å oppnå suksess med tilleggsnærings- og annen næringsvirksomhet på gardsbruk. Notatet belyser også bare omfang, utbredelse av og økonomi knyttet til slik næringsaktivitet på yrkesmessig drevne gardsbruk. Nota-

tet gir heller ikke svar på hvor viktig tradisjonell landbruksdrift er for utviklingen av tilleggsnæringer og annen næringsvirksomhet på bygda. Dette er noen spørsmål det ville være naturlig å studere videre. Det blir også interessant å følge utviklingen, gjennom det detaljerte registreringsopplegget driftsgranskingene nå har for slik næringsaktivitet, framover.

Kapittel 1 i notatet beskriver bakgrunnen for arbeidet, formål og problemstillinger. I kapittel 2 refereres tidligere analyser av tilleggsnæringer, både norske og utenlandske. Det synes ikke å være noen entydig praksis for definisjon og klassifisering av tilleggsnæringer, men det synes likevel å være vanlig å skille mellom næringsaktiviteter som er basert på ressurser på gardsbrukene og næringsaktivitet uten slik tilknytning. Kapittel 3 omtaler definisjoner, metoder og datagrunnlag. Omfanget av tilleggsnæringsaktivitet og aktivitetens betydning, er tema i kapittel 4. Sammenhengen mellom driftsoverskudd i tilleggsnæring og en del andre kjennetegn er nærmere beskrevet i kapittel 5. Siste kapittel, kapittel 6, gir en sammenfattende drøfting av resultatene og trekker enkelte hovedkonklusjoner.

1 Innledning

Til alle tider har bønder søkt å utnytte ressursgrunnlaget på eiendommene sine. Jordbruket har tradisjonelt vært bærebjelken, men skogen har vært viktig for mange. Annen anvendelse av arealressurser, bygninger, maskiner og redskap, og utnytting av landbruksråvarene gjennom tilleggsnæringer, samt annen næringsvirksomhet basert på de menneskelige ressursene på bruket, har bidratt til inntektsdannelsen. Slik er det også i dag. Brukerfamiliene henter inntekter fra jordbruk, skogbruk, annen anvendelse av landbruksressursene, annen næringsaktivitet, lønnsinntekter, trygder, pensjoner og andre kapitalinntekter. Dette notatet fokuserer på inntektsdannelsen som skjer på bakgrunn av annen utnyttelse av landbruksressursene enn til tradisjonelt jord- og skogbruk samt annen næringsaktivitet som skapes av brukerfamilien på yrkesmessig drevne gårdsbruk.

1.1 Bakgrunn

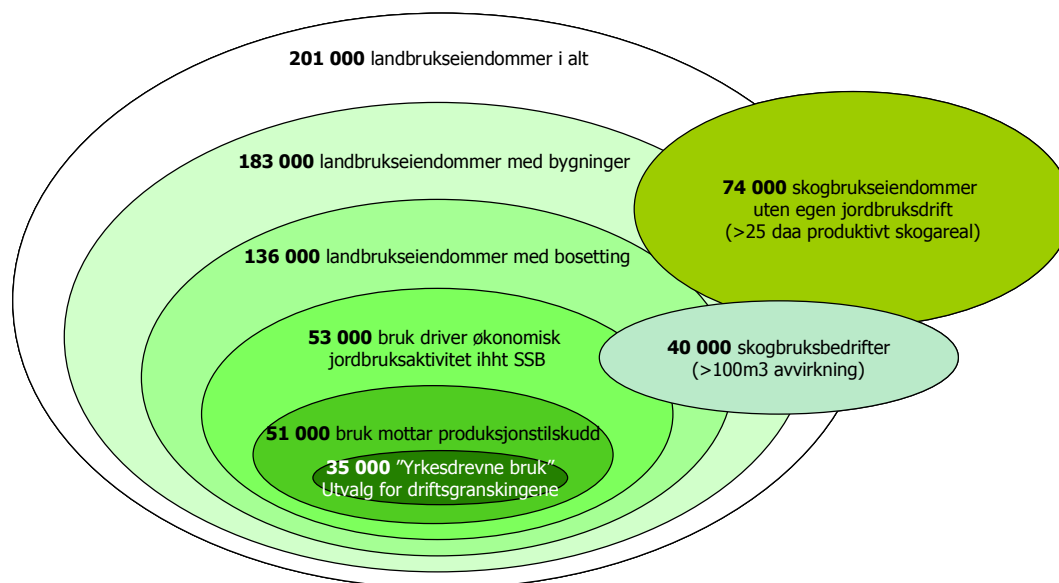
De siste årene har det vært sterkere fokus på næringsaktivitet som tar utgangspunkt i landbruksressursene (arealer, bygninger og maskiner), men som ikke er jordbruk eller skogbruk. Både politikere, forvaltning, forskning og næringa har sett muligheter knyttet til utvikling av ny næringsaktivitet basert på landbruksressursene. Porteføljen av nye næringer med utgangspunkt i gardens ressurser av areal, bygninger, maskiner etc. er mangfoldig. I NILFs driftsgranskinger har vi siden regnskapsåret 1997 skilt denne aktiviteten ut fra annen næringsaktivitet på garden, og kalt den tilleggsnæringer. Fra regnskapsåret 2002 ble tilleggsnæringerne videre delt inn i ulike hovedkategorier. Registreringene har likevel blitt gjort på bruksnivå, slik at vi ikke har vært i stand til å gi gode analyser av omfanget av og økonomien i ulike typer tilleggsnæringer. Fra regnskapsåret 2005 er registreringene gjennom driftsgranskingerne ytterligere forbedret i og med at ulike tilleggsnæringsaktiviteter er registrert gjennom inndeling i driftsgreiner. (Mer om dette i kapittel 3.3). Bakgrunnen for at registreringene er forbedret er at det etterspørres mer kunnskap og dokumentasjon knyttet til omfanget av og økonomien i tilleggsnæringer. Videreutviklingen av driftsgranskingerne er gjennomført som en del av et større arbeid i NILF knyttet til dokumentasjon av tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet på gårdsbruk. I dette arbeidet inngår også vurderinger av begrepsbruk og definisjoner på

dette området, gjennomgang av internasjonal litteratur om emnet, videre studier av enkelte tilleggsnæringer samt et samarbeid med Statistisk sentralbyrå (SSB) for å kartlegge næringsaktivitet og ressursgrunnlag på ulike typer landbrukseiendommer som ikke inngår i utvalgsgrunnlaget til driftsgranskingene. Dette notatet presenterer imidlertid kun resultater fra driftsgranskingene, samt at vi kommer litt inn på noen internasjonale studier og vil kort drøfte begrepsbruk og definisjoner.

Driftsgranskingene dekker såkalte yrkesmessig drevne bruk (mer om metodikk og definisjoner i kapittel 3). For øvrige typer landbrukseiendommer, blant annet «mindre bruk» som mottar produksjonstilskudd og bosatte landbrukseiendommer uten jordbruksdrift, vises det til samarbeidsprosjektet mellom SSB og NILF hvor det vil bli presentert resultater i løpet av året. Det kan også nevnes at NILF i 2005/06 gjennomførte et forprosjekt for å kartlegge næringsaktiviteten på bruk som mottar produksjonstilskudd, men som ikke inngår i utvalgsgrunnlaget til driftsgranskingene (Sjelmo m.fl. 2006). Dette prosjektet ble gjennomført for å teste om driftsgranskingene også kunne være representative for denne gruppa. Det viste seg imidlertid at tilleggsnæring var noe mindre utbredt på bruk i denne gruppa enn på driftsgranskingsbrukene.

Det nevnte arbeidet som SSB og NILF nå utfører, vil sammen med driftsgranskingene og SSBs landbruksundersøkelser og annen statistikk, danne grunnlaget for et mer langsiktig dokumentasjons- og statistikkarbeid knyttet til all næringsvirksomhet og ressursgrunnlag på norske landbrukseiendommer. Det pågående prosjektet vil også gå videre med studiene som ble gjennomført i NILFs forprosjekt (Sjelmo m.fl. 2006).

Driftsgranskingene representerer de driftsenhetene (bedriftene) som har mest jordbruksdrift (yrkesmessig drevne bruk, se kapittel 3.2), og det vil være denne gruppa som også framover vil følges tettest. For å sette den gruppa som driftsgranskingene representerer, inn i et større perspektiv har vi tatt med figur 1.1 som viser ulike typer landbrukseiendommer. Det kan være tilleggs- og annen næringsaktivitet på alle disse typene eiendommer. I dette notatet belyses altså denne næringsaktiviteten på den innerste gruppa i figuren, såkalte yrkesmessig drevne bruk. Bedriftene med jordbruksaktivitet (totalt 53 000 i 2005) kan leie ressurser, for eksempel jord, fra eiendommene uten egen jordbruksaktivitet.

Figur 1.1 Ulike typer landbrukseiendommer og landbruksbedrifter

1.2 Formal og problemstillinger

Formålet med dette notatet er å presentere resultater om tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet fra NILFs driftsgranskinger. Det være seg utbredelsen og omfanget av slik næringsaktivitet på yrkesmessig drevne bruk samt økonomi og arbeidsforbruk knyttet til ulike tilleggsnæringsaktiviteter. Videre beskriver notatet opplegg, føringspraksis og definisjoner som er brukt i driftsgranskningene. I notatet drøftes også kort begrepsbruk knyttet til tilleggsnæring og annen næringsaktivitet på gardsbruk. Vi drøfter kort grunnlaget for slik næringsaktivitet og slik næringsaktivitets bidrag til nyskaping.

Følgende problemstillinger belyses i dette notatet ved hjelp av driftsgranskingsmaterialet:

- Hvor utbredt er tilleggsnærings- og annen næringsaktivitet på yrkesmessig drevne gardsbruk på landsbasis og i ulike regioner, samt ved ulik bruksstruktur og i kombinasjon med ulike jordbruksproduksjoner?
- Hvor utbredte er tilleggsnæringer og annen næringsvirksomhet i samdrifter i melkeproduksjonen?
- Hvordan fordeler utbredelse og omfang av tilleggsnæringer seg i forhold til ulike egenskaper med sentrale innsatsfaktorer, landbruksressursene, produktene og markedet som avtar produktene?
- Hvor stort er driftsoverskudd, omsetning, arbeidsforbruk og investeringer knyttet til tilleggsnæring og annen næringsaktivitet på yrkesmessig drevne gardsbruk?
- Hvordan er lønnsomheten i ulike tilleggsnæringsaktiviteter?
- Er det forskjeller knyttet til alder og kjønn i forhold til drift av tilleggsnæring og annen næringsvirksomhet?
- Hvordan har tilleggsnæring og annen næringsaktivitet utviklet seg over tid?
- I hvilken grad er en avhengig av aktiv landbruksdrift for å skape tilleggsnæring og annen næringsaktivitet på gardsbruk, i hvilken grad har type jordbruksproduksjon betydning?
- I hvilken grad er tilleggsnæring «ny» næringsaktivitet med basis i landbrukets ressurser og i hvilken grad er det kun snakk om en annen måte å drive tradisjonelt landbruk på?
- I hvilken grad investeres det i tilleggsnæringer og annen næringsvirksomhet?

1.3 Disposisjon og leserveiledning

Etter beskrivelse av bakgrunn, formål og problemstillinger i kapittel 1 gis det i kapittel 2 en oversikt over tidligere analyser av tilleggsnæringer, litt om begrepsbruk på dette området internasjonalt samt et delkapittel om internasjonale studier av hvorfor det etableres tilleggsnæringsaktivitet. I kapittel 3 gis det tatt med en oversikt over definisjoner, metodikk og datagrunnlag. Datagrunnlaget er hovedsakelig NILFs driftsgranskinger. Derfor gis det en beskrivelse av populasjonsavgrensinger, utvalgsprinsipper, samt føringspraksis, spesielt for tilleggsnæringer og annen næring.

I kapittel 4 presenteres resultater fra NILFs driftsgranskinger og det gis oversikt over data som gir svar på en del av problemstillingene som er skissert i kapittel 1.2. I kapitlet belyses både tilleggsnæringers og annen næringsvirksomhets utbredelse, omfang og betydning totalt sett og på bruksnivå.

I kapittel 5 gjøres det nærmere analyser på ulike sammenhenger. Utbredelse, omfang og betydning av slik næringsaktivitet sees opp mot ulike regioner, bruksstørrelser og bruk med ulike jordbruksproduksjoner. Vi ser også nærmere på sammenhenger mellom brukernes alder og kjønn i forhold til tilleggsnæringsvirksomhet. Utbredelsen av tillegg-

snæring og annen næring på enkeltbruk og samdrifter sammenlignes. Det gjøres også noen statistiske analyser for å teste sikkerheten bak noen av tallene, samt for å se om ulike sammenhenger er statistikk sikre.

I kapittel 6 drøftes funn som ble presentert i kapittel 4 og 5, og det trekkes konklusjoner. Det skisseres til slutt noen hypoteser og problemstillinger som det kan være aktuelle å gå videre med ved ytterligere analyse av datamaterialet eller i forskning.

Alle kapitlene skal i utgangspunktet kunne leses hver for seg, men det krever at henvisninger til andre kapitler og vedlegg studeres noe nærmere.

2 Tidligere analyser av tilleggsnæringer

Undersøkelser av tilleggsnæringer kan klassifiseres i flere grupper, bl.a. (1) undersøkelser av forekomst av tilleggsnæringer og (2) undersøkelser av hva som karakteriserer de som driver slik næringsaktivitet og hvilke faktorer som fremmer eller hemmer utvikling av slik aktivitet. Begge typer av undersøkelser omtales nedenfor.

2.1 Undersøkelser av omfang av tilleggsnæringer i Norge

I tabell 3.1 har vi gjengitt noen resultater fra Statistisk sentralbyrå (2006) over utbredelse av tilleggsnæringer. Ved landbruksundersøkelsen i 2005 rapporterte 48 prosent av jordbruksbedriftene at de var involvert i en eller annen form for tilleggsnæringsaktivitet. Andelen som har rapportert tilleggsnæringsaktivitet, er betydelig høyere enn i de to foregående undersøkelsene, spesielt er det stor forskjell mellom 2002/03 og 2004/05 (se også kapittel 4.1).

Tabell 2.1 Antall jordbruksbedrifter med tilleggsnæringer

Ar	Jordbruksbedrifter i alt	Jordbruksbedrifter med tilleggsnæringsaktivitet					
		I alt	Leiekjøring	Utleie av jakt og fiskerett	Bearbeiding av skogsvirke	Camping, hytteutleie og gardsturisme	Utleie av driftsbygning eller vaningshus
1998/99	70 740	29 097	14 076	5 851	3 714	3 106	3 490
2002/03	58 231	21 260	9 975	4 794	3 915	3 023	4 021
2004/05	53 003	25 317	10 551	7 580	4 889	2 827	5 241

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2007)

SSB antar at de i 2005 klarte å fange opp omfanget av tilleggsnæringer bedre enn i 2003, særlig gjelder det tilleggsnæringer der arbeidsinnsatsen er liten. Noe av dette kan forklares av endra spørsmålsstilling om utleie av jakt- og fiskerett og videre tilverking av skogsvirke for salg. Videre hadde SSB i 2005 bedre mulighet til å kontrollere spørsmål om utleie av jordbruksareal (Statistisk sentralbyrå 2006).

Leiekjøring var den mest utbredte formen for tilleggsnæring i alle tre undersøkelsene. Noen jordbruksbedrifter er engasjert i mer enn en tilleggsnæring.

Arbeidsinnsatsen i tilleggsnæringer var ca. 6 800 000 timeverk (ca. 3 700 årsverk å 1 845 timer) i 2004/05, se tabell 2.2. Dette er ca. 5 prosent av samla arbeidsinnsats i jord- og hagebruk, skogbruk og tilleggsnæringer. Arbeidsinnsatsen i tilleggsnæringer er betydelig større enn arbeidsinnsatsen i skogbruk på bedriftene i denne undersøkelsen. Selv om tallene for de enkelte år i tabell 2.2 ikke kan sammenliknes fullt ut, synes det å være en tendens til redusert arbeidsinnsats i tilleggsnæringer så vel som i jord- og hagebruk og skogbruk.

Tabell 2.2 Arbeidsinnsats i jord- og hagebruk, skogbruk og tilleggsnæringer på jordbruksbedrifter. 1 000 timer

Ar	Arbeidsinnsats i alt	I jord- og hagebruk	I skogbruk ¹	I tilleggsnæringer
1998/99	165 613	151 442	6 003	8 169
2002/03	142 625	131 667	4 481	6 477
2004/05*	130 389	119 744	3 897	6 808

1) Det er mange skogbrukseiendommer uten jordbruksdrift slik at den totale arbeidsinnsatsen i skogbruk er større enn det som går fram av denne tabellen

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2007)

Det var flest jordbruksbedrifter med tilleggsnæring i Oppland i 2004/05 (2 793 bedrifter). Det var mer enn 2 000 bedrifter med tilleggsnæring også i Hedmark, Rogaland og i begge trøndelagsfylkene. Rekna i prosent av alle jordbruksbedrifter var det flest med tilleggsnæring i Buskerud (66 prosent), Aust-Agder (63 prosent), Telemark (57 prosent) og Sør-Trøndelag (56 prosent). Det var relativt få i Troms (39 prosent), Hordaland (38 prosent) og Finnmark (36 prosent).

Den refererte undersøkelsen fra Statistisk sentralbyrå, viser ikke noe om omsetning eller resultat for tilleggsnæringer. I en undersøkelse for skogbrukseiendommer har derimot SSB tall for bruttoinntekt fra tilleggsnæringer, se tabell 2.3.

Tabell 2.3 Arbeidsinnsats og bruttoinntekt i 2003 fra attåt næringer som nytta areala og ressursene i skog og anna utmark på eiendommen¹

	Arbeidsinnsats	Bruttoinntekt
Eiendommer i alt (% av alle i parentes)	13 298 (11)	13 850 (12)
	Timer	tusen kr
Total arbeidsinnsats/bruttoinntekt	1 286 107	645 752
Herav:		
Tilrettelegging for jakt og fiske	148 941	22 054
Salg av jakt og fiskeretter	174 110	125 814
Hytteutleie og bortfeste av tomter	248 307	216 676
Videre foredling av skogsvirke for salg	280 902	77 334
Juletre og pyntegrønt	121 270	15 827
Andre tilleggsnæringer	312 578	188 048

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2005)

Omtrent 12 prosent av skogeiendommene hadde inntekt fra tilleggsnæringer i 2003. Bruttoinntekten var knapt 650 mill. kroner eller ca. kr 46 600 per eiendom med slik inntekt. I gjennomsnitt var arbeidsinnsatsen i attåt næringer per eiendom på knapt 100 timer. Omtrent en tredel av bruttoinntekten kommer fra hytteutleie og bortfeste av tomter.

Rønning (2004) beregnet at det var knyttet annen næringsvirksomhet til 30 prosent av alle driftsenheter i landbruket. Denne andre næringsvirksomheten er da utført av ektefellene/samboerne. Mangfoldet av annen næringsvirksomhet var stort, men en kategorisering i landbruksrelatert og ikke-landbruksrelatert virksomhet ga en fordeling på henholdsvis 47 prosent og 53 prosent på de to kategoriene. Aktiviteten var skeivfordelt slik at det var stort avvik mellom gjennomsnitt og median. Medianverdiene var 300 000 kroner i omsetning, 100 000 kr i driftsoverskudd, én sysselsatt person og 1 000 timer i arbeidsforbruk. Rønning beregnet også at annen næringsvirksomhet totalt ga et driftsoverskudd på 3 mrd. kroner og at det var mer enn 15 000 årsverk i tilleggsnæringer. Det var omtrent dobbelt så stort driftsoverskudd og arbeidsinnsats i ikke-landbruksrelatert næringsaktivitet som i landbruksrelatert næringsaktivitet, men det var omtrent like mange virksomheter i begge kategorier.

Rønning (2006) har også sett på næringsaktivitet på gardsbruk i Nordland. Han fant bl.a. at 60 prosent av eierne av landbrukseiendommer, var bosatt på garden. Så godt som alle eierne (94 prosent) med jordbruksdrift, bodde på eiendommen. Av de eierne som ikke hadde jordbruksdrift, bodde 48 prosent på eiendommen. I alt 31 prosent av alle gardshushold med jordbruksdrift, hadde også annen næringsvirksomhet på eller utenfor garden. Dette er omtrent som landsgjennomsnittet i Rønning (2004). Blant de som ikke hadde landbruksproduksjon, var det 19 prosent som drev annen næringsvirksomhet. Rønning beregnet også næringsaktivitet for gardshushold med mer enn 5 daa jordbruksareal der eieren er i yrkesaktiv alder og bor på garden (5 889 eiendommer i Nordland). Av disse var det:

- 16 prosent som hadde både landbruksproduksjon og drev annen næring
- 36 prosent hadde landbruksproduksjon men ikke annen næring
- 9 prosent drev annen næring men hadde ikke landbruksproduksjon
- 39 prosent hadde verken landbruksproduksjon eller annen næring.

Rønning (2006) beregnet også totalinntekt for alle gardsbruk der eieren bor på eiendommen i Nordland, se tabell 2.4.

Tallene for inntekt fra landbruksproduksjon er noe lave i forhold til de 625 mill. kroner som Stornes, Køhn & Grevsrud (2005) beregnet. Det er vesentlige metodeforskjeller mellom de to undersøkelsene. For eksempel har Rønning inkludert videreforedling og direkte salg i landbruksproduksjonen, noe Stornes m.fl. ikke gjorde. På andre siden har Rønning trekt fra kostnader til leid hjelp, noe Stornes m.fl. ikke gjorde. Det er derfor vanskelig å sammenligne resultatene fra de to undersøkelsene.

Tabell 2.4 Inntekt fra næringsvirksomhet for hushold der eieren bor på eiendommen, Nordland

Aktivitet	Antall hushold	Verdi, million kr	Konfidensintervall, mill. kr
Landbruksproduksjon, inkl videreforedling og/eller direkte salg av egne landbruksprodukter	2 890	504	44
Videreforedling og/eller direkte salg av egne landbruksprodukter	500	25	9
Annen næringsvirksomhet	1 390	301	47

Kilde: Rønning (2006)

Som nevnt omfatter ikke NILFs driftsgranskinger alle driftsenheter i jordbruket. Et spørsmål er om driftsgranskningene er representative også for de brukene som har for liten aktivitet i jordbruket til å komme med i driftsgranskningene, eller om de små brukene har mer eller mindre av tilleggsnæringer enn de større brukene. NILF har belyst dette i et forprosjekt (Sjelmo m.fl. 2006). En intervjuundersøkelse blant brukere på mindre bruk i tilskuddsstatistikken fra Statens landbruksforvaltning viste at andelen med tilleggsnæringer lå på 28 prosent, mens 51 prosent av brukene i driftsgranskningene hadde tilleggsnæringer. Driftsgranskningene er etter dette ikke representative for de mindre brukene.

I 2004 var det ca. 80 000 bebodde landbrukseiendommer uten jordbruksdrift. Mange av disse kan ha aktivitet i skogen. Det er et betydelig omfang av tilleggsnæringer på skogeiendommer uten jordbruksdrift, mens forekomst og betydning av tilleggsnæringer til jordbruk på de øvrige av disse eiendommene sannsynligvis er meget liten (Sjelmo m.fl. 2006).

2.2 Begrepsbruk internasjonalt

Nedenfor presenterer vi noen uttrykk og begreper som er benyttet i andre land (og delvis av norske institusjoner og forfattere når de skriver på enkelsk). Hovedvekten er lagt på engelskspråklig litteratur, men vi viser også til noen skandinaviske arbeider. Omfanget av bruken av begrepene er skjønnsmessig basert på internettsøk, helst i Google Scholar, men også AltaVista. Vi viser bare eksempler på hvordan begrepene er definert og brukt. Intensjonen er ikke å gi en fullstendig oversikt.

Statistiska centralbyrån (2003) omtaler **jordbruksföretag** og **kombinationsverksamhet**. Med jordbruksföretag menes «...inom jordbruk, skogsbruk, husdjurskötsel och trädgårdsodling bedriven verksamhet under en och samma driftsledning. Företagen kan vara drivna av fysisk person (...) eller av juridisk person.» Kombinationsverksamhet er «(a)nnan verksamhet än jordbruk som är av betydelse för företagens inkomster och sysselsättning. Mer än en sådan verksamhet kan redovisas. Vanligen (men inte nöden-

digvis) finns ett samband med jordbruket genom att företagets resurser i form av mark, byggnader og maskiner etc. används.

Arbete i egne skogen eller anställning/tjänst utan samband med jordbruksföretaget medräknas inte».

Supplementary industries er Statistisk sentralbyrås engelskspråklige begrep for tilleggsnæring. Internettsøk gir ellers få treff på dette begrepet.

I de britiske driftsgranskingene benyttes begrepene «**integrated non-agricultural activities**» om det som ikke kan skilles fra jordbruk, «**semi-independent non agricultural activities**» om det som er delvis integrert, men mulig å skille ut, og «**fully independent activity of farmer and spouse**» om det som er uavhengig av jordbruksaktivitet (DEFRA 2005a). Basert på internettsøk synes disse begrepene ikke å være benyttet i andre sammenhenger.

Other gainful activities er et annet begrep. Det omfatter bl.a.:

- Processing of agricultural products, for example, cheese making;
- Non-agricultural activities on the farms, for example, agro-tourism on the farm;
- Employment on other farms;
- Off-farm activities (The Wye Group Handbook 2005, kap. II, s. 5)

Det er vel helst de to første punktene som tilsvarer tilleggsnæring i Norge, men også en del av «off-farm activities» kan være tilleggsnæring i norsk mening, for eksempel landbruksrelatert aktivitet som selvstendig næringsdrivende som er en del av «off-farm activities». Begrepet «other gainful activities» er en god del brukt i litteraturen. Et eksempel er en svensk studie som skulle legge et grunnlag for å forbedre FADN når det gjelder bygdeutvikling, der både begrepene «complementary activities» og «other gainful activities» ble nyttet (Karlsson m.fl. 2005).

Alternative farm enterprises. «The term ‘alternative’ signifies the introduction of a non-traditional source of income into the pre-existing farm business, a process widely recognised in the published literature as ‘farm diversification’. [...] A distinction is normally drawn between non-traditional (I) agriculture and (II) non-agricultural enterprises as regards the output of products and services from the farm business». Bowler m.fl. 1996: 285). Begrepet er mye bruk i litteraturen.

Pluriactivity og farm diversification. Evans & Ilbery (1993) skriver at «The current restructuring of agriculture has resulted in many farm families adjusting their business activities as part of a survival or accumulation strategy. Considerable attention has been paid to the nonconventional methods farm businesses employ to raise income, being conceptualised variously as ‘farm diversification’, ‘part-time farming’ and ‘pluriactivity’. These terms incorporate a complex multitude of possible options, the nature of which has led to significant differences in the interpretations of such concepts».

De skriver dessuten at «It is suggested that an analytical distinction between farm-centred diversification and off-farm employment, within the broader pluriactivity of farm households, can help to provide a focus for empirical work».

Nowers (2002) bruker «pluriactivity» på følgende måte:

- «Pluriactivity refers to the diversified nature of a business where more than one activity or enterprise is combined to enhance agricultural income, productivity and cash-flow, as well as to lower farming risk.
- This diversified nature utilises a variety of resources, thereby contributing to sustainable agriculture should it be managed correctly.
- Pluriactivity at farm level not only refers to a combination of agricultural enterprises, but also to a combination of ways to differentiate between products and services in order to add value to it.»

Plurictivity kan kanskje best omsettes til mangesysleri på norsk, men også pluriaktivitet er brukt. Som det går fram av omtalen ovenfor, omfatter dette begrepet langt mer enn det vi kaller tilleggsnæringer. Rønning (2004) nytter begrepet multinæringsvirksomhet. Dette er snevrere enn pluriaktivitet (mangesysleri) i og med at lønnsarbeid er med i mangesysleri men ikke i multinæringsaktivitet.

Farm diversification er et mye brukt begrep i litteraturen, både i statistiske analyser og i forskning. Vi nevner her bare noen få definisjoner. Ifølge Chaplin (2000) er diversifisering brukt i snever betydning i Storbritannia og omfatter bare landbruksbaserte aktiviteter.

University of Exeter, Centre for Rural Research og University of Plymouth, Rural and Tourism Research Group (2003) nylig utført en analyse av «Farm diversification activities» i UK. Utgangspunktet for deres definisjon av begrepet var en inndeling av Ilbery som delte i strukturell diversifisering, landbruksdiversifisering og passiv diversifisering. Strukturell diversifisering betyr at ressursene på bruket blir brukte til anna enn produksjon av mat (jordbruksprodukter), for eksempel gardsturisme og foredling og salg av foredla produkter. Landbruksdiversifisering betyr at en benytter ressursene til å produsere anna enn tradisjonelle jordbruksvarer, for eksempel å dyrke utradisjonelle planter, drive fiskeoppdrett, hjorteoppdrett eller produksjon av sauemelk. Passiv diversifisering er når jordbruksareal og -bygninger blir leide ut til andre bedrifter.

Scottish Agricultural College (SAC) (2007) skriver at «farm diversification is the establishment on a farm of a new enterprise and is the term usually used when considering a non-agricultural or novel enterprise. The range of possible enterprises is only limited by the market and the resources of the business.»

Som en oppsummering og konklusjon kan en si at det ikke er noen allment akseptert definisjon av hva som er tilleggsnæring. En årsak til dette er at jordbruket varierer mellom land. Det vil da variere hva det «nye» er et tillegg til. Dette kan også endre seg over tid. Noe som er nytt og tillegg til jordbruket i en periode, kan senere bli oppfattet som en del av jordbruket. Det synes å være slik at uansett hvilket uttrykk en velger, må det følges av en definisjon eller forklaring. Trass i at det ikke er noen entydig begrepsbruk, synes det vanlig å skille mellom aktiviteter som er basert på bruk av jordbruksressurser, og aktiviteter som er basert på bruk av andre ressurser.

2.3 Analyser av tilleggsnæringer i andre land

Statistiska centralbyrån (2003) gjennomførte en analyse av kombinasjonsvirksomhet på jordbruksforetak i 2002. De fant bl.a. at en firedel av bedriftene (ca. 20 000 bedrifter) hadde slik aktivitet. «Arbete på entreprenad» var vanligste aktivitet, og dette omfattet bl.a. snørydding som forekom på 30 prosent av brukene med kombinasjonsaktivitet, og andre former for «entreprenadarbete» som forekom på 38 prosent av de aktuelle brukene. Både direkte salg av gardsprodukter og utleie av lokaler ble rapportert på 12 prosent av de med kombinasjonsvirksomhet. Tilsvarende tall for turisme med måltider og/eller overnatting var 7 prosent. De fleste (57 prosent) av de som rapporterte kombinasjonsvirksomhet, brukte mindre enn 450 timer per år på kombinasjonsaktiviteten. Omkring 10 prosent av dem hadde en arbeidsinnsats som tilsvarte en til to personer på heltid (1 800–3 599 timer per år). Menn, og spesielt brukeren, utførte det meste av arbeidet i kombinasjonsaktiviteten.

Layton & Rislund (2002) oppfattet diversifisering som en positiv overlevelsestrategi og så på motivasjon og utbredelse av tilleggsnæringer i Västerbotten i Nord-Sverige. Av 125 gardsbruk som var med i undersøkelsen, hadde 85 (68 prosent) en eller flere aktiviteter som gjorde at de er definert som å drive diversifisert aktivitet. Layton & Rislund delte diversifisering i fire typer:

- Type 1: Produksjon av ikke-tradisjonelle jordbruksprodukter som nye husdyrslag og planter (6 bruk). Også produksjon av elektrisitet fra vann som rant over bruket, er med.
- Type 2: Tradisjonell diversifisering (46 bruk). Omtrent halvparten i denne gruppa drev foredling av husdyr- og planteprodukter, inkludert direkte salg av disse produktene. Leiekjøring, utleie av maskiner og gardssag for foredling av tømmer er også i denne gruppa.
- Type 3: Tjenesteyting og produksjon som ikke er landbruksrelatert (24 bruk). Dette inkluderer bl.a. turisme og forskjellige typer av entreprenøraktivitet. Turisme omfatter slikt som overnatting og matservering, gardsbutikk, og forskjellige former for opplevelsesturisme som organiserte fiske- og villmarksturer. Entreprenøraktivitet omfatter byggeaktivitet og diverse transport- og maskintjenester. Det omfatter også frisørsalong, regnskapstjenester, og golvklubb m.m.
- Type 4: «Agri-environmental practices» er den fjerde og siste gruppa (9 bruk). Den omfatter bl.a. økologisk jordbruk.

Deler av type 1 og så godt som alt i type 4 ville blitt regnet som jordbruk av SSB og NILF. Deler av type 3 ville blitt regnet som annen næring ikke som tilleggsnæring.

I samband med de engelske driftsgranskingene (Farm Business Survey) blir det laget statistikk over tilleggsnæringer på bruk som er store nok til å sysselsette bonden på minst halv tid. Dette tilsvarer omtrent 60 000 gardsbruk, halvparten av alle gardsbruk i England, men disse brukene har 90 prosent av totalt jordbruksareal i drift og 96 prosent av jordbruksproduksjonen. Tilleggsnæring omfatter «non-agricultural activity of an entrepreneurial nature which uses farm resources» (DEFRA 2006). Av resultatene nevnes blant annet:

- 46 prosent av brukene hadde tilleggsnæring i 2004/2005, omtrent som i 2003/2004.
- Utleie av bygninger for ikke-landbruksformål var den mest vanlige aktiviteten.
- 60 prosent av de med tilleggsnæring hadde en omsetning i tilleggsnæring på mer enn £10 000.
- For 50 prosent av brukene med tilleggsnæring stod inntekt fra tilleggsnæring for 25 prosent eller mer av samla næringsinntekt. For 25 prosent av bedriftene stod tilleggsnæringa for mer enn halvparten av total inntekt fra næringsaktivitet.
- En større del av de store enn av de små bedriftene hadde tilleggsnæring.
- En litt større del av brukere og ektefeller/samboere på små bruk hadde lønnsarbeid eller var selvstendig næringsdrivende enn de på større bruk
- Tilleggsnæring var mer vanlig på planteproduksjonsbruk enn på husdyrbruk, og direkte salg var mest vanlig på hagebruksbedrifter.
- Andelen med tilleggsnæring var størst i Sørøst- og Øst-England.

Materialet fra de britiske driftsgranskingene er brukt i tidligere undersøkelser av bl.a. McNally (2001). Utleie av bygninger var den eneste aktiviteten som hadde vokst i omfang i perioden 1977–1988. For de fleste aktiviteter var det omtrent like mange som sluttet som begynte. Tilleggsaktivitetene bidro jevnt over lite til total næringsinntekt. Sannsynligheten for å finne en tilleggsnæring var svært korrelert med bruksstørrelse og driftsform.

DEFRA (2006) gir også informasjon basert på skattedata for personlige skattytere (the Survey of Personal Income). Disse gir et relativt bredt bilde av inntektsforholdene for bøndene, men sier lite om tilleggsnæringer. Vi refererer ikke resultatene her.

Også fra New Zealand er det rapportert at omtrent halvparten av landbrukshusholdene var pluriaktive (Fairweather 1995). Dette omfatter mer enn tilleggsnæringer.

2.4 Internasjonal forskning på faktorer som virker til at noen starter tilleggsnæring

Chaplin (2000) gir en oversikt over litteraturen om diversifisering. I det følgende gir vi et kort sammendrag av de resultater Chaplin fant. Vi har i tillegg tatt med noen resultater fra nyere litteratur.

Ifølge Chaplin (2000) kan drivkreftene bak diversifisering grovt deles i to: akkumulering og overleving. Gardbrukere som legger mest vekt på akkumulering hadde gjerne et sterkt foretaksøkonomisk motiv. De så på diversifisering som et middel til å forbedre lønnsomheten (øke avkastningen på investert kapital) eller redusere risiko. Akkumulering var således en forretningsstrategi.

Overleving var derimot en husholdningsstrategi. Motivet kan være å skaffe et overskudd for å fortsette i jordbruket. Når denne strategien gjelder, kan en vente at svakere jordbruksinntekt vil føre til at bøndene søker etter andre inntekter.

Motivene for diversifisering vil også ha betydning for hvilke faktorer en kan vente påvirker diversifisering. Chaplin (2000) har delt i to grupper av faktorer: risiko og andre faktorer. For risiko er det snakk om både typer av risiko (prisisiko, produksjonsrisiko, økonomisk risiko, institusjonell risiko), graden av risiko og holdninger til risiko. Diversifisering er ofte oppfattet som et middel til å redusere risiko. Lunnan m.fl. (2006) identifiserte to elementer ved entreprenørskap: evnen til å se forretningsmuligheter og evnen til å ta risiko. På bakgrunn av svarene fra en spørreundersøkelse blant norske skogeiere delte de skogeierne i to grupper, de med entreprenørholdninger og de uten. De fant statistisk høyere sannsynlighet for at skogeiere med entreprenørholdninger hadde startet annen næringsvirksomhet. Også Alsos m.fl. (u.å.) fant at oppfatninger av egne entreprenøregenskaper og evne til å se muligheter var sterkere drivkraft for å planlegge og gjennomføre bedriftsetablering enn drivkrefter som dårligere vilkår i eksisterende næringsaktivitet eller et miljø som var positivt for etablering av noe nytt.

Chaplin deler de andre faktorene i to grupper, kjennetegn ved gardsbruket og kjennetegn ved brukerhusholdet. Kjennetegn ved bruket kan ha betydning for mulighetene for å diversifisere og for hva slags aktivitet som er mest aktuell. Kjennetegn ved bruker og brukerfamilie vil ha effekt på evne og motivasjon for å diversifisere

Det var en negativ sammenheng mellom bruksstørrelse og deltakelse i arbeidsmarkedet (utenom bruket). Store bruk hadde større sannsynlighet enn mindre bruk for å drive gardsturisme og foredling av produkter fra garden.

Det var positiv sammenheng mellom å produsere storfekjøtt og sauekjøtt og diversifisering. Det var negativ effekt av mjølkeproduksjon. Driftsopplegg med stor sesongvariasjon kan øke sannsynligheten for arbeid utenom bruket.

Geografisk plassering i forhold til for eksempel populære turiststeder, store befolkningsskonsentrasjoner og ferdselsårer vil ha effekt på markedsmulighetene for gardsturisme og direkte salg, men også på mulighetene for lønnsarbeid.

Bruk med stor gjeldsgrad hadde tendens til å ha mer lønnsarbeid utenom bruket. Noen undersøkelser viste at dette var mer vanlig for ektefelle/samboer (spouse) enn for brukeren.

Enkelte undersøkelser antyder at noen britiske bønder oppfattet arbeid utenom bruket som en indikasjon på dårlige evner som gardbruker, eller at personen var eksentrisk. Andre undersøkelser fant en uvilje til å ta lavstatusarbeid. Chaplin antyder at synet på arbeid utenom bruket kan ha endret seg etter hvert som det har blitt mer vanlig. For noen brukere kan arbeid utenom bruket være positivt, for eksempel fordi en får mer kontakt med andre mennesker.

Alder hadde tydelig effekt på det å ha arbeid utenom bruket. Først øker sannsynligheten med alderen, så avtar den. Det var også sammenheng mellom bruker og ektefelles

alder og alder på barn. Fordi eldre brukere gjerne har barn som er klar til å overta, kan dette øke sannsynligheten for diversifisering for å skaffe tilstrekkelig arbeid og inntekt.

Utdanning øker sannsynligheten for arbeid utenom bruket, mer for kvinner enn for menn. Dette kan ha sammenheng med at kvinner i stor grad hadde arbeid der utdanning var viktig (lærere, sykepleiere og lignende), men mennene i større grad hadde arbeid der erfaring var viktig, som for eksempel sjåfør.

Barn har effekt på diversifisering, både hvor mange barn og alder på barna. Effekten kan være forskjellig for menn og kvinner. Enkelte undersøkelser har også funnet at alderen på foreldrene (i hvert fall moren) har betydning.

Politikk kan ha effekt på diversifisering, både direkte og indirekte. Chaplin nevner mange effekter, men vi tar bare med de som gjelder tilleggsnæringer:

Prisstøtte og markedsordninger som reduserer prisvariasjon, reduserer også pris- og inntektsrisiko.

Støtte til diversifisering og opplæring øker sannsynligheten for diversifisering.

Forskning og utdanning som er rettet mot diversifisering, vil være til hjelp for de som vurderer å starte ny aktivitet.

Eiendomsrett til jord må være avklart for å kunne starte jordbruksrelatert aktivitet.

Kredittordninger, tilgang på kapital til overkommelig rente er en viktig faktor.

Avlingsskadeordninger reduserer risikoen og dermed tendensen til å diversifisere.

Politikk kan også ha indirekte virkningene. Blant annet kan skatteordninger, samferdselspolitikk og utdanningspolitikk ha betydning for hvor attraktivt arbeid utenom jordbruket er. Arbeid utenom bruket kan også medføre fordeler som selvstendig næringsdrivende ikke har.

Ifølge Layton & Rislund (2002) har mange studier vist at det er økonomiske grunner for å diversifisere drifta. De skriver også at diversifisering ikke nødvendigvis har gitt bedre økonomi, og de drøfter hvorfor svak lønnsomhet ser ut til å være akseptert. En mulighet er at diversifisering kan bidra til å spre og redusere risiko. En annen mulighet er at dersom en skulle hatt lønnsarbeid, ville en fåt lang og krevende reisetid i tillegg til arbeidstiden. En kan da akseptere relativt lav timebetaling for tilleggsnæring på bruket, og likevel komme like gunstig ut totalt sett.

Styresmaktene i flere land benytter offentlige midler for å stimulere diversifisering. Turner m.fl. (2006) har vurdert effekt av offentlig finansiering for bøndernes holdninger til diversifisering. De fant bl.a. at finansiell støtte gjorde det enklere å starte en ny næringsaktivitet for de som allerede hadde bestemt seg for dette, spesielt på grunn av at tilskudd reduserte risikoen. De fant ikke at offentlig støtte førte til mer innovativ diversifisering. Det var ingen sikker forskjell i hvor mange som mislyktes mellom de som fikk og de som ikke fikk støtte, men støtte kunne være forskjellen mellom å gjøre noe og å gjøre det virkelig godt.¹ Tilstrekkelig med kapital var viktig for å kunne diversifisere, og investeringsstøtte ble ansett for å bidra til suksess ved at både bønder og långivere fikk større tillit, og ved at det stimulerte «greater business awareness» og planlegging. De som diversifiserte la vekt på fire områder der rådgivning var spesielt viktig: godkjenning fra offentlige myndigheter, få tak i tilskudd, markedsføring, og å sikre finansieringen. Disse fire områdene var også framhevet som viktige hindringer for diversifisering. Det var en viss uenighet når det gjaldt spørsmål om investeringsstøtte eller støtte til opplæring: administratorer og rådgivere uttrykte sterk støtte til opplæringsstøtte, mens bønderne var skeptiske til denne støtten.

Det er således flere strategier som kan ligge bak en beslutning om å starte med en tilleggsnæring. Gardbrukerne kan dessuten ha flere alternativer til å starte tilleggsnæring. Mange faktorer vil derfor påvirke sannsynligheten for å drive tilleggsnæring.

¹ «...grant aid can mean ‘the difference between doing something and doing it really well’». (Turner m.fl. (2006) s. 1)

3 Definisjoner, metoder og datagrunnlag

Hovedformålet med driftsgranskingene er å vise årlige resultater, og mer langsiktige utviklingslinjer, for økonomien på gardsbruk der inntekter fra jordbruket har et betydelig omfang. Driftsgranskingene har videre følgende delmål:

- Presentere økonomiske data for familier på gardsbruk av forskjellig størrelse, med ulike driftsformer og med forskjellig geografisk plassering
- Gi grunnlag for sammenligninger med annen nasjonal og internasjonal statistikk
- Legge grunnlag for videre forskning og utredning
- Gi bidrag til rådgivning og undervisning
- Gi bidrag til offentlig politikk og forvaltning.

De seneste årene har det vært knapt 1 000 deltakerbruk i driftsgranskingene. I 2005 var det 928 deltakerbruk. I tillegg var det regnskap fra 27 samdrifter som ikke inngikk i den vanlige statistikken. Fra og med 1964 har noen av brukene også vært med i spesielle skogbruksgranskinger. Antall bruk i skogbruksgranskingene for 2005 var 173. Ved utvalg av bruk er det lagt vekt på at driftsgranskingene skal være representative for den delen av landbruket der storparten av brukerfamiliens inntekt kommer fra selve bruket.

3.1 Definisjoner og begrepsavklaringer for driftsgranskingene

3.1.1 Definisjon av yrkesmessig drevne bruk og samdrifter

Yrkesmessig drevne bruk

Yrkesmessig drevne bruk defineres som bruk som har minst 8 ESU (European Size Units - europeiske størrelsesenheter) i standard dekningsbidrag fra jordbruket. Dette tilsvarer minstegrensen i EUs driftsstatistikk. 1 ESU er lik 1 200 Euro, eller ca. kr 10 000. Deltakerbrukene henter med andre ord et visst minimum av inntektene fra jordbruket. Standard dekningsbidrag (SDB) er normerte tall for hva som skal være igjen når inntektene fra plante- og husdyrproduksjon (medregnet tilskudd) er fratrukket variable kostna-

der. Et bruks samlede SDB er summen av standard dekningsbidrag fra alle jordbruksproduksjonene på bruket. SDB benyttes i flere europeiske lands, og i EUs, regnskapsstatistikk, som utvalgskriterium og som grunnlag for inndeling av materialet i driftsformer.

Samdrift

Samdrift er to eller flere gardsbruk som samarbeider om felles melkeproduksjon på helårsbasis. Drifta kan være organisert på forskjellige måter. Resultatet fra drifta fordeles på deltagerne ut fra kapital- og arbeidsinnsats. For regnskapsåret 2005 er det gjennomført en egen undersøkelse på samdrifter (Holien og Hegrenes 2007). I den undersøkelsen og i dette notatet er kun samdrifter med 2 aktive deltagere med.

3.1.2 Definisjon av jord- og skogbruk, tilleggsnæring og annen næring

I driftsgranskingene deles næringsaktiviteten på bruket inn i 4 yrkesgreiner: jordbruk, skogbruk, tilleggsnæringer og annen næring. For at fordeling av inntekter og kostnader mellom disse yrkesgreinene skal bli riktig er det viktig å ha klare definisjoner av disse. Jordbruk, skogbruk og tilleggsnæringer er basert på bruk av landbruksressursene; arealer, bygninger, maskiner og landbruksråvarer. Utnyttelse av spesiell kompetanse vil også inngå som en viktig del av mange tilleggsnæringer, men tilleggsnæringsaktiviteten kunne ikke vært drevet uten bruk av landbruksressursene. Annen næring er basert på brukerfamiliens økonomiske og menneskelige ressurser til næringsaktivitet utenfor bruket, og aktiviteten tar ikke utgangspunkt i landbruksressursene og kunne potensielt vært drevet fra eiendommen uten at det hadde vært spesielle landbruksressurser på eiendommen.

Jordbruk

Jordbruk er *produksjon av jord- og hagebruksråvarer som melk, kjøtt, ull, honning, egg, korn, oljefrø, erter, frukt, bær, poteter, grønnsaker, blomsterdyrking og andre jordbruksproduksjoner (pelsdyr, hjorteoppdrett, birøkt med mer)*. Slik jordbruk er definert i driftsgranskingene omfatter det også bortleie av jordbruksareal til jordbruksaktivitet og utleie av maskiner i mindre målestokk. I den grad jordbruksressurser inngår som produksjonsfaktor i tilleggsnæringer, godtgjøres jordbruket for bruk av disse ressursene, i hovedsak etter selvkostprinsippet. Mer om dette i kapittel 3.3.3 om føringspraksis.

Skogbruk

Skogbruk er *tradisjonell produksjon av skogbruksråvarer som tømmer og massevirke*. Vedproduksjon, juletreproduksjon og produksjon av pyntegrønt defineres som tilleggsnæring. Hvis det drives vedproduksjon på bruket og virket hentes fra egen skog, godtgjøres skogbruket for råvarene, og råvarene utgjør så en kostnad i tilleggsnæringen. Mer om dette i kapittel 3.3.3.

Tilleggsnæring

Tilleggsnæring er *næringsaktivitet på gardsbruk/landbrukseiendom som drives i tillegg til eller ved siden av tradisjonelt jord- og skogbruk, hvor en eller flere av brukets landbruksressurser (areal, bygninger, maskiner og landbruksråvarer) inngår og er nødvendig som faktorinnsats i produksjonen*. Utleie av jordbruksareal til jordbruksaktivitet, og utleie av maskiner i mindre målestokk defineres som nevnt ikke som tilleggsnæring, men som jordbruk.

Annen næring

Annen næring er *annen næringsvirksomhet enn jordbruk, skogbruk og tilleggsnæring, hvor det ikke benyttes og er behov for landbruksressurser som innsatsfaktor i produksjonen.*

3.1.3 Kort drøfting av begrepet «tilleggsnæring»

Veksten i nye næringsaktiviteter kan på enkelte bruk bli så stor at tilleggsnæringen, i alle fall økonomisk sett, blir viktigere enn det tradisjonelle landbruket. Kanskje er det da riktig som påpekt av Rønning (2004), at tilleggsnæringene har gjort seg fortjent til en mer positiv og motiverende betegnelse enn noe med «tillegg». Yrkesmessig drevne bruk, som utgjør utvalgsgrunnlaget til driftsgranskingene, er bruk som har en viss jordbruksaktivitet (se kapittel 3.1.1). Brukene er valgt ut for å delta i driftsgranskingene nettopp for at de har et visst minimum av jordbruksaktivitet. Det er relativt få av disse hvor tilleggsnæringene har blitt «hovednæring». Det som benevnes som tilleggsnæringsaktiviteter på disse brukene, utgjør nettopp et tillegg til jord- og skogbruksdrift, samt annen næringsvirksomhet og lønnsinntekter som ikke er basert på landbruksressursene. Dette går fram av resultatene som presenteres i dette notatet (se blant annet kapittel 4.1). Begrepet tilleggsnæring benyttes også for å synliggjøre at det er andre næringsaktiviteter, her jord- og skogbruk, som er basisen og grunnlaget for at slik næringsaktivitet kan utvikles. Det er imidlertid eksempler på at tilleggsnæringen har vokst så mye at jordbruksaktiviteten måtte trappes ned til bruket falt ut av utvalgsgrunnlaget for driftsgranskingene, eller at jordbruksdrifta ble lagt ned.

I enkelte tilfeller, og for næringa som helhet, kan tilleggsnæringsaktiviteten oppfattes som en annen måte å drive jordbruk på, for eksempel maskinkjøring for andre jordbruksbedrifter (mer om dette i kapittel 4.2.3).

Alternative samlebegrep som kunne vært nyttet om slik næringsaktivitet, er for eksempel landbruksrelatert virksomhet, landbruksbasert næring eller multinæringsaktivitet. Slike begrep hadde ikke antydning om at dette var et tillegg. De to første eksemplene ville imidlertid i ulike grad antyde at næringsaktiviteten hadde tilknytning til og var basert på landbruksressurser.

NILF gjennomførte høsten 2005 et forprosjekt for å undersøke forekomsten av ulike næringsaktiviteter, blant annet tilleggsnæringer, på «mindre bruk» (Sjelmo m.fl. 2006). Gjennom prosjektet fant vi at det var mindre vanlig med tilleggsnæringer på disse enn på de yrkesmessig drevne brukene. Relativt sett betydde tilleggsnæringene likevel noe mer for inntektsdannelsen enn jord- og skogbruket på disse brukene enn på de yrkesmessig drevne brukene. Det var lønnsinntekter som bidro mest til totale inntekter på disse brukene. Både tilleggsnæringer, jord- og skogbruk kan for størstedelen av de «mindre» brukene sies å representere et «tillegg» til lønnsinntekter.

Selv om det for totalpopulasjonen sett under ett kan synes mest riktig å benytte begrepet tilleggsnæring, kan det som nevnt for enkelte bruk synes misvisende. Begrepsdiskusjonen dreier seg også om forskjellen på dagens faktiske status og situasjon i landbruket knyttet til utbredelsen av slike næringsaktiviteter, og på politiske og næringsmessige målsettinger for fremtidig utvikling av disse næringsgreinene. Sett i forhold til dagens utbredelse og omfang vil en nok best beskrive situasjonen for næringa som helhet ved å benytte tilleggsnæringsbegrepet, men for enkeltbruk, og i forhold til fremtidige målsettinger, kan det være riktig å vurdere en annen begrepsbruk på denne type næringsaktiviteter.

NILF vil sammen med SSB fortsette arbeidet med å vurdere begrepsbruken på dette området. Næring, forvaltning, forskning og for så vidt samfunnet for øvrig, er nok tjent med å ha et begrepssett som fanger opp det begrepene skal beskrive, slik at kommunikasjon rundt og forståelse for utfordringene knyttet til slik næringsaktivitet skal bli så

god som mulig. Foreløpig er imidlertid tilleggsnæringer det mest innarbeidede begrepet på næringsaktivitet som er basert på bruk av landbruksressurser.

Internasjonal begrepsbruk knyttet til dette emnet indikerer at det ikke er etablert noe samlebegrep på næringsaktivitet som benytter landbruksressursene som innsatsfaktor i produksjonen. Som nevnt i kapittel 2.2 er en årsak til dette at jordbruket varierer mellom land, samt at forholdene endrer seg over tid. Det synes imidlertid også internasjonalt å være vanlig å skille mellom aktiviteter som er basert på bruk av landbruksressursene, og aktiviteter som er basert på bruk av andre ressurser. Dette skillet brukes i dette notatet.

3.2 Prinsipper for utvalgsgrunnlag og utvalgsmetode

Utvalget av bruk til driftsgranskingene er basert på lister over brukere som er tilfeldig trukket fra Statens landbruksforvaltnings tilskuddsregister. Utvalget blir gjort blant yrkesmessig drevne bruk (se definisjon i kapittel 3.1.1). Granskingene dekker derfor på langt nær alle typer landbruksbedrifter og landbrukseiendommer (jf. Figur 1.1 i kapittel 1.1).

Det er imidlertid type jordbruksproduksjon (produksjon), produksjonsomfanget (struktur), beliggenhet (region), og ikke det enkelte brukets økonomiske resultat som er kriterier for stratifisering av utvalget. Det er også disse tre hovedvariablene som danner bakgrunnen for presentasjonen av resultatene for ulike typer bruk. Deltakelsen i driftsgranskingene er frivillig. Det er ingen begrensning på hvor lenge et bruk kan være med, men brukeren skal ikke være eldre enn 67 år. Rundt 10 prosent av deltakerbrukene skiftes ut fra ett år til et annet.

Regioner

Inndelingen i regioner går fram av tabell 3.1. Østlandet og Trøndelag er delt i underområdene «flatbygder» og «andre bygder», mens Jæren er skilt ut fra Agder og Rogaland som et eget underområde. Grunnen er at flatbygdene og Jæren har et vesentlig bedre produksjonsgrunnlag enn resten av de respektive regionene.

Størrelsesgrupper

Deltakerbrukene deles i størrelsesgrupper etter jordbruksareal, slik som vist i tabell 3.1. Gruppene «under 50 dekar» og «over 500 dekar» er utelatt i noen tabeller fordi det er få bruk i disse gruppene.

Tabell 3.1 Deltakerbrukene i driftsgranskingene 2005 fordelt på regioner og størrelsesgrupper

Region	Østlandet		Agder og Rogaland		Vestlandet	Trøndelag		Nord-Norge	Alle bruk
Størrelsesgruppe, dekar	Flatbygder	Andre bygder	Jæren	Andre bygder		Flatbygder	Andre bygder		
35– 50	2			1	8				11
50–100	5	10	2	2	28			7	54
100–200	32	80	12	34	73	19	27	30	307
200–300	43	40	17	24	45	30	25	46	270
300–500	57	36	11	22	18	23	18	28	213
> 500	48	9	3	3	1	5	2	2	73
Alle	187	175	45	86	173	77	72	113	928

Kilde: NILF (2006)

Driftsformer

Brukene fordeles på driftsformer ut fra arealbruk og husdyrhold. Produksjonsgreiner som utgjør mindre enn 10 prosent av total produksjonsverdi på bruket, inngår ikke i driftsformkoden. Hvis mer enn 40 prosent av jordbruksarealet brukes til kornproduksjon, blir driftsformen kombinert korn/husdyr. Av de 928 brukene som var med i driftsgranskingene for 2005, er 760 klassifisert i en av de åtte driftsformene som er med i hovedtabell 17 i driftsgranskingen (NILF 2006). De øvrige brukene hadde enten mer enn to hovedproduksjoner eller en driftsform som er lite utbredt. Tabell 3.2 og tabell 3.3 gir oversikt over hvordan deltakerbrukene er fordelt.

Tabell 3.2 Deltakerbrukene i driftsgranskingene 2005 fordelt på regioner og driftsformer

Region	Østlandet		Agder og Rogaland		Vestlandet	Trøndelag		Nord-Norge	Alle bruk
Driftsform	Flatbygder	Andre bygder	Jæren	Andre bygder		Flatbygder	Andre bygder		
Kumelk og storfe-slakt	30	76	22	43	79	37	56	71	414
Kumelk og svin	1	4	11	4	16	1		1	38
Kumelk og sau		4	5	9	23			2	43
Korn	56	21				12			89
Korn og svin	25	3				12	1		41
Kumelk, storfeslakt og korn	16	8		1		2			27
Sau		32	2	4	18		14	16	86
Geit		3			4			15	22
Andre	59	24	5	25	33	13	1	8	168
Alle	187	175	45	86	173	77	72	113	928

Kilde: NILF (2006)

Tabell 3.3 Deltakerbrukene i driftsgranskingene 2005 fordelt på størrelsesgrupper og driftsformer

Størrelsesgruppe, dekar Driftsform	35–50	50–100	100– 200	200– 300	300– 500	> 500	Alle bruk
Kumelk og storfeslakt		10	133	150	110	11	414
Kumelk og svin		2	19	12	4	1	38
Kumelk og sau		3	11	14	14	1	43
Korn		2	23	21	26	17	89
Korn og svin			8	12	14	7	41
Kumelk, storfeslakt og korn			1	2	7	17	27
Sau	1	10	49	21	5		86
Geit	1	7	12	2			22
Andre	9	20	51	36	33	19	168
Alle	11	54	307	270	213	73	928

Kilde: NILF (2006)

Samdrifter

Fram til 2005 var ikke samdrifter med i driftsgranskingene, men fra 2005 er det tatt inn regnskap fra i underkant av 30 samdrifter. Disse er holdt utenfor de vanlige driftsgranskingene og behandlet i en egen undersøkelse (Holien og Hegrenes 2007). Samdriftene utgjør etter hvert en stor del av norsk landbruk, men i og med at materialet her foreløpig er noe begrenset, kan vi ikke gi noen sikre svar på hva som skjer med tilleggsnæringsaktiviteten og annen næringsaktivitet i samdrifter. Vi har imidlertid tatt med noen resultater fra samdriftsundersøkelsen som gir indikasjoner på utbredelsen og omfanget av tilleggsnærings og annen næringsaktivitet i samdrifter.

Det første året (regnskapsåret 2005) har en konsentrert seg om samdrifter med to deltakere i og med at disse samdriftene utgjør over 80 prosent av alle samdrifter. Samdrifter med flere deltakere enn to vil være mer ressurskrevende å ta med i undersøkelsen. Utvalget av samdriftene er basert på tilfeldig trukne lister fra tilskuddsregisteret til Statens landbruksforvaltning. Det er produksjonsomfanget til den enkelte samdrift som er kriterium for utvalget, og det er lagt vekt på å få med samdrifter med minimum 25 årskyr. Utvalget av samdrifter er gjort i Trøndelagsfylkene, i Møre og Romsdal, i Rogaland og i Oppland fylke. Denne fordelingen dekker de områdene hvor samdrift er mest utbredt.

3.3 Metode og føringspraksis

Driftsgranskingene bygger på skatteregnskap som omarbeides til driftsregnskap. Det blir i tillegg samlet inn opplysninger som en ikke finner i skatteregnskapet, slik som arbeidsforbruk og avlinger. Brukene blir klassifisert etter hoveddriftsform i jordbruket. Brukene blir også klassifisert etter hvilke tilleggsnæringer som drives på bruket, og fra og med regnskapsåret 2005 blir også de ulike tilleggsnæringsaktivitetene registrert som ulike driftsgreiner. I dette kapitlet beskrives metode og føringspraksis relativt kort, forøvrig vises det til kapittel 1 i hovedpublikasjonen for NILFs driftsgranskinger; *Driftsgranskinger i jord- og skogbruk - regnskapsresultater 2005* (NILF 2006), for nærmere beskrivelser.

3.3.1 Generelt om føringspraksis og omgjøring av skatte- til driftsregnskap

For hvert av deltakerbrukene omarbeider NILF skatteregnskapet til et driftsregnskap. Driftsregnskapet deler inntekter, kostnader, eiendeler og arbeidsforbruket inn i 4 yrkes-

greiner; jordbruk, skogbruk, tilleggsnæringer (som sammen med jord- og skogbruk utgjør all landbruksaktivitet) og annen næring. En god del av innsatsfaktorene i tilleggsnæringer og andre næringer er basert på jord- og skogbruksressurser. Bruken av disse ressursene utenom jord- og skogbruk godtgjøres etter selvkostprinsippet. Det vil si at overskudd knyttet til alternativ anvendelse av jord- og skogbruksressursene gjennom tilleggsnæringer, fremkommer som overskudd på tilleggsnæring. I NILFs årlige publikasjon Driftsgranskinger i jord- og skogbruk gis en oversikt over de viktigste særtrekene ved driftsregnskapet, sett i forhold til et skatteregnskap (NILF 2006).

3.3.2 Klassifisering av tilleggsnæringer og annen næringsvirksomhet

Klassifisering fram til 2005 – på bruksniva

Fram til og med regnskapsåret 1996 var tilleggsnæringer inkludert i annen næringsvirksomhet i driftsgranskningene. Fra og med 1997 annen næringsaktivitet splittet i to; tilleggsnæringer og annen næring, slik vi kjenner dem i dagens driftsgranskinger. Det ble fra 1997 av også innført hovedaktiviteter av tilleggsnæringer, og brukene skulle klassifiseres ut fra hvilke typer av hovedaktiviteter som var mest omfangsrik målt ut fra driftsoverskudd, arbeidsforbruk eller eiendeler på det enkelte bruk. Dette ble gjort for at en enklere skulle kunne finne tilbake til data fra bruk med bestemte tilleggsnæringsaktiviteter. Fra 2002 er klassifiseringen gjennomført mer konsekvent, slik at data for utbredelsen av ulike typer tilleggsnæringer på bruksnivå ble publiserbare.

For at et deltakerbruk skulle bli klassifisert som et bruk *med* tilleggsnæring, måtte enten familien ha utført minst 200 timer i virksomheten, driftsoverskuddet måtte være minst kr 10 000, eller eiendelene i virksomheten måtte ha en verdi på minst kr 100 000.

Om det skulle registreres flere tilleggsnæringer på samme bruk, måtte hver enkelt tilleggsnæring ha minst enten 50 timer i arbeidsinnsats, 25 prosent av tilleggsnæringerens samlede driftsoverskudd, eller 25 prosent av verdien av eiendelene i tilleggsnæringerne. Dersom mer enn to tilleggsnæringer fylte disse kravene, ble bruket rubrisert som bruk med «ikke klassifisert tilleggsnæring».

Brukene ble klassifisert etter følgende hovedaktiviteter på bruksnivå:

- Utmarksnæring
- Utmarksnæring og vareproduksjon
- Utmarksnæring og maskinkjøring
- Utmarksnæring og turisme
- Utmarksnæring og annen tjenesteyting
- Vareproduksjon
- Vareproduksjon og maskinkjøring
- Vareproduksjon og turisme
- Vareproduksjon og annen tjenesteyting
- Maskinkjøring
- Turisme
- Utleierom og utleiehus
- Maskinkjøring og turisme
- Maskinkjøring og annen tjenesteyting
- Turisme og annen tjenesteyting
- Annen tjenesteyting
- Ikke klassifisert tilleggsnæring

Klassifisering fra 2005 – på driftsgreinsniva

Gjennom klassifiseringen på bruksnivå får en ikke fram omfanget av og økonomien i ulike typer tilleggsnæringer hver for seg. Klassifiseringen på bruksnivå førte til at bruk som hadde flere typer tilleggsnæringer, ble klassifisert i blandingsgrupper. Hadde bruket mer enn 2 tilleggsnæringer, ble det klassifisert som «ikke klassifisert tilleggsnæring». Bruk som hadde lite omfang på tilleggsnæring nummer 2 og 3, kunne bli klassifisert med en hovedaktivitet, slik at en ikke fikk fram et bilde av det totale omfanget av og økonomien i de ulike tilleggsnæringene. For å gjøre noe med dette, samt for å gi muligheter for bedre analyser av tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet ble det fra og med regnskapsåret 2005 gjort ytterligere forbedringer i klassifiseringsopplegget. Tilleggsnæringsaktiviteter og annen næringsaktivitet blir nå klassifisert helt ned på bilagsnivå, med andre ord blir all omsetning, balanseposter og arbeidsregistreringer kodet i driftsgreiner. Vi kan med andre ord fra og med 2005 si noe om utbredelse, omfang og økonomi i ulike typer tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet. Videre gjør vi dette for å ha muligheten til å lage ulike grupperinger av tilleggsnæringer alt etter hva som er bakgrunnen for den enkelte næringa og på hvilke områder tilleggsnæringene bidrar til verdiskaping. Ut fra den inndelingen vi nå har i ulike driftsgreiner, kan vi si noe om følgende grupperinger:

- Type produksjon: tjeneste eller vareproduksjon
- Type marked som tilleggsnæringene henvender seg mot: jordbruket, skogbruket eller andre markeder
- Type ressursanvendelse (hvilken hovedressurs er bakgrunnen for tilleggsnæringa) areal, bygninger, maskiner, landbruksråvarer, om det er jordbruks- og/eller skogbruksbasert tilleggsnæring, om tilleggsnæringa i stor grad er basert på human- og/eller realressurser.
- Type hovedaktiviteter (se strekpunkter nedenfor)

En oversikt over driftsgreinkodene med forklaring av hva som inngår i de enkelte kodene, finnes for tilleggsnæringer i vedlegg 1, og for annen næring i vedlegg 2. I oversikten finnes også en oversikt over hvordan de ulike driftsgreinkodene er klassifisert etter kulepunktene ovenfor. Denne klassifiseringen blir foretatt ut fra aktiviteter som hører til den enkelte koden samt en vurdering av aktiviteten ut fra hvilken landbruksressurs som er hovedressursen i produksjonen (areal, bygninger, maskiner eller landbruksråvarer, samt eventuelt om det er jord- eller skogbruksbasert tilleggsnæring), hvilken produksjon det er snakk om (tjeneste eller vareproduksjon) og for hvilke markeder det produseres (jordbruk, skogbruk eller andre markeder).

Denne inndelingen i driftsgreinkoder gjør det mulig å foreta analyser av enkelte driftsgreiner hvis datamaterialet er stort nok for den enkelte driftsgrein. Dette gir også en mulighet til å koble bruk med ulike driftsgreiner mot spesialgranskinger.

Inndelingen av hovedaktiviteter for tilleggsnæring er bevart noenlunde som for klassifiseringssystemet på bruksnivå. Disse hovedaktivitetene er videre inndelt i ulike driftsgreiner (se vedlegg 1). Hovedaktivitetene av tilleggsnæringer er som følger:

- Utleie av arealer, bygninger og maskiner
- Maskinkjøring
- Videreforedling/vareproduksjon
- Utmarksnæring
- Landbruksbasert reiseliv (turisme)
- Annen tjenesteyting
- Annen biologisk produksjon

I tillegg er annen næring delt inn i hovedaktiviteter (driftsgreiner): Disse aktivitetene er ikke delt i mer detaljerte driftsgreiner. Hovedaktivitetene for annen næring er som følger:

- Regnskapsføring og konsulentvirksomhet
- Anleggsvirksomhet og transport (maskinkjøring)
- Vareproduksjon og foredlingsvirksomhet
- Husflid og småindustri
- Byggevirksomhet
- Annen tjenesteyting
- Jordbruksarbeid for andre
- Utleie av fast eiendom og annen kapitalinntekt
- Handelsvirksomhet
- Ikke klassifisert annen næring

Føringspraksisen fra og med 2005 innebærer at vi er i stand til å klassifisere tilleggsnæring både på bruksnivå, ut fra ulike driftsgreiner og ut fra ulike grupper av driftsgreiner.

3.3.3 Spesielt om føringspraksis for tilleggsnæring

Nedenfor beskriver vi nærmere hvilke føringsprinsipper som har ligget til grunn for fordeling av inntekter, kostnader, balanseposter og arbeidsregistreringer mellom de ulike næringsgreinene (jordbruk, skogbruk, tilleggsnæring og annen næring) og mellom ulike driftsgreiner av tilleggsnæring og annen næring. Gjennomgangen er inndelt etter de ulike hovedgruppene av tilleggsnæring.

Utleie av arealer, bygninger og maskiner

All utleie av driftsbygning defineres som tilleggsnæring. Utleie av jordbruksareal til annen aktivitet enn jordbruksdrift defineres også som tilleggsnæring, mens utleie av jordbruksareal til jordbruksformål defineres som jordbruk (se for øvrig kapittel 3.1.2). En sentral del av klassifiseringen av ulike driftsgreiner i denne gruppa går på definisjonen av *jordbruksareal* og *skogbruksareal*, og grensegangen mellom arealleie og andre aktiviteter. All utmarksaktivitet er basert på skogarealet (se for øvrig mer om utmarksnæring på side 29).

Arealer

Ved utleie av jordbruksareal til annet enn jordbruksdrift godtgjøres jordbruket for arealleie tilsvarende det en ville fått (per daa x antall daa) ved å leie ut arealet til jordbruksdrift i området (alternativ verdi). Anvendelse av skogbruksareal til tilleggsnæring fører imidlertid ikke til godtgjøring med arealleie til skogbruket. Dette gjelder også ved utleie av jakt og fiskerettigheter (se for øvrig side 29, under utmarksnæring)

Bygninger

Hvis bygningene er aktivert på jordbruket, internposteres det en inntekt på jordbruket og en kostnad på tilleggsnæring som tilsvarer selvkost ved å holde bygningene i hevd/holde den standard som utleievirksomheten krever. Det samme gjelder ved utleie av våningshus som (i driftsgranskingene) er aktivert på privat. Hvis bygningen i utgangspunktet er aktivert på tilleggsnæring og kostnader til drift og vedlikehold er fordelt av regnskapsfører, blir denne fordelingen benyttet. Det antas at saksbehandler hos NILF ikke kan bedømme denne kostnadsfordelingen bedre enn regnskapsfører. Bygninger som ikke er aktivert i skatteregnskapet (så som seter, eventuelt hytter og lignende som benyttes til utleie) aktiveres. Hvis det er gamle seterbygg, kan de være vanskelig å verdsette, som et minimum blir alle påkostninger aktivert. Seterbygg som kun benyttes til utleie, aktiveres på tilleggsnæring som hytte. Utleie av seterbygg som hytte føres på driftsgreinkode *utleie av hytter*.

Maskiner

Utleie av maskiner til naboer er i utgangspunktet jordbruksinntekter. Dette vil i praksis redusere gardens maskinkostnader og være korresponderende til maskinleie. Ren utleie av maskiner defineres som tilleggsnæring dersom utleien er av vesentlig betydning og har en næringsmessig karakter (maskinstasjon/maskinring). Dette vurderes skjønnsmessig av saksbehandler. Maskinene bør da også balanseføres på tilleggsnæring.

Festeavgifter og årlige erstatninger

Typiske festeavgifter, årlige erstatninger og andre typiske kapitalinntekter som ikke er av næringsmessig karakter, merkes med egen driftsgreinkode, enten festeavgiftene er knyttet til jordbruksareal, eller skogbruksareal. Det kan diskuteres i hvilken grad dette er næringsaktivitet. I og med at vi har driftsgreinkodene kan vi i analysesammenheng vurdere hvordan dette skal presenteres alt etter formålet med analysene. Utleie av jakt- og fiskerettigheter kan også sees på som mer eller mindre rene kapitalinntekter som i mange tilfeller ikke genererer noen form for næringsaktivitet for grunneier. I dette notatet sees i utgangspunktet dette på som tilleggsnæring, men vi har også skilt dette ut for å vise det totale omfanget av slike aktiviteter i kapittel 4.2.3.

Maskinkjøring

Maskinkjøring er den tilleggsnæringsaktiviteten som er mest utbredt i landbruket. All omsetning knyttet til maskinkjøring føres på tilleggsnæring. Vi sier grovt sett at 50 prosent av inntektene som kommer ved maskinkjøring, går med til å dekke kostnader i maskinholdet. 50 prosent av inntektene føres derfor som kostnad på tilleggsnæring og inntekt der hvor maskinene er aktivert (jordbruk eller skogbruk). Hvis maskinkjøring er tatt ut som egen næring og splittet av regnskapsfører i utgangspunktet, benyttes regnskapsførers kostnadsfordeling. Hvis traktortimer totalt på bruket samt på maskinkjøring er registrert av deltageren, kan traktortimene danne grunnlaget for en bedre splitting og en mer reell kostnadsfordeling mellom tilleggsnæring og den næringsgreina hvor maskinene er aktivert (oftest på jordbruket).

Videreforedling/vareproduksjon

Når det gjelder videreforedling av råvarer fra landbruket eller annen vareproduksjon basert på landbruksressursene, må saksbehandler vurdere eventuelle internposter ut fra hvilke ressurser som benyttes, mengde og alternativ verdi per enhet. For vareproduksjon hvor råvarer fra jord- eller skogbruket benyttes skal råvareinnsatsen føres som kostnad på tilleggsnæring og som inntekt på jord- eller skogbruket ut fra mengde råvare brukt i produksjonen. Prisen per enhet settes til markedspris, dvs. alternativverdi ved salg til engrosledd. Eventuelle kostnader knyttet til leie av bygninger fra jordbruket til tilleggsnæringen beregnes og posteres som for utleie av bygninger.

Utmarksnæring

All aktivitet i skogen og utmarka som ikke har med tradisjonell tømmer- og veddrift, juletreproduksjon og lignende samt kultiveringsarbeid å gjøre, klassifiseres som utmarksnæring. Dette kan være utnyttelse av ressurser som fisk, vilt, bær, mose, lav etc. All utleie av arealer, med unntak av utleie av jakt- og fiskerettigheter, knyttet til skogen og utmarka defineres imidlertid som arealutleie, ikke utmarksnæring (festeavgifter knyttet til utmark med mer) og føres under utleie av arealer. All utleie av jakt- og fiskevald uansett organisering av utleien (ren kapitalinntekt gjennom grunneierlaget eller eget salg av jaktretter) klassifiseres dermed som utmarksnæring. Hva en gjør med kostnadsida, må vurderes i det enkelte tilfelle, men skogen gis ingen godtgjøring for arealet. Kostnader føres på utmarksnæringa hvis det er innlysende at det er kostnader som er påløpt pga denne tilleggsnæringa.

Saksbehandler må vurdere eventuelle internposterings ut fra hvilke ressurser som benyttes. Eventuelle kostnader knyttet til leie av bygninger fra jordbruket til tilleggsnæringen beregnes og posteres som for utleie av hus. Det foretas ikke internposterings på arealleie, for eksempel leie av laksevald fra skogbruket, leie av jaktvald fra skogbruket etc. Dette medfører at alle inntekter fra utleie av jakt og fiske også blir resultatet fra denne aktiviteten. Heller ikke for andre utmarksnæringer vil det bli ført arealleie fra skogen.

Tomtesalg

Når det gjelder tomtsalg så skilles det mellom salg av «råtomt»/areal og salg av tomt med opparbeidet infrastruktur. Med andre ord skiller vi mellom tomtsalg som har kommet i stand gjennom næringsaktivitet og rent tomtsalg/realisasjon av arealer. Hvis det ligger næringsaktivitet bak tomtsalget, klassifiseres dette som tilleggsnæring, mens hvis det er rent salg av arealer, defineres det som kapitalinntekt og realisasjon av arealer. Ved tomtsalg som tilleggsnæring nedskrives verdien av arealet på henholdsvis jord- eller skogbruket, alt etter hvilket areal som ligger bak tomtsalget. Nedskrivningen skal foretas ut fra balanseverdien på jorda. Kostnader, investeringer og arbeidsforbruk knyttet til opparbeidelse av tomta føres på tilleggsnæring og det samme gjelder inntektene ved omsetning. Enkelte bruk kan således få store gevinster på tilleggsnæring ved tomtsalg hvis det ligger næringsaktivitet bak salget. Hvis det ikke ligger næringsaktivitet bak salget, vil det bli foretatt en nedskrivning av henholdsvis jord- eller skogarealverdien, mens gevinsten føres på verdiregulering.

Utleie av jakt og fiske er delt i to driftsgreiner hver. Ren utleie av jakt- og fiskevald utgjør egne driftsgreinkoder. Hvis det er flere aktiviteter knyttet til jakt- og fiskeutleie, så som overnatting, guiding med mer, føres dette på egne driftsgreinkoder. Hvis en har mulighet for å splitte ut utleie av hus, hytter med mer relatert til jakt og fiske og føre dette på utleie av bygninger, gjøres dette. Dette vurderes imidlertid i det enkelte tilfelle.

Landbruksbasert reiseliv (turisme)

Her inngår alle aktiviteter hvor det er snakk om turisme og konsepter som inneholder overnatting, servering, guiding m.m. En får her noen grenseganger mellom utmarksnæring, landbruksbasert reiseliv samt utleie av bygninger som kan være vanskelig å klassifisere. Saksbehandler vurderer slike tilfeller enkeltvis. Utleie av hytter på kort-siktig basis defineres som *turisme*, utleie av hytter på langsiktig basis defineres som *utleie av hytter*. *Gardsturisme* er overnatting, servering og annen turismevirksomhet knyttet til gardens bygninger og tunet, *campingplass* kan ligge utenfor tunet og er egne anlegg og områder opparbeidet for overnatting, servering og lignende.

Saksbehandler må vurdere evt. internposterings ut fra hvilke ressurser som benyttes. Eventuelle kostnader knyttet til leie av bygninger fra jordbruket til tilleggsnæringen beregnes og posteres som for utleie av hus.

Annen tjenesteyting basert på landbruksressurser

Saksbehandler vurderer eventuelle internposterings ut fra hvilke ressurser som benyttes. Eventuelle kostnader knyttet til leie av bygninger fra jordbruket til tilleggsnæringen beregnes og posteres som for utleie av hus. *Bygdeservice*, hvor brukeren benytter landbruksrelatert kompetanse (snekring, gartnerarbeid, rydding etc.), føres på annen næring på dertil egnede driftsgreinkoder.

Annen biologisk produksjon (som ikke defineres som jordbruk eller skogbruk)

Dette kan være ulike produksjoner som ikke går inn under definisjonen av jordbruk (ikke er *tradisjonell produksjon av jordbruksråvarer som melk, kjøtt, ull, skinn, huder, egg, honning, korn, oljevekster, erter, frukt, bær, poteter, grønnsaker og bloms-*

ter..(husdyrhold og planteproduksjon). Saksbehandler vurderer her evt. internposteringer ut fra hvilke ressurser som benyttes.

Tilleggsnæring uklassifisert

Denne gruppa benyttes helst ikke, og rommer spesialtilfeller som vi ikke klarer å plassere andre steder. Saksbehandler merker i tekstfelt slik at vi i ettertid kan gå inn og se hvilke aktiviteter dette gjelder.

Spesielt om «konsepter»

Hvis et bruk har aktiviteter som hører sammen i et konsept, skal alle inntekter og kostnader knyttet til dette konseptet posteres under samme driftsgreinskode. Hvis det er snakk om et «utmarkskonsept», plasseres det under en dertil egnet driftsgreinkode under utmarksnæring. Hvis det er et turismekonsept, merkes det med egnet driftsgreinkode.

Arbeidsforbruk tilleggsnæring

På samme måte som økonomiske variabler registreres også arbeidsforbruket på de enkelte driftsgreinene. Med andre ord blir det viktig å påse at inntekter, kostnader, balanseposter og arbeidsforbruk som hører til samme driftsgrein blir postert med samme driftsgreinkode både i bilagsregistreringen og ved registreringen av arbeidsforbruk. Det knytter seg foreløpig noe usikkerhet til registreringene av arbeidsforbruk. 2005 er første året vi har registrert arbeidsforbruk på ulike tilleggsnæringer. Det er grunn til å tro at det for en del bruk er rapportert for lavt arbeidsforbruk.

3.3.4 Spesielt om føringspraksis for annen næring

All næringsaktivitet utenom jord- og skogbruk, som baserer seg på landbruksrelatert kompetanse, kunne vært klassifisert som tilleggsnæring. Men dagens definisjon av tilleggsnæringer inkluderer ikke landbruksrelatert kompetanse som en landbruksressurs uten at den er knyttet til bruk av areal, bygninger, maskiner eller landbruksråvarer. All næringsaktivitet på bruket som ikke benytter landbruksressurser som innsatsfaktorer, blir derfor definert som annen næring.

Det er noe enklere å fordele inntekter, kostnader, balanseposter og arbeidsinnsats for annen næring, da slik næringsvirksomhet er mer avgrenset fra jord- og skogbruket. Annen næring er ofte også bedre spesifisert i skatteregnskapene. Se for øvrig vedlegg 2, for nærmere spesifikasjon av driftsgreinkoder for annen næring.

3.3.5 Spesielt om føringspraksis for samdrifter

For hver samdrift er det samlet inn skatteregnskap både for selve samdrifta og for hver andelseier i samdrifta. Skatteregnskapene omarbeides til driftsregnskap etter de samme prinsipper som blir brukt på skatteregnskapene som inngår i den ordinære delen av driftsgranskingene i jord- og skogbruk. Etter at omarbeidingen til driftsregnskap er gjort, slås alle regnskapene sammen til et «konsernregnskap». All jordbruksdrift på de aktuelle eiendommene inngår derfor i «konsernregnskapet», slik at jordbruksvirksomheten omfatter både samdrifta og den jordbruksaktiviteten andelseierne eventuelt driver i egen regi. Årsaken til at denne metoden er valgt, er at forholdet mellom samdriften og de enkelte deltakerne er organisert på mange måter. For eksempel produserer noen deltakere grovfôret på egen jord og selger dette inn til samdrifta, mens grovfôrproduksjonen skjer i regi av samdrifta i andre tilfeller. Ved å slå alt sammen til et «konsern» blir materialet mer ensartet.

4 Utbredelse, omfang og økonomi i tilleggsnæring og annen næring på yrkesmessig drevne bruk

4.1 Utviklingen i tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet

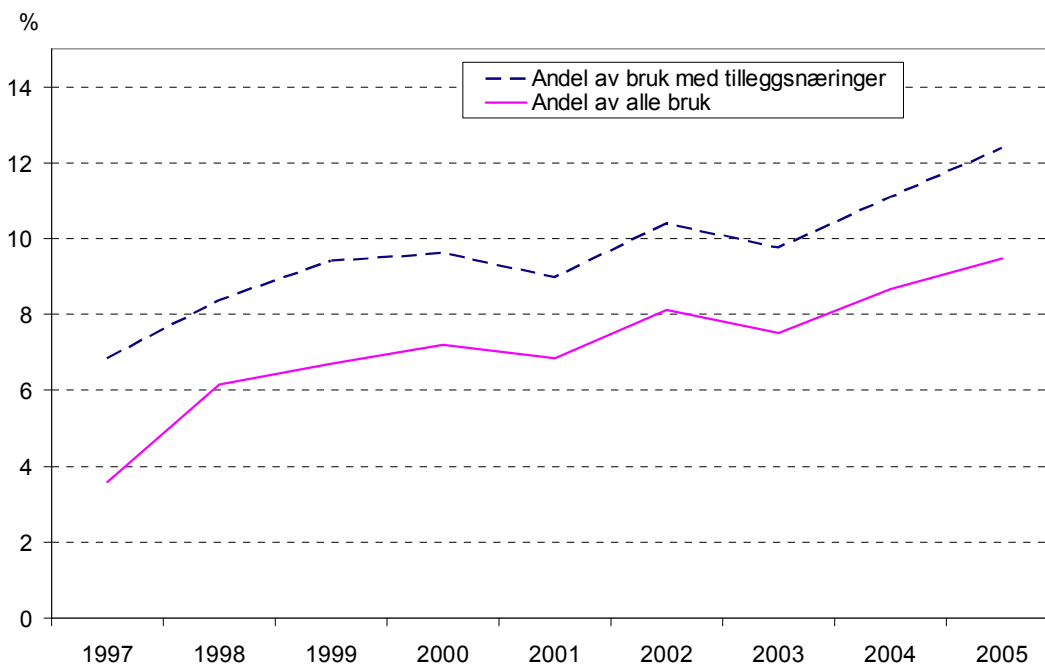
I dette kapitlet ser vi på utviklingen av tilleggsnæringer samlet fra 1997 til 2005, og utviklingen av hovedgrupper av driftsformer innen tilleggsnæringer fra 2002 til 2005. I kapittel 4.2 beskrives omfanget og utbredelsen av tilleggsnæringer i 2005 nærmere, basert på den detaljerte inndelingen som ble gjennomført i 2005. Omfanget av tilleggsnæringene har økt. Tabell 4.1 viser mer enn dobling av gjennomsnittlig driftsoverskudd for tilleggsnæringer per bruk i driftsgranskingene siden 1997. Gjennomsnittlig driftsoverskudd fra jordbruket har økt med noen få prosent.

Tabell 4.1 Driftsoverskudd fra næringsvirksomhet mv. Gjennomsnitt for alle bruk i driftsgranskingene. Faste 2005-kroner

Driftsoverskudd	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Jordbruk	214 800	230 300	192 100	212 500	208 800	253 300	230 600	232 400	228 600
Skogbruk	15 400	15 800	15 100	11 100	14 200	11 600	9 700	11 600	12 000
Tilleggsnæring	13 200	23 900	25 300	23 300	22 700	25 900	27 900	32 900	32 900
Annen næring	15 200	19 900	19 500	20 900	18 000	16 400	14 300	20 400	19 800
Pensjoner, sykeotr.	18 800	23 400	25 000	26 600	27 400	29 700	30 200	31 200	32 200
Aksjeutbytte	10 800	4 300	2 700	7 400	2 400	4 300	9 800	10 900	16 600
Lønnsinntekter	148 100	154 100	159 300	174 200	177 900	194 300	201 400	210 900	218 400

1) Kilde: NILFs driftsgranskinger

Samtidig som driftsgranskingene viser økt gjennomsnittlig driftsoverskudd i tilleggsnæringer, blir det også flere bruk der driftsoverskuddet fra tilleggsnæringene er høyere enn for jordbruket, se figur 4.1. Over 60 prosent av brukene som er med i figur 4.1, er Østlandsbruk, mens de utgjør ca. 40 prosent av brukene i driftsgranskingene. Dette samsvarer godt med at det er Østlandsbrukene som ligger høyest i driftsoverskudd fra tilleggsnæringer. I Trøndelag og Nord-Norge er det få bruk der driftsoverskuddet er større i tilleggsnæringer enn i jordbruk.

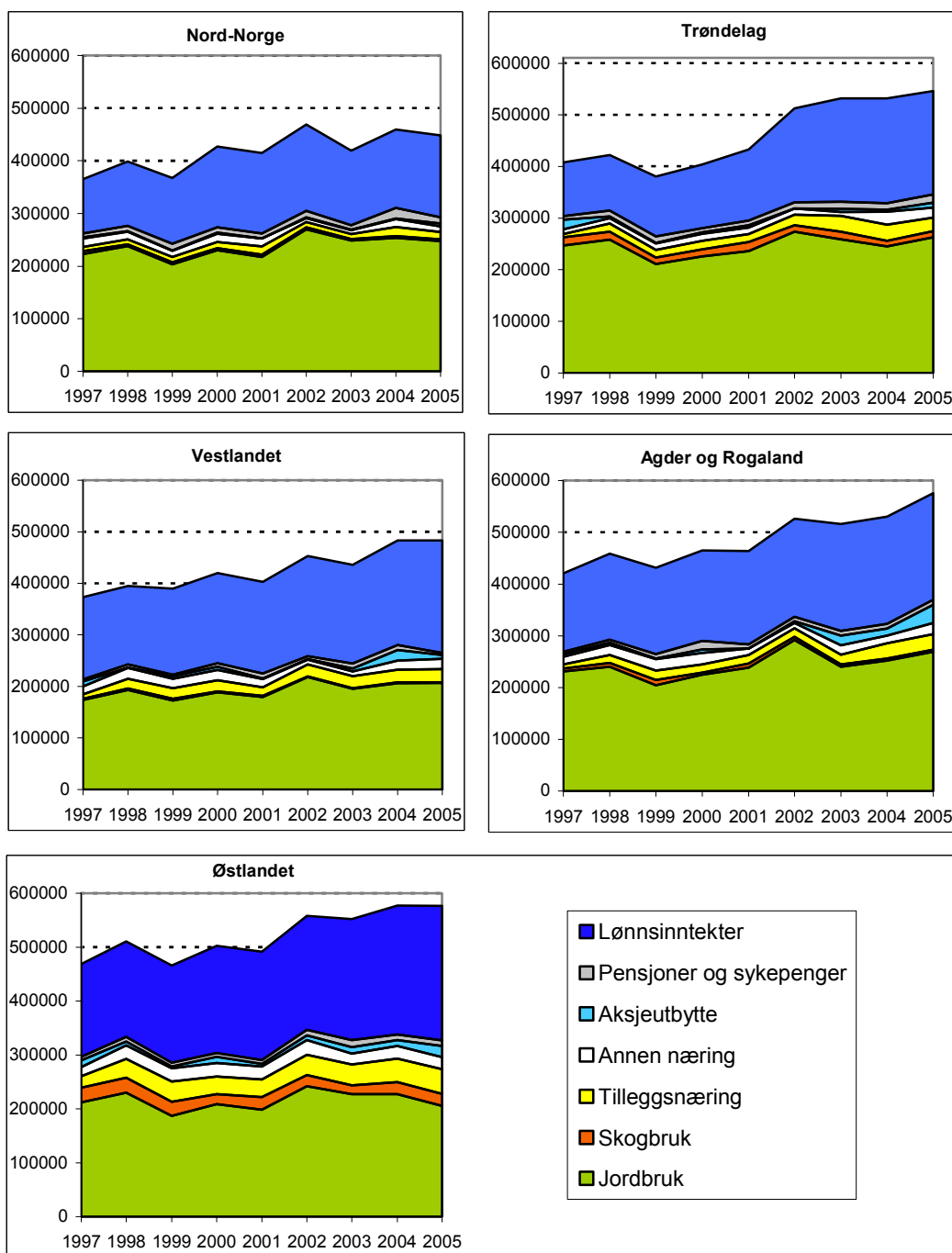
Figur 4.1 Andel bruk der driftsoverskudd i tilleggsnæring er høyere enn i jordbruket

Kilde: Driftsgranskingene, NILF

For å få et bedre bilde av hvordan denne utviklingen har vært, har vi selektert tilleggsnæringsdata både etter landsdeler og flatbygder/andre bygder, slik driftsgranskingene deler landet inn. Vi har også selektert etter næringstilknytning og sentralitet, etter Standard for kommuneklassifisering 1994.

4.1.1 Utvikling etter landsdel

Figur 4.2 viser utviklingen i driftsoverskudd i tilleggsnæringer og andre yrkesgreiner sammen med brukerfamiliens lønnsinntekter mv, regnet i 2005-kroner. Driftsoverskuddet fra jord- og skogbruk har variert mellom år, men uten klar trend i flere områder. Inntektene fra tilleggsnæringer og aksjeutbytte har økt. Den største økningen har skjedd i brukerfamilienes lønnsinntekter (regnet i kroner).

Figur 4.2 Utviklingen i gjennomsnittlig driftsoverskudd i tilleggsnæringer og andre inntektskategorier per bruk, etter landsdel. 2005-kroner

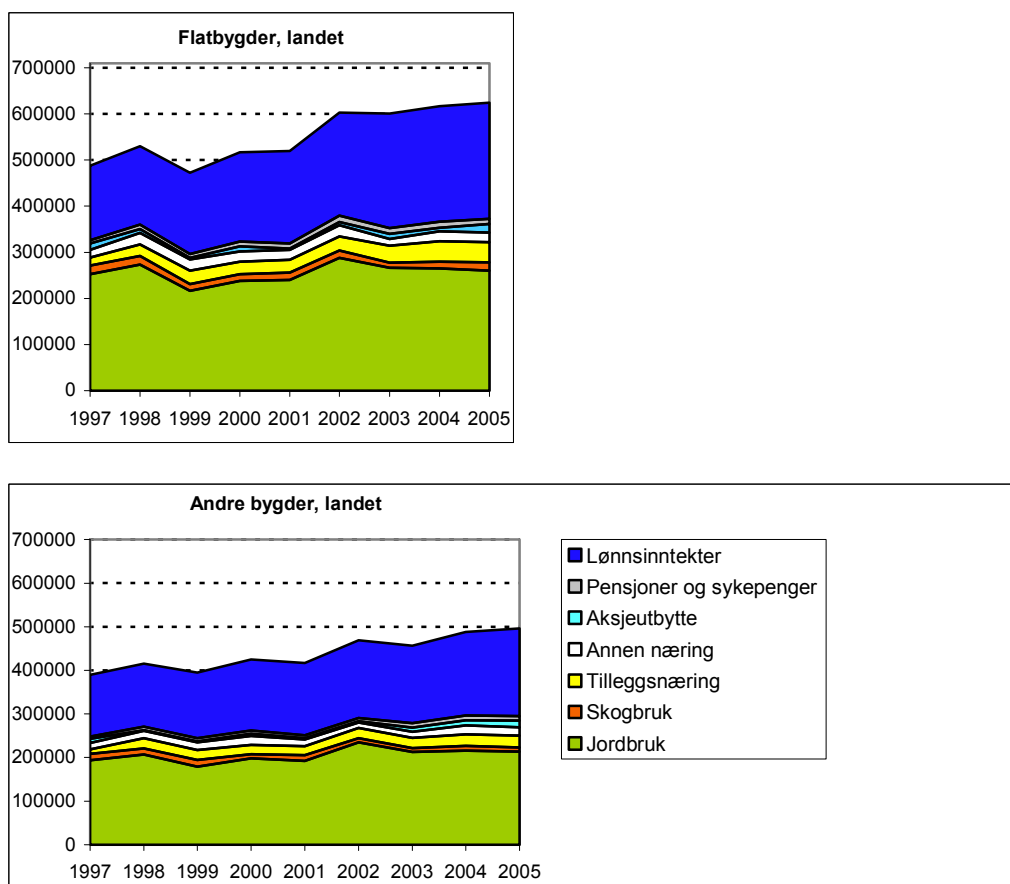
Kilde: NILFs driftsgranskinger

Sammenligningen av landsdeler viser at for gjennomsnittsbruket er det minst inntekt fra tilleggsnæringer i Nord-Norge, og mest på Østlandet. Nord-Norge har også hatt minst lønnsinntekter og har hatt den minste økningen i lønnsinntekter i perioden. Det er også interessant å merke seg at utbytte av aksjer ser ut til å øke mer enn inntektene fra næringsvirksomhet uten landbrukstilknytning. At lønnsinntekter og aksjeutbytte øker er ikke overraskende, når en tar med i vurderingen at brukerfamilien i gjennomsnitt har en

stor arbeidsinnsats i jordbruket med lav timegodtgjøring, og derfor vil være interessert i tilleggsvirksomhet som gir høyest mulig timebetaling.

4.1.2 Utvikling i tilleggsnæring etter inndeling i flatbygder og andre bygder

I sammenligningen av landsdeler, fikk vi et inntrykk av at utviklingen i tilleggsnæringer hadde gått raskere i de landsdelene der det er en større andel flatbygder, eller bynært jordbruk. Figur 4.3 viser dette tydeligere. Flatbygdbrukene ligger høyere enn andre bruk i økonomisk resultat både i jordbruket, tilleggsnæringer og i lønnsinntekter. Årsakene er flere. For tilleggsnæringer er det sannsynlig at sentrumsnære områder gir flere muligheter for alternativ utnyttelse av landbruksressursene. For jordbruket er det større enheter og bedre jordbruksforhold som er hovedårsaken. Det er også grunn til å tro at for «flatbygdbøndene» betyr både nærheten til sentra med større sysselsettingsmuligheter og den større andelen av mindre arbeidskrevende jordbruk (blant annet mer korndyrking) avgjørende.

Figur 4.3 Utviklingen i gjennomsnittlig driftsoverskudd i tilleggsnæringer og andre inntektskategorier per bruk, etter flatbygder/andre bygder. 2005-kroner

Kilde: NILFs driftsgransinger

4.1.3 Utvikling i tilleggsnæring etter næringstilknytning og sentralitet

For å få et klarere bilde av betydningen av generell næringstilknytning og sentralitet når det gjelder tilleggsnæringer, foretok vi en gruppering av driftsgranskingsbrukene mot SSBs inndeling i sju kommuneklasser bygd på Standard for kommuneklassifisering 1994. Klassifiseringen bygger på forholdet mellom sysselsetting i ulike næringer og sentralitet. Se tabell 4.2.

Tabell 4.2 Driftsgranskingsbrukene i 2005 fordelt etter kommuneklasse og næringstilknytning

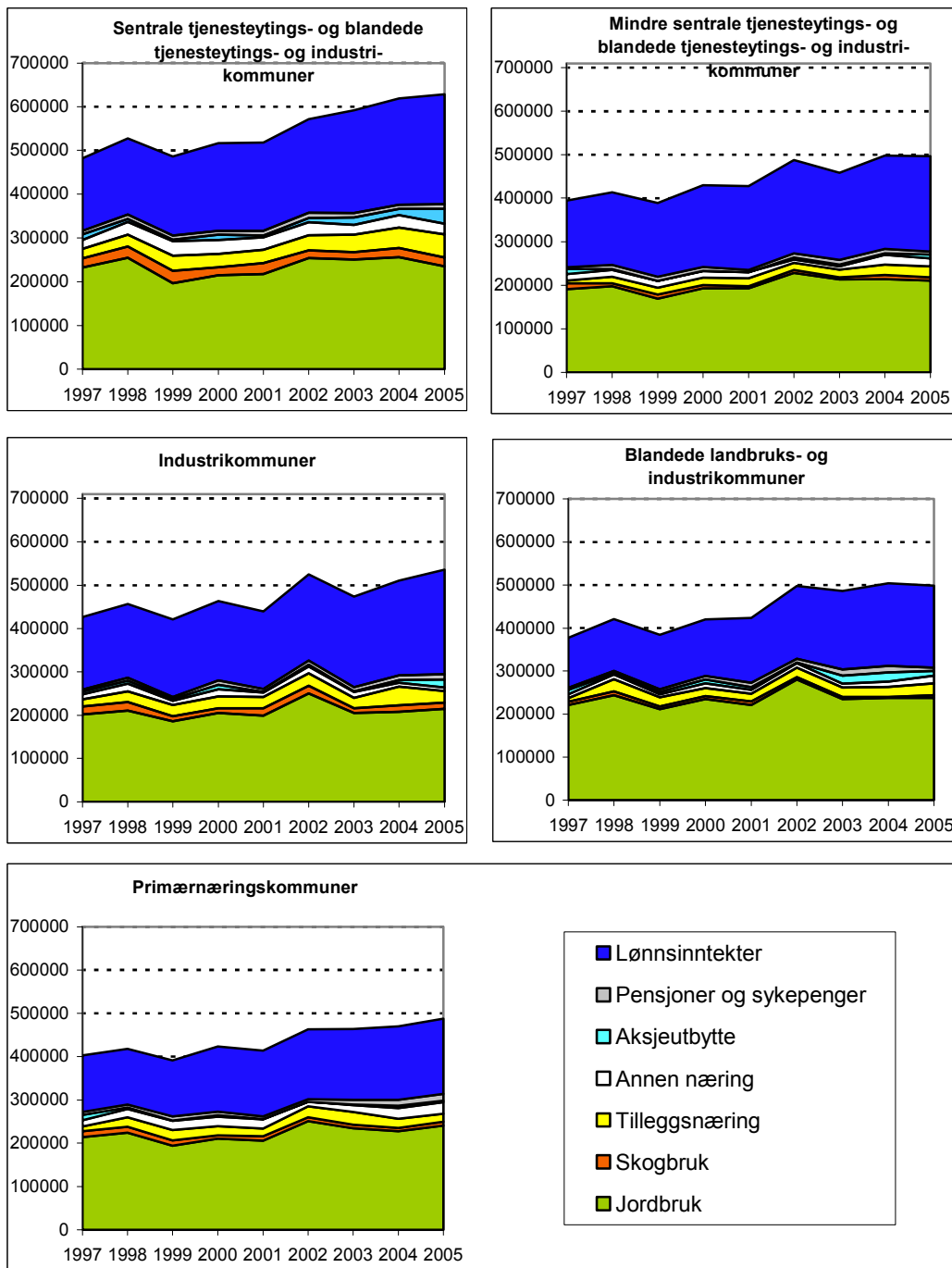
Kommune-klasse	Næringstilknytning	Antall bruk i DG
1	Primærnæringskommuner	146
2	Blandede landbruks- og industrikommuner	188
3	Industrikommuner	131
4	Mindre sentrale blandede tjenesteytings- og industrikommuner	157
5	Sentrale blandede tjenesteytings- og industrikommuner	219
6	Mindre sentrale tjenesteytingskommuner	42
7	Sentrale tjenesteytingskommuner	45

Kilde: SSB og NILF

Siden antall driftsgranskingsbruk i klasse 6 og 7 er relativt lavt, har vi slått sammen klassene 4 og 6 og klassene 5 og 7. Den sammenslåtte klasse 4 og 6 har vi kalt «Mindre sentrale tjenesteytings- og blandede tjenesteytings- og industrikommuner». Den sammenslåtte klasse 5 og 7 har vi kalt «Sentrale tjenesteytings- og blandede tjenesteytings- og industrikommuner».

Figur 4.4 viser inntektssammensetningen for de fem kommuneklassene vi har benyttet. Figuren viser at tilleggsnæringer er mest utbredt i sentrale tjenesteytings- og industrikommuner. Etter sammenslåing av klassene 5 og 7 ble denne kommunegruppa svært stor (264 bruk i 2005), og skjuler en stor variasjon internt i gruppa.

De ca. 50 brukene som ligger i sentrale tjenesteytingskommuner (klasse 7), har økt omfanget av tilleggsnæringer raskest av alle kommuneklassene, og ligger også desidert høyest i driftsoverskudd fra tilleggsnæringer.

Figur 4.4 Utviklingen i gjennomsnittlig driftsoverskudd i tilleggsnæringer og andre inntektskategorier per bruk, etter ulike kommuneklasser. 2005-kroner

Kilde: NILFs driftsgranskinger

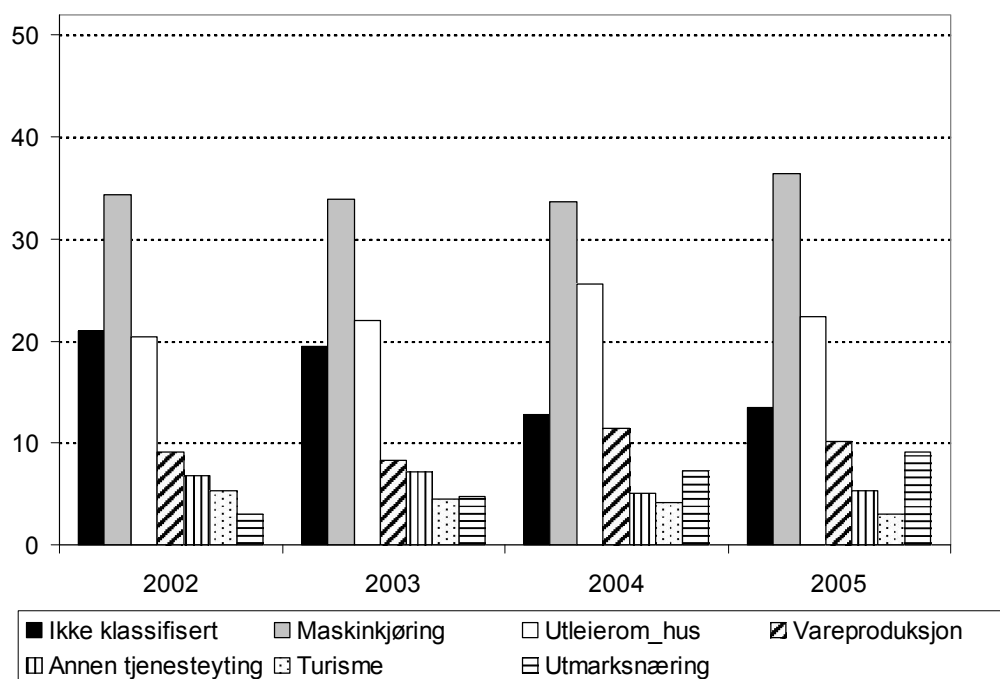
4.1.4 Utviklingen i hoveddriftsformer av tilleggsnæringer

Fra 2002 har NILF hatt et noenlunde oppdatert merkingssystem for registrering av hoveddriftsformer på bruksnivå. Et nytt system ble innført fra og med 2005-materialet, men det gamle merkingssystemet er foreløpig tatt med videre. Dette gjøres for å ha en mulighet til sammenligning med de nærmeste årene før 2005.

Med den begrensning som ligger i en del unøyaktighet i NILFs gamle merkingssystem, viser figur 4.5 prosentvis andel av bruk med forskjellige hoveddriftsformer av tilleggsnæringer. Figuren viser at maskinkjøring og utleie av rom/hus er mest utbredt, og fremdeles øker i utbredelse, men utmarksnæring er den driftsformen som siden 2002 har økt mest i driftsgranskingsmaterialet.

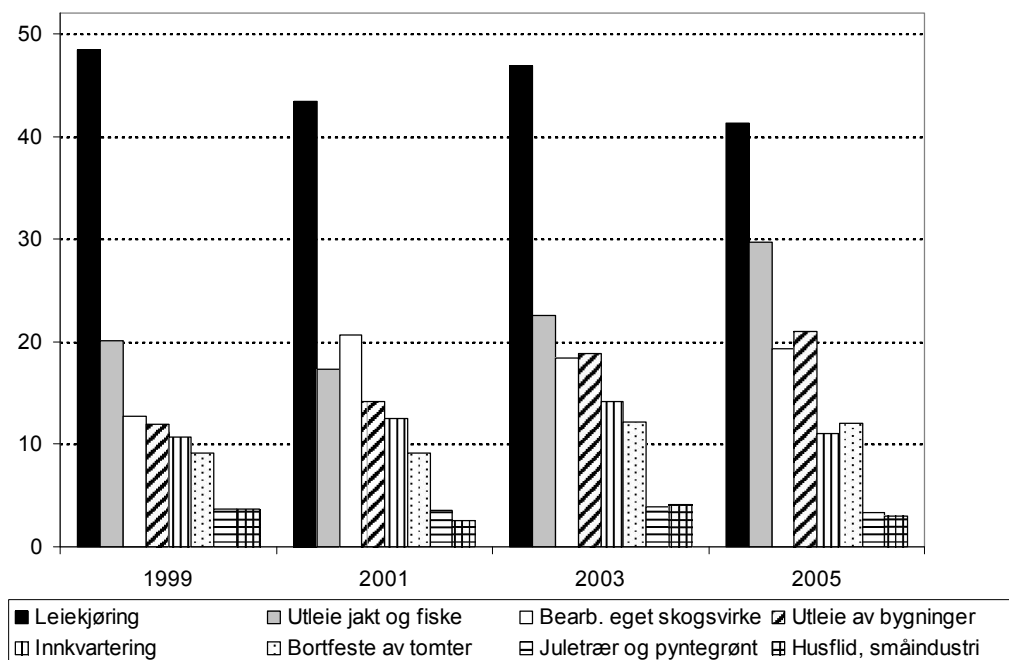
Fra 1999 har SSB foretatt spørreundersøkelser om tilleggsnæringer på jordbruksbedrifter annet hvert år. Figur 4.6 viser resultater fra disse undersøkelsene. Selv om datagrunnlag og framstillingsmåte er noe forskjellig, kan en sammenligning med NILFs data i figur 4.5 være interessant.

NILFs data kommer fra et utvalggrunnlag på ca. 35 000 såkalt yrkesmessig drevne bruk, og viser andelen bruk med de enkelte *hoveddriftsformer*. Det betyr at den enkelte driftsform av tilleggsnæring også kan finnes som en mindre andel under andre hoveddriftsformer. SSBs data kommer fra et utvalg blant *alle* jordbruksbedrifter, ca. 53 000, og viser andelen bruk med den angitte *enkeltdriftsform*.

Figur 4.5 Utviklingen i hoveddriftsformer for tilleggsnæringer. Prosent av alle bruk med tilleggsnæring

Kilde: NILF

Figur 4.6 Utviklingen i enkeltdriftsformer for tilleggsnæringer. Prosent av alle bruk med tilleggsnærings

Kilde: SSB

Mens NILF har økning for maskinkjøring/leiekjøring, har SSB fra 2001 en liten nedgang. Det kan komme av at leiekjøring øker i utbredelse blant de større brukene, men avtar blant de små brukene som faller utenfor NILFs utvalgsgrunnlag. Vi ser også at utleie av hus øker både etter NILFs og SSBs undersøkelser.

Fra 2005 kan NILFs data presenteres på samme måte som data fra SSB. I tabell 4.3 har vi vist NILFs og SSBs 2005-data for de driftsgrainene av tilleggsnæringer som er mest sammenlignbare. Tabellen viser et rimelig godt samsvar, selv om utvalgsgrunnlaget for NILFs og SSBs data er noe forskjellig. At NILF kommer høyere enn SSB på enkelte driftsformer, kan også komme av at NILF bruker regnskapsdata, mens SSB bruker intervjudata. NILFs erfaring er at ikke alle brukere regner for eksempel maskinkjøring for andre som tilleggsnærings, spesielt når dette foregår i mindre omfang.

Tabell 4.3 Bruk med tilleggsnærings fordelt på enkelte driftsformer av tilleggsnæringer. NILFs driftsgranskinger 2005 og SSBs landbruksundersøkelse 2005. Prosent av alle bruk med tilleggsnærings

	Leiekjøring	Utleie jakt og fiske	Utleie bygninger	Bearbeiding skogsvirke	Bortfeste av tomter	Juletrær og pyntegrønt
NILF	55	30	33	19	16	2
SSB	41	30	21	19	12	3

Kilde: NILF og SSB

4.2 Utbredelse og omfang av tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet i dag

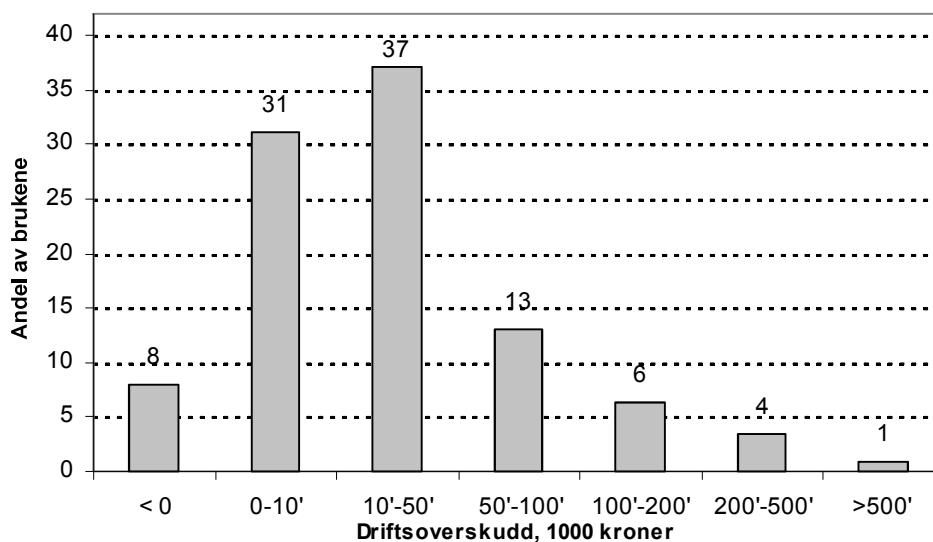
Vi vil i det følgende se nærmere på 2005-tallene og benytte registreringene som er spesifisert med driftsgreinskoder. Vi vil ta for oss tilleggsnæring og annen næring hver for seg. Ett og samme bruk kan drive flere typer tilleggsnæringer eller andre næringer, og kan dermed inngå med flere driftsgreiner i flere hovedaktiviteter.

4.2.1 Utbredelse og omfang av tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet på yrkesmessig drevne bruk

Utbredelse og omfang av tilleggsnæringer

Driftsgranskingene for 2005 omfattet 928 bruk. Av disse var det 710 bruk (77 prosent) som har registrert driftsresultat på tilleggsnæring. Mange bruk har registrert driftsresultat på flere tilleggsnæringsaktiviteter. Mer om mangesysleri i kapittel 4.2.5. I driftsgranskingene var det tidligere krav om at driftsoverskuddet på tilleggsnæring måtte være minst 10 000 kroner for at bruket skulle bli registrert med tilleggsnæring. Alternativt måtte verdien på eiendelene minst være 100 000 kroner, eller det måtte være minst 200 timer på tilleggsnæring (jf. kapittel 3.3.2). Med dette kravet ville det være 432 bruk (47 prosent) som hadde tilleggsnæring. Gjennomsnittlig driftsoverskudd var 70 800 kroner for disse brukene, mens gjennomsnittlig driftsoverskudd for alle bruk med registrert tilleggsnæringsaktivitet (710 bruk) var 43 000 kroner i 2005.

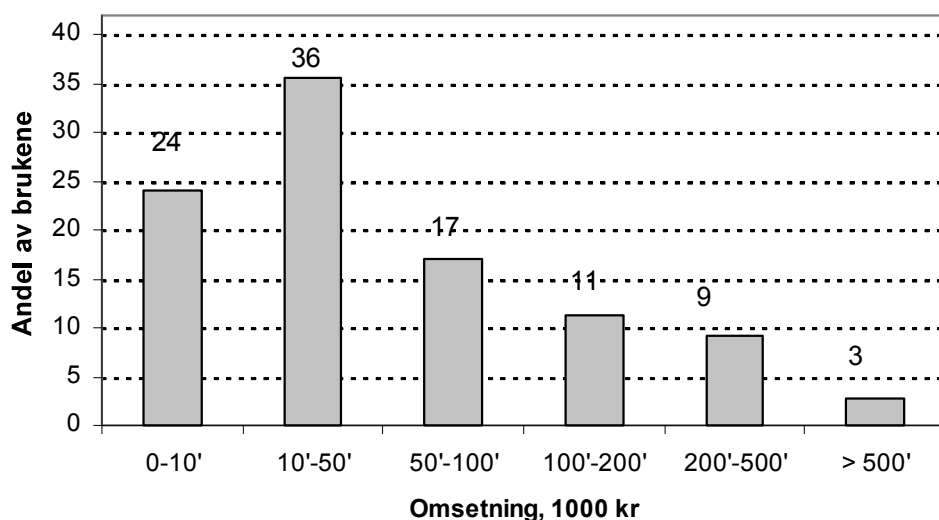
Som nevnt tidligere har flere bruk mer enn en tilleggsnæring. Summerer vi de ulike tilleggsnæringerne til ett driftsresultat på bruket, så fordeler brukene med tilleggsnæring seg som i figur 4.7. I alt 57 bruk, dvs. 8 prosent, hadde underskudd på tilleggsnæringsen i 2005. Ca. 31 prosent hadde et driftsoverskudd mellom 0 og 10 000 kroner. Noe flere (37 prosent av brukene) hadde driftsoverskudd mellom 10 000 og 50 000 kroner. 11 prosent av brukene med tilleggsnæring hadde driftsoverskudd på mellom 100 000 og 500 000 kroner. Kun 1 prosent av brukene hadde driftsoverskudd på over 500 000 kroner.

Figur 4.7 Bruk med tilleggsnæring fordelt etter driftsoverskudd fra tilleggsnæring. prosent

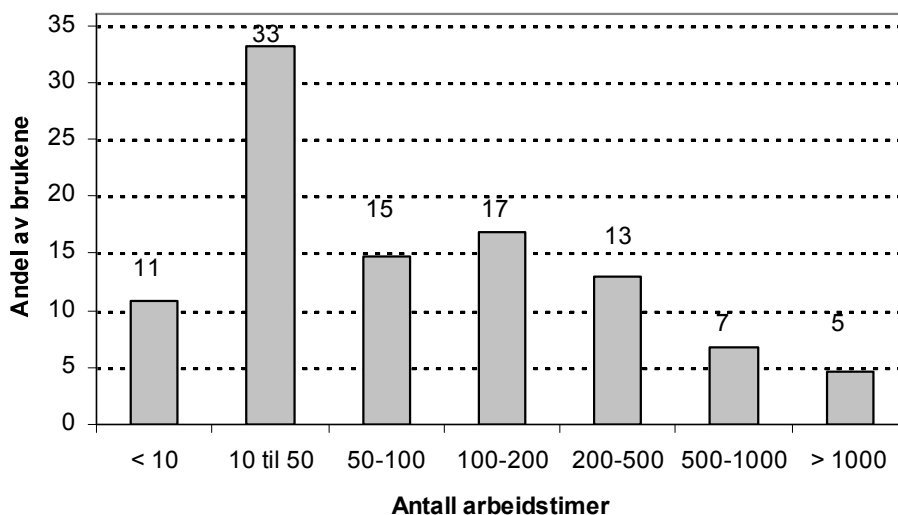
Figuren viser at fordelinga er skeiv. Det er relativt mange som har lite og få som har stort driftsoverskudd fra tilleggsnæring. Dette er også illustrert ved at gjennomsnittet er kr 42 997, mens medianverdien er kr 17 859. En halvpart har mindre og en halvpart har mer enn medianverdien i driftsoverskudd fra tilleggsnæring.

695 bruk hadde registrert omsetning på tilleggsnæring, dvs. noe færre enn de som har beregnet driftsoverskudd. Dette kommer av at flere bruk kun har kostnader på tilleggsnæring eller kun balanseverdier og derav avskrivninger, noe som medfører at de får beregnet negativt driftsresultat uten å ha omsetning. Gjennomsnittlig omsetning på bruk med omsetning i tilleggsnæring var på 83 600 kroner. Variasjonen i omsetning per bruk er illustrert i figur 4.8. I alt 36 prosent av brukene hadde omsetning på mellom 10 000 og 50 000 kroner, mens kun 3 prosent av brukene hadde over 500 000 kroner i omsetning.

Figur 4.8 Bruk med tilleggsnæring fordelt etter omsetning i tilleggsnæring. Prosent

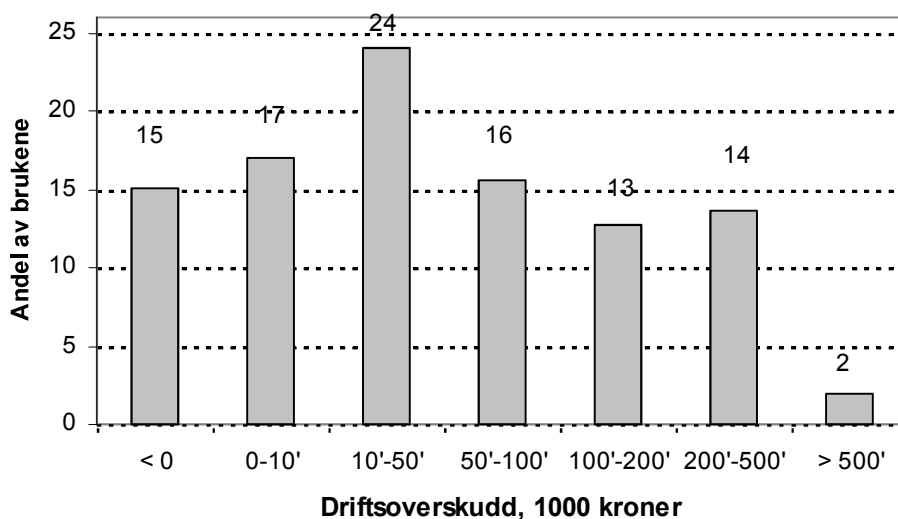
588 bruk har registret arbeidstimer på tilleggsnæring, i gjennomsnitt 204 timer per bruk. Det knytter seg noe mer usikkerhet til registreringene av arbeidstimer enn til de økonomiske tallene. Det er brukerne selv som oppgir arbeidsforbruket og for en del er det vanskelig å skille helt nøyaktig mellom timer i jordbruket og timer på tilleggsnæring. Antall timer som er registrert, varierte fra 1 time til 2 700 timer per bruk. Dette inkluderer totalt antall timer det er jobbet, dvs. sum av både bruker og ektefelles timer, eventuelle barn, betalt og ubetalt arbeid som er utført i tilleggsnæringen. Figur 4.9 viser variasjonen i antall timer som er brukt per bruk. Vi ser at det på 33 prosent av brukene ble jobbet mellom 10 og 50 timer på tilleggsnæringen, mens 11 prosent jobbet over 500 timer.

Figur 4.9 Bruk med tilleggsnæring fordelt etter arbeidsinnsats i tilleggsnæring. Prosent

Utbredelse og omfang av annen næringsvirksomhet

Det var 212 av driftsgranskingsbrukene i 2005 som hadde registrert driftsresultat på annen næring, noe som utgjør 23 prosent av alle bruk. Flere av brukene driver med flere typer annen næring. Gjennomsnittlig driftsoverskudd på annen næring på disse brukene var på 87 000 kroner per bruk, med andre ord betydelig større enn for tilleggsnæring. Fordelingen av brukene på ulike intervaller av driftsoverskudd er som vist i figur 4.10. 24 prosent av brukene har driftsoverskudd fra annen næring på mellom 10 000 og 50 000 kroner, mens 2 prosent har over 500 000 kroner.

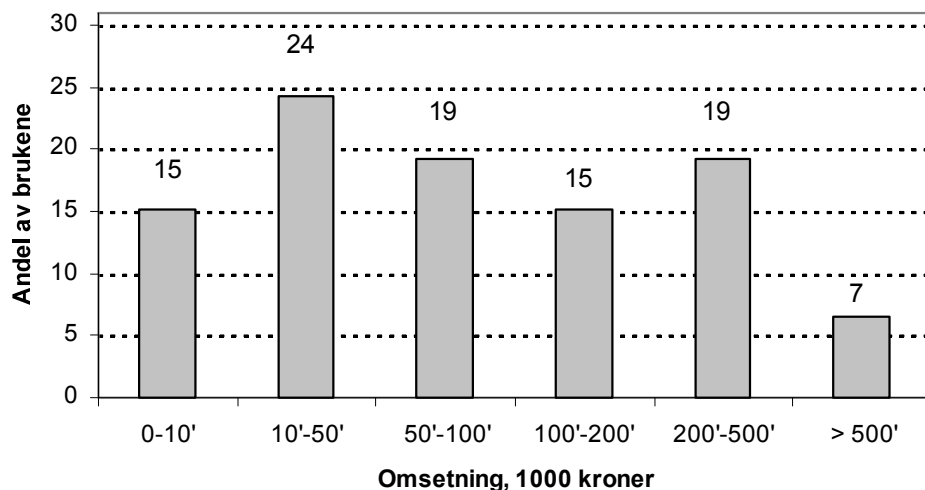

Figur 4.10 Bruk med annen næring ulike driftsresultat i annen næring. Prosent

32 bruk (15 prosent) drev i 2005 annen næring med underskudd, mens 57 prosent hadde overskudd på mellom 0 og 100 000 kroner. 27 bruk (13 prosent) hadde driftsoverskudd mellom 100 000 og 200 000 kroner, mens 14 prosent hadde driftsoverskudd mellom 200 000 og 500 000 kroner. En større andel av dem med annen næring enn av dem med tilleggsnæring driver med underskudd. Men det er også en større andel som har et drifts-

overskudd på mer enn 10 000 kroner, og en betydelig større andel med resultat over 100 000 kroner. 29 prosent av brukene med annen næring har resultat over 100 000 kroner, mens tilsvarende andel med tilleggsnæring er 11 prosent.

197 bruk hadde registrert omsetning på annen næring. Årsaken til at antallet er lavere enn antall bruk med driftsoverskudd er den samme som for tilleggsnæring, dvs. at noen bruk kun har registrert kostnader. Gjennomsnittlig omsetning på bruk med annen næring var 168 900 kroner per bruk for denne næringsgreina. Dette er en del høyere enn gjennomsnittlig omsetning for tilleggsnæring. Figur 4.11 viser variasjonen i omsetningen for brukene. Vi ser at 25 prosent av brukene har omsetning på mellom 10 000 og 50 000 kroner og 7 prosent har over 500 000 kroner.

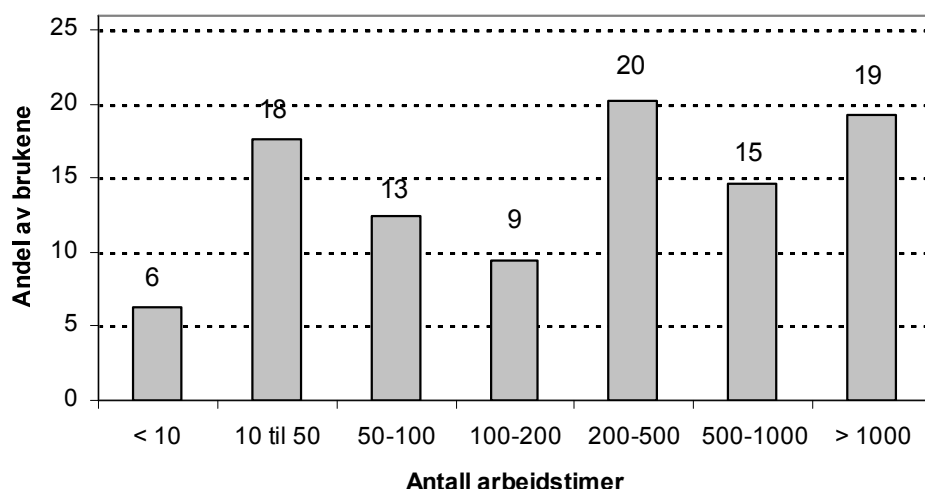

Figur 4.11 Bruk med annen næring fordelt etter omsetning i annen næring. Prosent

Sammenligning av figur 4.11 og tilsvarende figur for tilleggsnæring viser at omsetningen i annen næring generelt er høyere. I tilleggsnæring hadde 23 prosent av brukene omsetning på over 100 000 kroner, mens den tilsvarende andelen på annen næring var 41 prosent.

I alt 192 bruk hadde registrert arbeidsforbruk på annen næring, noe som utgjør 91 prosent av brukene som har registrert driftsresultat på annen næring. Denne andelen er høyere enn tilsvarende på tilleggsnæring, der 83 prosent av brukene med driftsresultat hadde oppgitt timer. Forklaringen på at det er større andel med timer på annen næring enn tilleggsnæring kan være flere. For det første er det lettere for bonden å skille annen næring fra jordbruket, slik at brukeren oftere oppgir egne timer på annen næring. Det er også naturlig at det ikke er arbeidsforbruk bak alle typer tilleggsnæringer. Festeavgifter og inntekter fra jakt og fiske mottas ofte uten noen nødvendig arbeidsinnsats.

Gjennomsnittelig arbeidsinnsats i annen næring på bruk med denne næringsgreina var 475 timer per bruk. Dette timeantallet er høyere enn for tilleggsnæring, der gjennomsnittet var 204 timer per bruk. Figur 4.12 viser hvordan brukene fordeler seg etter antall arbeidstimer. Figuren viser at 6 prosent av brukene jobber mindre enn 10 timer, mens 19 prosent jobber over 1 000 timer. Tilsvarende tall for tilleggsnæring var hhv 11 og 5 prosent. I annen næring har 64 prosent av brukene jobbet over 100 timer, mens tilsvarende tall for tilleggsnæring var 41 prosent.

Figur 4.12 Bruk med annen næring fordelt etter antall arbeidstimer i annen næring. Prosent

4.2.2 De ulike aktiviteter av tilleggsnæring og annen næringsvirksomhet

Vi skal nå se på hver enkelt type tilleggsnæring og annen næring, og se hvor mye hver og en av disse betyr. Vi vil ta for oss tilleggsnæring og annen næring hver for seg, og vi kaller her de ulike typer tilleggsnæringer og andre næringer for aktiviteter. Vi konsentrerer oss om hovedaktivitetsnivået, og går ikke inn på hver enkelt undertype av aktivitet. For detaljert oversikt over disse, se vedlegg 1.

Omfanget av ulike tilleggsnæringsaktiviteter

Mange bruk driver med flere typer tilleggsnæring. I dette kapitlet vil vi se på hvor stor andel av driftsoverskudd, omsetning, arbeid og investeringer som hver type tilleggsnæringsaktivitet står for. Tabell 4.4 viser hvilken andel de ulike hovedaktivitetene utgjør av den totale summen på tilleggsnæringer for de nevnte faktorene. Andel bruk i tabellen baseres på det antall bruk som har beregnet driftsoveskudd på den enkelte tilleggsnæring. En del bruk vil som nevnt ha registrert flere typer tilleggsnæringer. Tallene i sumraden i kolonnen for andel av brukene i tabellen blir derfor større enn 100.

Tabell 4.4 De ulike typer tilleggsnæring sin betydning, driftsgranskingene 2005, prosent

Type tilleggsnæringsaktivitet	Andel av brukene	Andel av driftsoverskudd	Andel av omsetning	Andel av arbeidsforbruket	Andel av bruttoinvesteringene
Uklassifisert	1,1	0,3	0,3	0,1	0,2
Utleie	53,8	35,2	25,4	5,0	51,4
Maskinkjøring	54,9	27,4	37,0	47,4	18,3
Vareproduksjon	26,2	6,0	9,7	18,2	8,9
Utmarksnæring	36,6	18,8	11,6	1,8	1,9
Turisme	3,2	2,5	5,1	11,1	9,1
Annen tjenesteyting	8,9	10,5	9,3	15,1	9,5
Annen biolog prod.	1,1	-0,8	1,6	1,4	0,7
Sum	> 100	100	100	100	100

Tabell 4.4 viser at utleie (av areal, bygninger eller maskiner) og maskinkjøring er de tilleggsnæringene som er mest utbredt. Over halvparten av brukene driver med hver av disse aktivitetene. Utmarksnæring er deretter den mest utbredte tilleggsnæringen, noe nesten 37 prosent av brukene driver med. Kun 3 prosent av brukene som driver tilleggsnæring, driver med turisme. Åtte bruk (1 prosent av brukene) driver en så spesiell type tilleggsnæring at vi ikke fikk plassert næringsaktiviteten i en av hovedaktivitetene, og disse er altså merket uklassifisert.

Ser vi på andelen som hver tilleggsnæringsaktivitet utgjør av det totale driftsoverskuddet på tilleggsnæring, så er det utleie som står for mest, med 35 prosent. Maskinkjøring følger deretter med 27 prosent, mens utmarksnæring står for 19 prosent av driftsoverskuddet. Det negative tallet for annen biologisk produksjon betyr at de som driver med dette, i gjennomsnitt driver med underskudd.

Ser vi på hvilken andel hver tilleggsnæringsaktivitet utgjør av omsetningen, så er det også her utleie, maskinkjøring og utmarksnæring som utgjør mest. Rekkefølgen på utleie og maskinkjøring er her motsatt at hva det var for driftsoverskuddet, noe som viser at kostnadene i maskinkjøringa er større enn ved utleie.

Sammenligning av andelen av observasjonene med andel av driftsoverskuddet viser at utleie, turisme og annen tjenesteyting står for en større andel av driftsoverskuddet enn hva andelen av observasjoner skulle tilsi.

Maskinkjøring står for nærmere halvparten av det arbeidet som utføres i tilleggsnæring (47 prosent). Vareproduksjon og annen tjenesteyting står for hhv 18 og 15 prosent av arbeidstimene. Sammenligning av andelen av arbeid med andelen av driftsoverskudd for de ulike tilleggsnæringsaktivitetene, viser at bak utleie og utmarksnæring ligger det lite arbeid i forhold størrelsen på driftsoverskuddet. I mer arbeidskrevende tilleggsnæringer som maskinkjøring, vareproduksjon og turisme blir timebetalingen betydelig lavere. Mer om lønnsomhet i kapittel 4.4.

Omtrent 51 prosent av investeringene ble gjennomført i forbindelse med utleieaktivitet, mens 18 prosent ble foretatt i forbindelse med maskinkjøring. Se for øvrig kommentarer angående investeringer i tilleggsnæringer i kapittel 4.2.3.

Omfanget av ulike typer annen næringsaktivitet

I tabell 4.5 har vi illustrert andel av bruk, driftsoverskudd, omsetning, arbeid og andel av investeringene som hver enkelt hovedaktivitet utgjør.

Tabell 4.5 Ulike typer annen næring sin betydning, driftsgranskingene 2005, prosent

Type næringsaktivitet på bruk med annen næring	Andel av brukene n=212	Andel av driftsoverskudd n=212	Andel av Omsetning n=197	Andel av arbeid n=192	Andel av bruttoinvesteringer n=22
Uklassifisert	4,7	1,5	1,1	0,9	8,5
Regnskapsføring	8,0	6,8	4,0	6,3	0,0
Anlegg/transport	13,2	21,1	23,8	22,1	41,5
Vareproduksjon	13,2	6,2	10,9	11,9	23,9
Byggevirksomhet	20,3	22,4	18,4	22,5	2,7
Annen tjenesteyting	25,9	33,0	29,7	31,4	14,4
Utleie	13,7	4,2	5,0	0,8	8,0
Handelsvirksomhet	12,3	4,9	7,1	4,0	1,1
Totalt	100	100	100	100	100

Annen tjenesteyting og byggevirksomhet er de mest utbredte aktivitetene innen annen næring, etter som over 20 prosent av brukene som har annen næring driver med dette. Ti bruk dreiv i 2005 med så spesiell aktivitet at vi ikke klarte å plassere dem i noen av de spesifiserte gruppene, og disse kommer dermed som uklassifisert..

Det ser her ut som det for annen næring er større sammenheng mellom andelene av utbredelse, driftsoverskudd og arbeid enn det var for tilleggsnæring. Tabell 4.5 viser at annen tjenesteyting står for den størst andelen for alle disse variablene. Det samme gjelder for anleggsvirksomhet/transport og byggevirksomhet.

Anleggsvirksomhet/transport, byggevirksomhet og annen tjenesteyting står for en større andel av totalt driftsoverskudd enn hva deres andel av brukene som driver med dette skulle tilsi. De som driver slik aktivitet, driver derfor med noe større omfang eller med større lønnsomhet sett i forhold til de andre aktivitetene.

4.2.3 Omfanget av tilleggsnæringer og annen næring sett ut fra ulike egenskaper ved næringsaktivitetene

På bakgrunn av den detaljerte registreringen på driftsgreinkoder, har vi kategorisert/gruppert de enkelte aktivitetene innen både tilleggsnæring og annen næring etter egenskaper ved produktet/produksjonen, kunden/markedet, ressursanvendelsen, utgangspunktet for ressursanvendelsen, og om aktiviteten i stor grad baserer seg på real- eller humankapital, eller kombinasjoner av disse innsatsfaktorene. Systemet med driftsgreiner er satt opp for blant annet å kunne gjøre ulike inndelinger av tilleggsnæringene ut fra ulike egenskaper ved tilleggsnæringsaktivitetene. Ikke alle driftsgeinene lar seg spesifisere i eksakte kategorier/grupper, så vi har måttet ha noen kombinasjonsgrupper for flere av hovedgrupperingene nevnt ovenfor. Den enkelte driftsgrein er vurdert og klassifisert ut fra valgte egenskaper som nevnt ovenfor, inklusive en del kombinasjonsgrupper. Oppsett og spesifisering av hvilke driftsgreiner som inngår i de ulike gruppene finnes i vedlegg 1.

Vi har her sett på hvor stor andel hver kategori utgjør av det totale driftsresultat, omsetning, arbeidsforbruk og investeringer i tilleggsnæringene i 2005. Bare investeringer som er aktivert under tilleggsnæring er med. Mange investeringer som blir gjort i jord- eller skogbruket, er helt nødvendig for tilleggsnæringene. Dette er også noe av særegenheten med tilleggsnæringer. Disse investeringene er ikke med her.

Egenskaper ved produktet

Vi har her tatt utgangspunkt i produktet som skal selges, og klassifisert det som vare eller tjeneste. Tabell 4.6 viser at det i all hovedsak er tjenester som produseres gjennom tilleggsnæringer. De største tjenesteproduksjonene er maskinkjøring, utleie av arealer og bygninger. Den største vareproduksjonen er produksjon og salg av ved. Sett i forhold til vedproduksjonen er det registrert liten aktivitet knyttet til foredling av egenproduserte jordbruksråvarer.

Tabell 4.6 Inndeling av tilleggsnæringene etter egenskaper ved produktet, driftsgranskningene 2005, prosent

Produkt	% av drifts- overskuddet	% av omsetningen	% av arbeids- forbruket	% av brutto investeringene
Tjeneste	83,4	84,1	82,5	89,4
Vare	16,3	15,6	17,4	10,5
Kombinasjon	0,3	0,3	0,1	0,2
Totalt	100	100	100	100

Egenskaper ved kunden og markedet

Hovedformålet ved å klassifisere tilleggsnæringene etter kundegrupper er å undersøke om og i hvilken grad tilleggsnæringer er leveranser av varer og tjenester til jord- og skogbruk, altså om dette bare er en annen måte å drive landbruk på, eller om tilleggsnæringene representerer ny verdiskaping til andre markeder, utover den verdiskapingen det tradisjonelle landbruket står for. Vi har derfor kun delt inn tilleggsnæringene i produksjon for jordbruks-, skogbruksnæringa, andre markeder, eller kombinasjoner av disse 3 markedene. Vi kategoriserte da etter om kunden var innenfor primærjordbruket, primærskogbruket eller andre markeder. Med andre markeder mener vi her alle kundegrupper utenom jordbruk og skogbruk, dvs. det offentlige, bedrifter utenfor primærlandbruket, privatmarkedet osv.

Tabell 4.7 Inndeling av tilleggsnæring etter egenskaper ved kunden/markedet, driftsgranskningene 2005, prosent

Marked/kunde	% av drifts- overskuddet	% av omsetningen	% av arbeids- forbruket	% av brutto investeringene
Jordbruksnæringa	12,6	20,3	25,1	14,6
Skogbruksnæringa	2,2	2,5	2,7	0,0
Andre markeder	71,2	64,1	62,5	80,7
Kombinasjoner	14,0	13,1	9,7	4,8
Totalt	100	100	100	100

Tilleggsnæringer rettet mot andre markeder står for størst andel av både driftsoverskudd, omsetning, arbeidsforbruk og investeringer. Det ser med andre ord ut til at landbruksressursene genererer en betydelig verdiskaping utover de verdier som skapes gjennom tradisjonelt landbruket. Samtidig ser vi at ca. 15 prosent av driftsoverskuddet, nesten 23 prosent av omsetningen og nesten 30 prosent av arbeidsforbruket i tilleggsnæringene kommer gjennom leveranser til det tradisjonelle landbruket. Da har vi ikke tatt med kombinasjonsgruppa som også dels leverer varer og tjenester til landbruket. Den største enkelt driftsgreina som leverer til jordbruket er maskinkjøring.

Egenskaper med landbruksressursene

Her tenker vi på hvilke av landbruksressursene som er hovedinnsatsfaktor i den enkelte tilleggsnæringsaktiviteten. Vi grupperte etter om det er areal, bygninger, maskiner eller landbruksråvarer som er utgangspunkt for aktiviteten. Dette er også det perspektivet som avgrenser den tradisjonelle definisjonen av tilleggsnæringer. Resultatene gir en indikasjon på hvilke landbruksressurser som står for det største bidraget til verdiskaping grunnet tilleggsnæringsaktiviteten.

Tabell 4.8 viser at arealer og maskiner er de ressursene som bidrar mest til driftsoverskuddet. Ser vi på arbeidsforbruket, så krever maskinene 52 prosent av arbeidsforbruket, mens mest investeringer ble gjort i bygninger. Dette har også med det å gjøre at det er enklere å skille ut de bygningene som benyttes til utleie innen tilleggsnæring. Når det gjelder i maskinparken, så registreres investeringene her i stor grad på jordbruket, og sjelden på tilleggsnæring, da maskinene ofte benyttes mest til i egen jordbruksdrift. Vi ser videre at kun 12 prosent av driftsoverskuddet kommer av foredling av landbruksråvarer. Her er det vedproduksjon og foredling av eget virke fra skogen som står for det meste av dette.

Tabell 4.8 Inndeling av tilleggsnæring etter egenskaper med landbruksressursene som innsatsfaktor, driftsgranskingene 2005, prosent

Type landbruksressurs	% av driftsoverskuddet	% av omsetningen	% av arbeidsforbruket	% av brutto investeringene
Arealer	29,7	19,1	7,2	5,9
Bygninger	20,8	21,7	12,4	53,5
Maskiner	32,2	39,8	51,5	18,5
Landbruksravarer	11,9	13,2	17,3	9,0
Kombinasjoner	5,3	6,3	11,6	13,0
Totalt	100	100	100	100

Tilleggsnæring basert på jord - eller skogbruksressurser

Her grupperte vi alle aktivitetene etter om det er jord- eller skogbruksressurser som er det grunnleggende utgangspunktet for aktiviteten. Ser vi på driftsoverskudd og omsetning så bidrar jordbruksressursene mest, det samme gjelder for arbeidsforbruket. Aller mest investeringer ble utført i aktiviteter som baseres på kombinasjon av jord- og skogressurser. Det er her viktig å presisere at utleie av driftsbygningene her blir klassifisert som jordbruksbasert, mens utleie av våningshus og hytter er her klassifisert som kombinasjon. Når det gjelder maskinkjøring er kjøring for jordbruket og annen næring betraktet som jordbruksbasert, mens kjøring for skogbruket er skogbruksbasert.

Tabell 4.9 Inndeling av tilleggsnæring etter jord- eller skogbruksressurs som utgangspunkt, driftsgranskingene 2005, prosent

Ressursgrunnlag fra	% av driftsoverskuddet	% av omsetningen	% av arbeidsforbruket	% av brutto investeringene
Jordbruket	42,3	52,9	63,3	28,3
Skogbruket	33,4	22,4	13,2	5,2
Kombinasjoner	24,3	24,6	23,5	66,4
Totalt	100	100	100	100

Real – og/eller humanressurser som viktigste innsatsfaktor

Her vurderte vi om det var overveiende realressurser (realkapital) alene eller realressurser i kombinasjon med humanressurser (dvs. arbeidskraft), som var den viktigste innsatsfaktoren for tilleggsnæringsaktiviteten. Tilleggsnæring med kun humanressurser som innsatsfaktor finnes ikke. Næringsaktivitet der det ikke inngår landbruksressurser i produksjonen defineres som annen næring. I kombinasjonsgruppa har vi tatt med driftsgreiner der arbeidsinnsats må til for å kunne gjennomføre aktiviteten (som for de andre grupperingene; se mer om klassifiseringen av gruppene i vedlegg 1).

Når det gjelder driftsoverskuddet så er 46 prosent av tilleggsnæringene i større grad avhengig av personene i tillegg til realressursene. Litt over halvparten av investeringene var i tilleggsnæringer med realkapital som viktigste innsatsfaktor. Maskinkjøring for jordbruket med traktor, i tillegg til snøbrøyting, er de driftsgreinene som er klassifisert som kombinasjon som har størst betydning, med hhv 9 og 8 prosent av totalt driftsoverskudd. Av driftsformer som baseres på kun realressurser, er det utleie av våningshus som har størst betydning, med 13 prosent av totalt driftsoverskudd.

Tabell 4.10 Inndeling av tilleggsnæringer hvor real- og/eller humanressurser er avgjørende innsatsfaktorer, driftsgranskingene 2005, prosent

Viktigste innsatsfaktor	% av driftsoverskuddet	% av omsetningen	% av arbeidsforbruket	% av brutto investeringene
Realressurser	53,6	36,8	6,7	53,2
Humanressurser	0,0	0,0	0,0	0,0
Kombinasjoner	46,4	63,2	93,3	46,8
Totalt	100	100	100	100

«Rene» kapitalinntekter

«Rene» kapitalinntekter defineres her som inntekter gardbrukeren har uten å måtte utføre noen vesentlig arbeidsinnsats. En del av inntektene knyttet til slike aktiviteter kommer i mange tilfeller mer eller mindre uten at gardbrukeren kontinuerlig må arbeide, samt utvikle seg eller bruket for fortsatt å ha slike inntekter. Eksempler er punktfeste av for eksempel mobilmaster som er plassert på eiendommen, utbytte fra grunneierlag for utleie til jakt og fiske, eller salg av tomter. Den siste kan imidlertid kreve en del aktivitet og drift. Det samme kan gjelde for utleie av jakt og fiske. Når det gjelder salg av tomter, så varierer det hvor mye tilrettelegging bonden gjør før salg. Det varierer om vei og kloakk er gravd/skal graves, eller om det kun selges et jordstykke uten tilrettelegging.

Inn under «rene» kapitalinntekter har vi her definert festeavgifter knyttet til jord- og skogbruksarealer, årlige erstatninger på jord- og skogbruksarealer, utleie av jakt og fiske, samt salg av tomter. For at tomtsalg skal klassifiseres under denne driftsgranskingen, skal det være en viss form for tilrettelegging. Men i og med at gevinstene likevel blir så store som de ofte blir på denne aktiviteten, har vi tatt det med her.

I 2005 utgjorde slike kapitalinntekter totalt 23 prosent av driftsoverskuddet på tilleggsnæring, 12 prosent av total omsetning, 1 prosent av arbeidet og 2 prosent av nyinvesteringene på tilleggsnæring, se tabell 4.11. En betydelig del av inntektene fra tilleggsnæringer, er med andre ord ikke avhengig av noen stor arbeidsinnsats.

Kapitalinntekter fra skogbruksareal utgjør mye større andel enn tilsvarende fra jordbruksarealet. Inntekter basert på utleie av jakt- og fiskerettigheter skapes også gjennom skogarealet. Mye av tomtsalget kommer i tillegg fra skogarealet.

Tabell 4.11 Rene kapitalinntekter sin andel av ulike nøkkeltall for tilleggsnæringer totalt, driftsgranskingene 2005, prosent

	% av driftsoverskuddet	% av omsetningen	% av arbeidsforbruket	% av brutto investeringene
Festeavgifter jordbruksareal	1,5	0,8	0,0	1,0
Arlig erstatning jordbruksareal	0,5	0,3	0,0	0,1
Festeavgifter skogbruksareal	7,7	4,0	0,4	2,7
Arlig erstatning skogbruksareal	2,3	1,2	0,0	0,2
Utleie jakt	3,0	1,7	0,1	0,5
Utleie fiske	3,1	1,7	0,4	0,4
Salg av tomter	4,3	2,4	0,1	0,7
Totalt	22,5	12,2	1,0	2,0

Omfang av ulike grupperinger av andre næringer

Vi har delt annen næringsvirksomhet inn etter egenskaper med produktet, se tabell 4.12.

Tabell 4.12 Inndeling av annen næring etter produkt, driftsgranskingene 2005, prosent

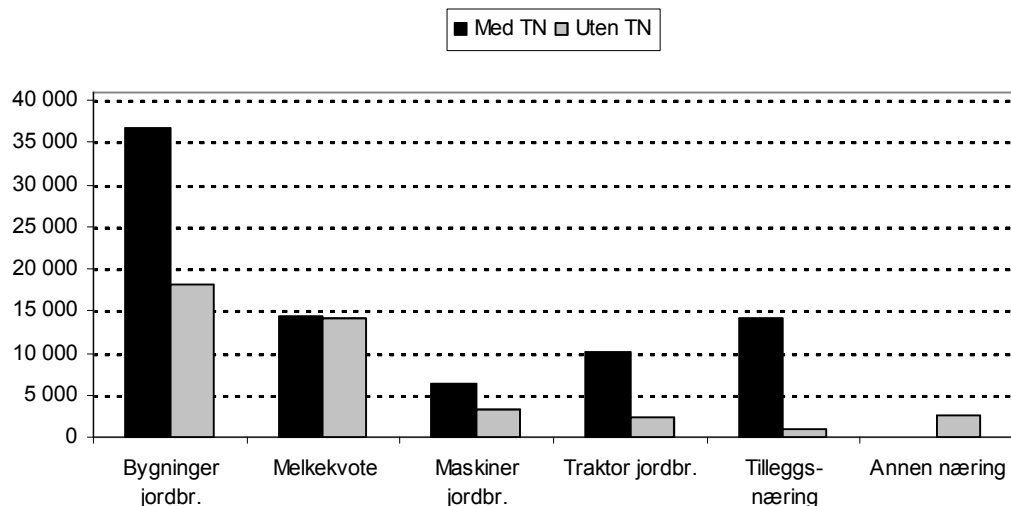
	% av drifts- overskuddet	% av omsetningen	% av arbeids- forbruket	% av brutto in- ves-teringene
Tjeneste	92,3	88,0	87,1	67,7
Vare	6,2	10,9	11,9	23,9
Kombinasjon	1,5	1,1	0,9	8,5
Totalt	100	100	100	100

Tabell 4.12 viser at det i hovedsak er tjenesteproduksjon som drives i annen næring, som det er i tilleggsnæringer. Her er arbeidskraft og brukernes kompetanse i stor grad en viktig innsatsfaktor. En del av tjenesteproduksjonen innen annen næring er også avhengig av kompetanse som brukerne har tilegnet seg gjennom både jord-, skogbruk og tilleggsnæringer, med andre ord gjennom næringsdrift basert på landbruksressursene.

4.2.4 Nettoinvesteringer

Nettoinvestering defineres som nyanlegg minus avskrivninger, frasalg og investeringstilskudd. Nettoinvesteringen kan variere mye fra år til år, med utslag i vekslende retninger.

Figur 4.13 viser nettoinvesteringer på bruk med og uten tilleggsnæring. Et bruk blir her definert i kategorien med tilleggsnæring hvis det har driftsoverskudd over 10 000 kroner, over 200 arbeidstimer eller 100 000 kroner i eiendeler på tilleggsnæring (se også kapittel 3.3.2). Vi ser at bruk som har tilleggsnæring, investerer mer i jordbruket enn bruk uten tilleggsnæring, både på bygninger, traktor og maskiner (se også kapittel 4.2.2). Når det gjelder melkekvote blir det investert for omtrent samme beløp på bruk med og uten tilleggsnæring. Bruk med tilleggsnæring har i gjennomsnitt, ved utgangen av 2005, eiendeler i jordbruket til en samlet verdi av kr 1 662 000, det er 9 prosent høyere enn bruk uten tilleggsnæring. Bruk som ikke har tilleggsnæring, investerer noe mer i annen næring.

Figur 4.13 Nettoinvesteringer på enkelte poster for jordbruket, tilleggsnæring og annen næring, på bruk med og uten tilleggsnæring, driftsgranskingene 2005, kroner

Nettoinvesteringene fordeler seg også ulikt i de ulike landsdelene. Tabell 4.13 viser nettoinvesteringer på enkelte poster på jordbruket og på tilleggsnæring og annen næring på bruk med tilleggsnæring i ulike landsdeler (471 bruk). Agder og Rogaland har den desidert største nettoinvesteringen på jordbruket, med kr 202 000 per bruk i gjennomsnitt, mens gjennomsnittet for landet var på kr 81 700. Når det gjelder tilleggsnæring, så er det Østlandet som kommer ut med de største investeringene, på kr 28 900, mens Trøndelag har negativ nettoinvestering på tilleggsnæring i 2005. Det var generelt lite investeringer på tilleggsnæringer i Trøndelag, og ett bruk med spesielt store avskrivninger i 2005 utgjør en stor andel av den negative nettoinvesteringen i landsdelen. Nord-Norge har negativ nettoinvestering i sum på jordbruket, men landsdelen har den høyeste investeringen på annen næring.

Tabell 4.13 Nettoinvesteringer i ulike landsdeler, på bruk med tilleggsnæring, driftsgranskingene 2005, kroner

	Bygninger		Traktor/	Sum jord-	Tilleggs-	Annen
	jordbruk	Melkekvote	maskiner	bruk	næring	næring
Østlandet	54 500	6 600	18 600	89 000	28 900	-2 400
Agder og Rogaland	93 600	25 200	34 900	202 000	10 100	-700
Vestlandet	-9 700	16 200	11 800	30 800	3 800	-200
Trøndelag	13 200	25 100	23 200	67 700	-12 800	-300
Nord-Norge	-4 600	17 900	-23 100	-9 600	9 300	16 100
Sum landet	36 800	14 500	16 700	81 700	14 100	100

4.2.5 Mangesysleri

Både når det gjelder tilleggsnæring og annen næring, så er det mange bruk som driver med flere ulike næringer, og dermed kommer med i flere av grupperingene i de ulike tabellene vi presenterer.

Mangesysleri innen tilleggsnæring

Det er totalt 710 bruk som har beregnet driftsoverskudd på tilleggsnæring. Hvis vi ser kun på hovedaktivitetene av tilleggsnæringer, som i kapittel 4.2.2, driver disse i gjennomsnitt 1,86 tilleggsnæringer hver. Benytter vi den fullstendige lista med driftsgreiner (jf. vedlegg 1), så er det i gjennomsnitt 2,39 tilleggsnæringsaktiviteter per bruk. En del bruk kan ha flere typer vareproduksjoner, for eksempel produksjon av ved og viderefordeling av kjøtt. Bruk kan også ha ulike former for utleie, maskinkjøring med mer. Når det gjelder hvor mange tilleggsnæringer de ulike brukene hadde, så vises dette i tabell 4.14 under. Vi har her holdt oss til hovedaktiviteter.

Tabell 4.14 Antall og andel bruk med ulikt antall tilleggsnæringer, driftsgranskingene 2005

Antall tilleggsnæringer	1	2	3	4	5	Sum
Antall bruk	317	236	106	42	9	710
Prosent	44,6	33,2	14,9	5,9	1,3	100

Tabellen viser hvor mange hovedaktiviteter brukene driver tilleggsnæring innenfor. Om lag 45 prosent av brukene har kun 1 tilleggsnæring, mens 33 prosent av brukene har 2 ulike typer.

Mangesysleri innen annen næring

Også innen annen næring er det en del bruk som driver med flere ulike aktiviteter. På de 212 brukene som har beregnet driftsoverskudd på annen næring, var det 1,11 aktivitet per bruk i gjennomsnitt. Hele 90 prosent av de som har registret driftsoverskudd på annen næring driver med kun én aktivitet. Dette viser at mangesysleri er mindre vanlig innen annen næring enn innen tilleggsnæring.

Tabell 4.15 Antall og andel bruk med ulikt antall annen næring, driftsgranskingene 2005

Antall annen næring	1	2	3	4	Sum
Antall bruk	191	19	1	1	212
Prosent	90,0	9,0	0,5	0,5	100

4.2.6 Tilleggsnæringer uttalt av myndighetene som satsingsområder

Myndighetene har i ulike sammenhenger framhevet enkelte tilleggsnæringer som satsingsområder. Dette gjelder bl.a. videreforedling av mat, bioenergi, turisme og «Inn på tunet» (Landbruks- og matdepartementet, 2007). Tabell 4.16 viser at disse aktivitetene utgjør 6 prosent av det totale driftsoverskudd på tilleggsnæringer på yrkesmessig drevne bruk. Ca. 8 prosent av bruk som har tilleggsnæring har slike aktiviteter. Det er tydelig at disse aktivitetene er arbeidskrevende, etter som de står for over 20 prosent av arbeidsforbruket.

Tabell 4.16 Omfang av tilleggsnæringer som myndighetene har omtalt som satsingsområder, prosent, driftsgranskingene 2005

	% av brukene	% av driftsoverskuddet	% av omsetningen	% av arbeidsforbruket	% av bruttoinvesteringene
Videreforedling av melk	0,7	0,3	0,5	1,2	0,7
Videreforedling av kjøtt	1,4	0,6	1,0	0,5	0,1
Videreforedling av frukt /grønt	1,5	0,8	2,2	4,5	5,1
Sum videreforedling av mat	3,6	1,7	3,7	6,2	5,9
Bioenergi	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Turisme	3,2	2,5	5,1	11,1	9,1
Inn på tunet	1,1	2,0	1,2	2,8	6,2
Totalt	7,9	6,3	10,1	20,2	21,2

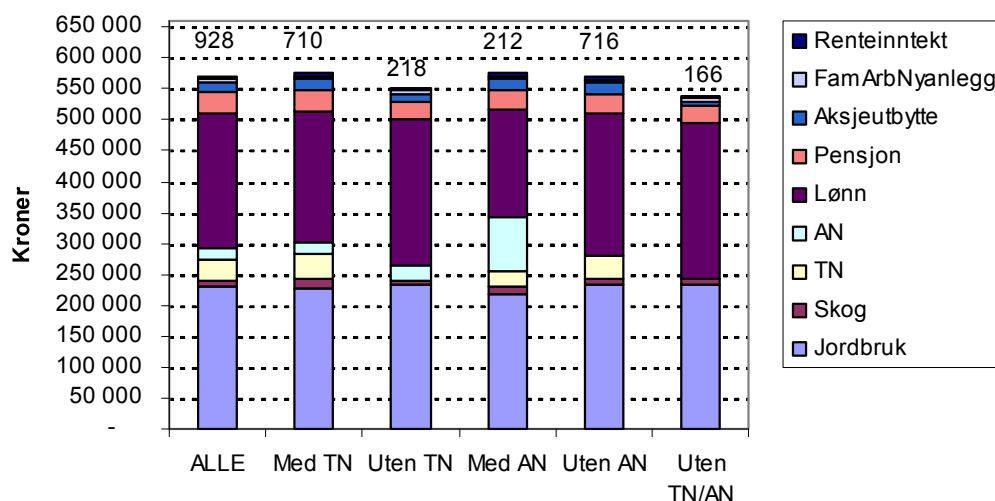
Investeringsnivået ser ut til å være stort i forhold til andre tilleggsnæringer, i og med at over 21 prosent av alle investeringer innen tilleggsnæring foretas her. Det høye investeringsnivået tyder på at disse tilleggsnæringene er nyetablerte, samt at det virker som at det er en viss satsing innenfor disse driftsgreinene. Det høye investeringsnivået kan være medvirkende til det lave driftsoverskuddet. Disse tilleggsnæringene representerer imidlertid aktiviteter hvor det er lettere å skille ut investeringene fra jord- og skogbruket. Dette kan også være en årsak til at vi får registrert mer investeringer på slike aktiviteter. Mer om dette i kapittel 4.2.4.

4.3 Tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet på bruksniva

4.3.1 Betydningen av tilleggsnæring og annen næringsvirksomhet på bruksniva

På bruk som driver med tilleggsnæring utgjør driftsoverskuddet fra tilleggsnæring 8 prosent av totale inntekter på bruket, mens for dem som driver med annen næring utgjør driftsoverskuddet fra annen næring 15 prosent. Figur 4.14 viser sammensetningen av inntektene på hhv gjennomsnittsbruket for alle bruk i driftsgranskingene, bruk med og uten tilleggsnæring, og for bruk med og uten annen næring. Sist i figuren har vi satt inn en søyle som viser inntektssammensetningen på bruk som verken har tilleggsnæring eller annen næring. Datamaterialet, som består av 928 bruk, er her delt i to med tanke på har/ har ikke registrert driftsoverskudd i tilleggsnæring (TN). Materialet er også delt i to for annen næring, om bruket har/ikke har annen næring (AN). Dette betyr at hvert bruk inngår en gang i en av søylene som viser med/uten tilleggsnæring, og en gang i søylene som viser med/uten annen næring. Det er 166 bruk som verken har tilleggsnæring eller annen næring. Bruk med tilleggsnæring og bruk med annen næring har i gjennomsnitt omtrent samme samlede inntekt (kr 576 300 kr og kr 575 300 kr). Bruk uten både tilleggsnæring og annen næring har den laveste totale inntekt (kr 538 000 i gjennomsnitt).

Størst jordbruksinntekt har de som verken har tilleggsnæring eller annen næring (kr 234 900), mens de med annen næring har den laveste jordbruksinntekta (kr 218 200). Brukene uten både tilleggsnæring og annen næring har mest lønnsinntekt og utbetalte pensjoner (totalt kr 282 100), og har betydelig mindre aksjeutbytte enn de andre gruppene (kr 6 300).

Figur 4.14 Sammensetning av inntekter på ulike typer bruk, driftsgranskingene 2005.
Kroner

Jordbruket står for størst andel av inntektene på bruk som verken driver med tilleggsnæring eller annen næring, og utgjør 44 prosent av alle inntekter på disse brukene. I alle de andre kategoriene står jordbruket for mellom 40 og 42 prosent. Tilleggsnæringen betyr naturligvis mest på bruk med tilleggsnæring, 8 prosent av samla inntekter. Lønnsinntekter utgjør 47 prosent for dem som verken driver med tilleggsnæring eller annen næring, 37 prosent på bruk med tilleggsnæring og 30 prosent for dem med annen næring. Når

det gjelder driftsresultat i skogen, pensjoner, aksjeutbytte og renteinntekter så bidrar disse omtrent likt i de to gruppene som driver med hhv tilleggsnæring og annen næring.

Vi ser at en del bruk har både tilleggsnæring og annen næring, etter som de med tilleggsnæring henter 3 prosent fra annen næring, og de med annen næring henter 5 prosent av inntektene fra tilleggsnæring.

4.3.2 Resultat og betydning av ulike aktiviteter av tilleggsnæring og annen næring på bruksniva

For å belyse hva de ulike tilleggsnæringene og annen næring betyr på bruksnivå presenterer vi nedenfor gjennomsnittlige nøkkeltall for de ulike aktivitetene. Vi ser på hvilken omsetning og driftsresultat de ulike aktivitetene genererer og hvilken arbeidsmengde som ligger bak, samt litt om hvilke investeringer som ble foretatt i 2005.

Driftsoverskudd, omsetning, arbeidsforbruk og investeringer i ulike tilleggsnæringsaktiviteter

Gjennomsnittlig driftsoverskudd, omsetning, arbeidsforbruk og investeringer i de ulike tilleggsnæringene er vist i tabell 4.17. Kolonnene merket n viser hvor mange observasjoner² som ligger til grunn for tilhørende gjennomsnitt. En del bruk vil ha registrert flere driftsgreiner innen hver hovedaktivitet som vises i tabell 4.17.

Tabell 4.17 Gjennomsnittlig driftsoverskudd, omsetning, arbeidstimer og investeringer i ulike tilleggsnæringsaktiviteter, driftsgranskingene 2005, kroner

Tilleggsnærings-aktiviteter	Driftsoverskudd		Omsetning		Arbeidstimer		Bruttoinvestering	
	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt
Uklassifisert	8	11 700	5	32 400	2		2	
Utleie	382	28 100	367	40 400	168	36	47	147 800
Maskinkjøring	390	21 500	389	55 400	387	147	14	177 200
Vareproduksjon	186	9 800	155	36 300	151	145	17	70 800
Utmarksnæring	260	22 100	258	26 200	64	35	10	25 500
Turisme	23	33 300	22	136 200	22	605	8	154 200
Annen tjenesteyting	63	51 000	60	90 400	57	318	9	142 500
Annen biolog prod	8	-28 900	8	116 800	7	242	1	
Totalt tilleggsnæring	710	43 000	695	84 000	588	204	104	130 000

I 2005 var det 104 bruk som foretok investeringer i tilleggsnæring. Med investeringer mener vi her så store påkostninger at de ble aktivert i balansen. Totalt investerte disse for 13 526 500 kroner, noe som er 130 000 kroner i gjennomsnitt per bruk. Vi ser at det ble foretatt flest investeringer i driftsgreiner med utleie. For de brukene som investerte i driftsgreiner med utleie, hovedsakelig utleie av bygning, var investeringene i gjennomsnitt på 147 800 kroner. Hvis vi ser antall driftsgreinsobservasjoner med investeringer (47) i forhold til antall driftsgreinsobservasjoner med driftsoverskudd (382) innen utleie, kan vi si at ca. 12 prosent av de med utleie investerte i 2005. Denne andelen er størst for de som driver med turisme og minst for de som driver med maskinkjøring. Vi viser

² Antall observasjoner viser hvor mange registreringer det er av ulike driftsgreinkoder innenfor de ulike hovedaktivitetene på brukene. Enkelte bruk har registrert aktivitet på flere driftsgreinkoder innen hver hovedaktivitet, en del har også registrert aktivitet på driftsgreinkoder i flere hovedaktiviteter.

igjen til tidligere kommentarer om at investeringer i tilleggsnæringene må sees i sammenheng med jord- og skogbruket. En del investerer noe mer i jordbruket enn de ville gjort hvis de samtidig ikke skulle benyttet for eksempel maskinene til tilleggsnæring.

Annen tjenesteyting er den tilleggsnæringa som gir høyest gjennomsnittlig driftsoverskudd, mens turisme hadde høyest omsetning. Kun annen biologisk produksjon hadde negativt driftsresultat.

Selv om det er annen tjenesteyting som hadde størst gjennomsnittlig driftsoverskudd, stod utleie for størst andel av total omsetning, se tabell 4.4.

Vi ser at det er turisme som er den mest arbeidskrevende tilleggsnæring, med gjennomsnittlig 605 timer per bruk, og at det er innen maskinkjøring de gjennomsnittlige investeringene er størst, med 177 000 kroner per bruk.

Gjennomsnittlig driftsoverskudd, omsetning, arbeid og investeringer i grupperingene av tilleggsnæring etter ulike egenskaper

Vi har også her delt tilleggsnæringene inn etter egenskaper ved produktet, kunder/markeder, ressursanvendelsen, grunnleggende ressurser og om den viktigste innsatsfaktoren er real- og/eller humankapital, og viser her gjennomsnittsverdier for de ulike grupperingene. n i tabellene viser antall driftsgreinobservasjoner som ligger til grunn for gjennomsnittstallene.

Tabell 4.18 Enkelte nøkkeltall på bruksniva nar tilleggsnæringer er delt etter egenskaper ved produktet, driftsgranskningene 2005, kroner

Produkt	Driftsoverskudd		Omsetning		Arbeid		Bruttoinvestering	
	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt
Tjeneste	1 442	17 700	1 368	35 800	851	117	82	147 400
Vare	247	20 100	212	43 000	178	117	25	56 600
Kombinasjon	8	11 700	5	32 400	2	48	3	8 200

Tabellen viser at gjennomsnittlig omsetning og driftsoverskudd er høyest innen vareproduksjon. Driftsmargin, dvs. driftsoverskudd som prosent av omsetning er høyest innen tjenesteproduksjon, 49 prosent mot 47 prosent innen vareproduksjon. Gjennomsnittlig arbeidsforbruk er like stort i begge grupper, mens gjennomsnittlige investeringer på bruk som har foretatt investeringer i tilleggsnæringer, er mye større i tjenesteproduksjoner enn i vareproduksjoner. Andelen av de som investerer i forhold til de som har registrert driftsoverskudd, er større i vareproduksjon enn i tjenesteproduksjon. Ca. 6 prosent av driftsgreinsobservasjonene i tjenesteproduksjon har en investering bak seg, mens tilsvarende tall for vareproduksjon er ca. 10 prosent.

Tabell 4.19 viser at gjennomsnittlig driftsoverskudd per aktivitet er størst i tilleggsnæringer som er rettet mot en kombinasjon av markeder, og lavest i tilleggsnæringer rettet mot jordbruket. Samme rangering får vi dersom vi ser på arbeidsforbruket.

Tabell 4.19 Enkelte nøkkeltall nar tilleggsnæringer er delt etter egenskaper ved kunden/markedet, driftsgranskingene 2005, kroner

Marked/kunde	Driftsoverskudd		Omsetning		Arbeid		Bruttoinvestering	
	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt
Jordbruksnæringa	321	12 000	315	37 600	307	98	7	281 500
Skogbruksnæringa	27	24 800	26	55 200	24	136	-	-
Andre marked	1 207	18 000	1 130	33 100	618	122	91	119 900
Kombinasjon	142	30 100	114	67 200	82	142	12	53 600

Når det gjelder driftsoverskudd, så viser tabell 4.20 at tilleggsnæringer som bygger på en kombinasjon av flere ressurser, gir størst driftsoverskudd, og at tilleggsnæringer basert på landbruksråvarer ser ut til å gi lavest resultat. Arbeidsmengden ser ut til å være størst i tilleggsnæringer som baseres på flere ressurser, og minst i tilleggsnæringer basert på bygninger og areal. Størst gjennomsnittlig investering ble foretatt i tilleggsnæringer som baserer seg på maskiner og bygninger. Tallene ville blitt betydelig lavere hvis vi hadde delt investeringene ut på alle bruk som hadde registrert driftsoverskudd på de ulike tilleggsnæringerne.

Tabell 4.20 Enkelte nøkkeltall nar tilleggsnæringer er delt etter egenskaper ved landbruksressursene, driftsgranskingene 2005, kroner

Landbruksressurs	Driftsoverskudd		Omsetning		Arbeid		Bruttoinvestering	
	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt
Areal	527	17 200	519	21 400	97	89	14	57 400
Bygning	323	19 700	269	46 900	182	82	50	144 800
Maskin	573	17 200	561	41 400	545	114	16	156 700
Landbruksråvarer	221	16 500	189	40 700	165	126	17	71 500
Kombinasjon	53	30 700	47	77 600	42	331	13	135 400

Tabell 4.21 viser at når vi klassifiserer tilleggsnæringerne ut fra om tilleggsnæringerne er basert på jord- eller skogbruksressurser, så blir det ikke så store forskjeller i driftsoverskuddet. Både gjennomsnittlige arbeidstimer og gjennomsnittlige investeringer på bruk som investerer i tilleggsnæringer er størst i tilleggsnæringer som er en kombinasjonen av jord- og skogbruksressurser og i tilleggsnæringer basert på kun jordbruk.

Tabell 4.21 Enkelte nøkkeltall nar tilleggsnæringer er delt etter om tilleggsnæringerne er basert på jord- eller skogbruksressurser, driftsgranskingene 2005. kroner

Ressursgrunnlag	Driftsoverskudd		Omsetning		Arbeid		Bruttoinvestering	
	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt
Jordbruk	696	18 600	674	45 800	585	130	26	147 400
Skogbruk	673	15 100	623	21 000	239	66	23	30 700
Kombinasjon	328	22 700	288	49 900	207	137	61	147 300

Tabell 4.22 viser at omsetningen er større, men driftsoverskuddet er lavere i tilleggsnæringer der både real- og humankapital er nødvendig. Når det gjelder investeringer, så var de i 2005 litt større i tilleggsnæringer basert på kun realkapital.

Tabell 4.22 Enkelte nøkkeltall nar tilleggsnæringer er delt etter om det er real- eller bade real- og humankapital som er viktige innsatsfaktorer, driftsgranskingene 2005, kroner

Viktigste innsatsfaktor	Driftsoverskudd		Omsetning		Arbeid		Investering	
	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt
Realkapital	826	19 800	780	27 500	256	31	57	126 300
Humankapital								
Kombinasjon	871	16 300	805	45 800	775	145	53	119 400

Driftsoverskudd, omsetning, arbeidsforbruk og investeringer i ulike typer annen næringsvirksomhet

Av brukene som driver med annen næring, hadde 22 investert i annen næring i 2005. Totalt var det investert for 4 709 100 kroner, noe som utgjør 214 100 kroner per bruk med investering.

Tabell 4.23 viser gjennomsnittlig driftsoverskudd, omsetning, arbeidstimer og investeringer for de ulike aktivitetene innen annen næring. Kolonnene merket n viser hvor mange observasjoner som ligger til grunn for tilhørende gjennomsnitt. I og med at vi ikke deler inn annen næring på lavere nivå enn vist i tabell 4.23, er det kun en observasjon per bruk for hver aktivitet. Antall observasjoner gir med andre ord også et bilde på hvor mange bruk som driver med de enkelte aktivitetene.

Tabell 4.23 Gjennomsnittlig driftsoverskudd, omsetning, arbeidstimer og investeringer i ulike driftsgreiner av annen næringsaktivitet, driftsgranskingene 2005, kroner

Aktiviteter av annen næring	Driftsoverskudd		Omsetning		Arbeidstimer		Bruttoinvestering	
	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt
Uklassifisert	10	26 900	7	50 300	6	140	1	400 000
Regnskapsføring	17	74 300	17	77 800	17	340	-	-
Anlegg/transport	28	138 900	28	284 200	25	807	5	391 000
Vareproduksjon	28	40 900	24	152 600	24	454	6	187 200
Byggevirksomhet	43	95 900	42	146 700	42	488	2	63 600
Annen tjenesteyting	55	110 600	53	187 600	51	563	3	378 300
Utleie	29	27 000	22	75 700	15	49	4	93 800
Handelsvirksomhet	26	34 600	26	91 400	27	135	1	50 000
Totalt annen næring	212	87 000	197	168 900	192	475	22	214 100

Anleggsvirksomhet/transport er den aktiviteten som har høyest omsetning og gir størst driftsoverskudd. Annen tjenesteyting kommer som nummer to på den rangeringen. Når det gjelder timeforbruket, så er det i anleggsvirksomhet/transport det jobbes mest. Det er færre som driver med annen næring enn tilleggsnæring, men annen næring har et større omfang enn tilleggsnæring for dem som driver med det. Det er relativt få som investerer i annen næringsvirksomhet, men de få som investerer, investerer til dels betydelig beløp. Det knytter seg derfor betydelig usikkerhet til gjennomsnittstallene for investeringer på annen næring.

Gjennomsnittlig driftsoverskudd, omsetning, arbeidsforbruk og investeringer i ulike kategorier/grupperinger av annen næring

Tabell 4.24 viser at gjennomsnittlig omsetning og arbeidsforbruk er omtrent lik for varer og tjenester, men at driftsoverskuddet er betydelig høyere i tjenesteproduksjon.

Tabell 4.24 Enkelte nøkkeltall når annen næring er delt etter produkt, driftsgranskingene 2005, kroner

Produkt	Driftsoverskudd		Omsetning		Arbeid		Bruttoinvestering	
	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt
Tjeneste	200	85 200	190	154 900	178	447	15	212 400
Vare	29	39 500	24	152 600	24	454	6	187 200
Kombinasjon	10	26 900	7	50 300	6	140	1	400 000

4.4 Lønnsomhet i tilleggsnæringer og annen næring

Det tallmaterialet som er brukt i dette notatet, er i det alt vesentligste hentet fra driftsgranskingene, der hovedvekten tradisjonelt har ligget på å skaffe best mulig data fra jordbruket. For jordbruket har vi derfor relativt gode data både for omsetning, kapitalanvendelse og arbeidsinnsats. Dette gjør det mulig å beregne en lang rekke lønnsomhetsmål der både kapital og arbeid tas med i tillegg til omsetningsdata. For andre næringsgreiner, og spesielt for privat kapitalanvendelse, har grunnlaget vært svakere. I de tilfellene der det er aktuelt med kapital- eller gjeldsfordeling vil dette også få virkning for jordbruket.

Når det gjelder tilleggsnæringer har det vært gjort mye de siste årene for å bygge opp en bedre statistikk. Vi har likevel fremdeles en utfordring i å sikre gode nok balansedata i regnskapet til at lønnsomhetsmål som forrentning, arbeidsfortjeneste og vederlag for arbeid og egenkapital kan beregnes. Det er i hovedsak to årsaker til det. Den ene er at det ofte er vanskelig å skille ut tilleggsnæringenes balanseverdier fra jord- og skogbruk. Den andre årsaken er at en betydelig del av tilleggsnæringene består i utleie av rettigheter som ligger under jord- eller skogbruk og som ikke er verdsatt i kroner. Salg av tomter og av sand og grus kan også være eksempler på verdier som omsettes, og som først ved salget registreres som en verdi, men uten at verdien på resteiendommen endres.

Noe av de samme forholdene har vi for gardsskogbruket. I driftsgranskingene er det ligningsverdien av skog- og utmarksarealet som registreres, og ligningsverdien tar i liten grad hensyn til verdien av trekapital og utnyttbare rettigheter.

For andre næringer er det noe enklere, fordi disse er uavhengig av jord- og skogbruksressursene, og oftest er mer direkte knyttet til kapitalverdier som verdipapirer eller fast eiendom.

Når beregning av vederlag for arbeid og egenkapital skal gjøres, kommer også verdien av private eiendeler inn i bildet, fordi forholdet mellom næringskapital og total kapital brukes som fordelingsnøkkel for rente- og kårutgifter. Verdien av private eiendeler er betydelig underregistrert i driftsgranskingene. Det er flere årsaker til det. For det første har privatsiden i regnskapene ikke vært prioritert på samme måte som næringsaktivitetene. For det andre legger heller ikke skatteregnskapet, hvor data til driftsgranskingene hentes, stor vekt på å få fullstendige tall for privat. Dette er et problem også ved beregninger for jordbruket.

Konsekvensene av dette er at beregninger der balanseverdier utenom jordbruket inngår blir usikre. Det gjelder alltid når balanseverdier skal nyttes til å fordele renteutgifter, men det gjelder også når forrentning av investert kapital utenom jordbruk skal beregnes.

4.4.1 Tilleggsnæringenes betydning for lønnsomheten i landbruket

Vi skal her se på betydningen av tilleggsnæringene for lønnsomheten i landbruket totalt sett. Som påpekt innledningsvis, kan det stilles spørsmål ved hvor fullstendig registreringen har vært for balanseverdiene i gardsskogbruket, mange tilleggsnæringer og for privat. Verdsettingen av jord og skog som ligningsetaten bruker, og som driftsgranskingene følger når det gjelder eiendomsverdier, understreker gardsskogbrukets og tilleggsnæringenes karakter. De er innvevd i helheten av bruket på en slik måte at beregning av lønnsomhetsmål separat for disse næringene i mange tilfeller blir usikre. Det kan også være et usikkerhetsmoment at arbeidsregistreringene for tilleggsnæringer kanskje ikke fanger opp alt utført arbeid. I tabell 4. viser vi likevel data fra slike beregninger, i et forsøk på å antyde noe av tilleggsnæringenes betydning for landbruket samlet. Etter beregningene kommer både gardsskogbruket, og spesielt tilleggsnæringer ut med svært gode resultater i forhold til jordbruket. Derfor kommer også landbruk samlet bedre ut enn jordbruk alene. Det som kanskje er mest interessant er at landbruk på gardsbruk med tilleggsnæringer kommer vesentlig bedre ut enn landbruk på bruk uten tilleggsnæringer.

Tabell 4.25 Tilleggsnæringenes betydning for lønnsomheten i landbruket. Beregninger på bruksniva, driftsgranskingene 2005

Næringsgrein	Familiens arbeidsfortjeneste, kr per time	Lønnsevne, kr per time	Vederlag for arbeid og egenkapital, kr per årsvverk
Jordbruk	77	86	173 300
Skogbruk	182	181	393 100
Tilleggsnæringer	254	247	471 100
Landbruk i alt	87	95	189 600
Landbruk m/TN	93	100	202 200
Landbruk u/TN	80	88	175 400

Kilde: NILF

4.4.2 Grunnlaget for lønnsomhetsberegninger i ulike tilleggsnæringer

Felles for de fleste tilleggsnæringene som bruker gardens grunn og rettigheter eller deler av bygninger, er at regnskapsmessige balanseverdier ofte ikke er skilt ut, men ligger under jord- eller skogbruk. Ellers er de forskjellige hovedgruppene av tilleggsnæringer svært ulike med hensyn til kapital- og arbeidskraftbehov. Mens utleie av areal, bygninger og maskiner er kapitalintensiv, og krever svært liten arbeidsinnsats, kan det motsatte være tilfelle med vareproduksjon og tjenesteyting. Vi skal derfor kort kommentere de enkelte hovedgruppene.

Utleie av areal, bygninger og maskiner

Dette er en gruppe tilleggsnæringer som til vanlig krever svært liten arbeidsinnsats, men som til gjengjeld er kapitalintensive. I denne gruppa dreier det seg som regel om utleie av deler av brukets jordbruks- eller skogbruksareal, utleie av hele eller deler av bygninger og utleie av maskiner. Arealer som leies ut kan ofte ha en atskillig høyere utleieverdi per arealenhet enn gjennomsnittsverdien for brukets jord- eller skogbruksareal. Utleieverdien blir da gjerne brukt som et beregningsgrunnlag for utleieprisen, mens utleieobjektet ikke får noen regnskapsmessig balanseverdi. Det samme kan enkelte ganger skje når deler av

bygninger leies ut. Når det gjelder maskiner og hele bygninger, så har disse sine separate regnskapsmessige balanseverdier med bakgrunn i anskaffingsverdien.

Maskinkjøring

Maskinkjøring som tilleggsnæring må kalles arbeidsintensiv, selv om maskinene som brukes kan representere betydelige kapitalverdier. Noen ganger brukes de aktuelle maskinene så mye i utleie at tilleggsnæringa blir den naturlige «eier». Oftere står likevel jord- eller skogbruksdrifta som «eier», og mottar godtgjøring for bruken fra tilleggsnæringa. Her er det altså en næringsvirksomhet som oftest ikke har egne eiendeler. Som hovedregel går da den ene halvparten av brutto kjørintekter til godtgjøring for bruken av maskinene, og den andre halvparten blir tilleggsnæringas netto inntekt.

Foredling/Vareproduksjon

Dette er en gruppe av tilleggsnæringer der det meste er videreforedling av egenproduserte produkter, men der det også produseres varer spesielt for tilleggsnæringa, som for eksempel pyntegrønt og juletrær. Dette er en arbeidsintensiv gruppe av tilleggsnæringer med varierende kapitalbehov, som i ulik grad benytter seg av gardens bygninger, tekniske utstyr og areal. I noen tilfeller leier tilleggsnæringa utstyr fra garden, i andre tilfeller har tilleggsnæringa eget utstyr, og i mange tilfeller er det en blanding av leie- og eieforhold, der tilleggsnæringa kanskje også bruker en eller annen av gardens eiendeler vederlagsfritt.

Utmarksnæring

Utmarksnæringer består både av utleie av rettigheter, salg av naturprodukter, elproduksjon og opparbeiding og salg av tomter. Dette er en svært uensartet gruppe med hensyn til kapital- og arbeidskraftbehov. Behovet for investeringer kan variere fra nærmest ingenting ved utleie av rettigheter, til store beløp ved oppbygging av anlegg som kraftproduksjon. Også behovet for arbeidskraft kan variere fra nesten ingen ting for enkelte driftsgreiner, til svært mye for andre. Den største likheten mellom disse næringsaktivitetene er at balanseverdier for jord- eller skoggrunn vanligvis ikke er fraskilt garden.

Landbruksrelatert reiseliv (turisme)

Landbruksbasert reiseliv gjør seg nytte av gardens bygninger og naturomgivelser. Kravet til investeringer er sterkt varierende, etter hva aktiviteten skal gå ut på. Mens dyresafari kanskje ikke krever mye av investeringer, vil drift av campingplass gjøre det. Felles for de fleste av disse aktivitetene er at de krever en betydelig arbeidsinnsats. Også for denne gruppa er det slik at balanseverdier for grunn og delvis for bygninger og utstyr ikke er skilt ut, men ligger under jord- eller skogbruket.

Annen tjenesteyting

Dette er en gruppe tilleggsnæringer som tar utgangspunkt i gardens grunn og bygninger, og jevnt over er arbeidsintensive. Når det gjelder øvrig kapitalbehov er dette varierende, men er ofte betydelig. Også her er det slik at gardens eiendeler som brukes, ikke skilles ut fra jord- eller skogverdi.

4.4.3 Lønnsomhet i ulike tilleggsnæringer

Tabell 4.25 viste at familiens arbeidsfortjeneste per time for tilleggsnæringer totalt var kroner 254. Hvis vi skiller ut de to mest kapitalintensive hovedgruppene av tilleggsnæringer, utmarksnæringer og utleie av areal, bygninger og maskiner, står vi imidlertid igjen med bare kroner 117 i gjennomsnitt som familiens arbeidsfortjeneste per time for de arbeidsintensive tilleggsnæringene. Se tabell 4.26.

Som vi har pekt på tidligere er balanseverdiene mest sannsynlig underregistrert. Dermed kan også familiens arbeidsfortjeneste på kroner 117 for disse tilleggsnæringene også være for høy.

Tabell 4.26 Familiens arbeidsfortjeneste per time for arbeidsintensive tilleggsnæringer, driftsgranskingene 2005

Driftsgreiner av tilleggsnæring	Antall bruk	Familiens arbeidsfortjeneste, kr per time
Maskinkjøring	390	151
Videreforedling/vareproduksjon	186	65
Turisme	23	50
Annen tjenesteyting	63	156
Arbeidsintensive tilleggsnæringer totalt	-	117

Kilde: NILF

Siden lønnsomhetsmål som familiens arbeidsfortjeneste, lønnsevne og vederlag for arbeid og egenkapital egner seg dårlig for de mest kapitalintensive tilleggsnæringene, har vi i tabell 4.27 i stedet beregnet arbeidsvederlag og forrentbar kapital. Beregningene gjelder utmarksnæring og utleie av areal, bygninger og maskiner. Arbeidsvederlaget er beregnet ved å multiplisere gjennomsnittlig timetall per bruk med timepris. Timeprisen som er brukt i beregningene er gjennomsnittlig tariff for leid hjelp, slik den var brukt i driftsgranskingene for 2005. Forrentbar kapital er oppkapitalisert forrentning, der forrentningen finnes som driftsoverskudd fratrukket arbeidsvederlag. Det er brukt to alternative rentesatser for oppkapitaliseringen, 5 og 7 prosent, for å vise hvor avgjørende rentenivået er i slike beregninger. Beregningene viser at det i gjennomsnitt er betydelige kapitalverdier som kan forrentes med den leieinntekta brukerne mottar.

Tabell 4.27 Forrentbar kapital i kapitalintensive tilleggsnæringer. Driftsgranskingene 2005. Kroner per bruk

Tilleggsnæring	Arbeidsvederlag etter tariff	Forrentbar kapital	
		5 % rente	7 % rente
Utleie av areal, bygninger og maskiner	4 300	402 000	287 000
Utmarksnæringer	4 500	534 000	381 000

4.4.4 Lønnsomhet i annen næring

Av driftsgranskingenes 928 deltakerbruk i 2005, var 29 prosent registrert med driftsoverskudd på annen næring, mot 77 prosent med driftsoverskudd fra tilleggsnæringer. I gjennomsnitt lå driftsoverskudd fra andre næringer på 71 000 kroner per bruk med annen næring, og på 43 000 kroner på bruk med tilleggsnæringer. For de som driver med annen næring er den altså av stor betydning. For mer informasjon, se kapittel 4.2 og 4.3.

I tabell 4.28 har vi vist familiens arbeidsfortjeneste per time for annen næring totalt, og fordelt på driftsgreiner. Vi ser av tabellen at vareproduksjon ligger lågt i lønnsomhet, slik som for tilleggsnæringer.

Driftsgreiner med tjenesteyting ligger vesentlig høyere i timefortjeneste her enn for tilleggsnæringer. Det kan komme av at tjenesteytingen i forbindelse med andre næringer

er mer ren arbeidsinnsats enn i tilsvarende tilleggsnæringer, slik at det følger med mindre kostnader og renter på investert kapital.

Tabell 4.28 Familiens arbeidsfortjeneste per time i annen næring, driftsgranskingene 2005

Driftsgreiner av annen næring	Antall bruk	Familiens arbeidsfortjeneste, kr per time
Regnskapsføring	17	217
Anleggsvirksomhet og transport	28	166
Vareproduksjon og foredlingsvirksomhet	17	74
Husflid og smaindustri	14	86
Byggevirksomhet	43	196
Annen tjenesteyting	47	204
Handelsvirksomhet	26	238
Annen næring utenom utleie, totalt	-	193

Kilde: NILF

I tabellen har vi ikke med den mest typiske kapitalkrevende driftsgreina, utleie av fast eiendom. Beregning av arbeidsfortjeneste per time er lite aktuelt i kapitalintensive driftsgreiner der arbeidsbehovet i tillegg er lite. I forbindelse med annen næring dreier utleien seg for det meste om utleie av bygninger der det påløper avskrivninger, vedlikehold og andre driftskostnader. Utleie under tilleggsnæringer vil oftere bety utleie av rettigheter som følger med landbrukseiendommen. Der påløper det lite av kostnader, og det kan også være et beskjedent arbeidsbehov.

5 Faktorer som påvirker utbredelse og økonomi i tilleggsnæringer og annen næringsvirksomhet

5.1 Regionale forskjeller i utbredelse av tilleggsnæringer og annen næringsvirksomhet

5.1.1 Tilleggsnæring i ulike landsdeler

Vi vil her se på utbredelse og omfang av tilleggsnæring i de ulike landsdelene. Vi presenterer resultater for Østlandet, Agder og Rogaland, Vestlandet, Trøndelag og Nord-Norge. Tabell 5.1 viser hvordan driftsoverskuddet i hver landsdel fordeler seg på ulike tilleggsnæringer.

Tabell 5.1 Driftsoverskuddet i tilleggsnæringer, fordeling innen landsdelene. Driftsgranskningene 2005. Prosent

	Østlandet	Agder/ Rogaland	Vestlandet	Trøndelag	Nord-Norge	Totalt
Utleie	24,8	6,3	16,8	16,3	19,7	35,2
Maskinkjøring	15,5	7,2	19,5	12,3	26,6	27,4
Vareproduksjon	7,4	6,9	10,1	3,2	3,1	6,0
Utmarksnæring	14,6	8,5	12,4	20,2	51,1	18,8
Turisme	14,1	7,8	36,7	37,0	0,1	2,5
Annen tjenesteyting	39,5	62,7	17,6	11,1	21,7	10,5
Annen biolog produksjon	-25,4	0,0	-13,2	0,0	-35,1	-0,8
Uklassifisert	9,4	0,5	0,0	0,0	12,8	0,3
Sum	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Minus i denne tabellen betyr at driftsoverskuddet er negativt, dvs. et underskudd. Både på Østlandet og i Agder/Rogaland bidrar annen tjenesteyting mye til det totale driftsoverskuddet i tilleggsnæring, med henholdsvis 40 og 63 prosent. Det er verdt å nevne at det kun er 6 og 3 prosent av observasjonene som står for denne andelen. De som driver med denne aktiviteten, driver med andre ord i stort omfang. Turisme ser ut til å bidra med størst driftsoverskudd på Vestlandet og i Trøndelag, med ca. 37 prosent av totalen. I Nord-Norge er det utmarksnæring som utgjør størst andel, og her står 11 prosent av observasjonene for over 51 prosent av det totale driftsoverskudd på tilleggsnæring.

I Driftsgranskingene splitter vi Østlandet, Agder/Rogaland og Trøndelag i flatbygder og andre bygder. Grupperer vi observasjonene i disse landsdelene i denne todelinga, så får vi tallene som i tabell 5.2. Vi må her påpeke usikkerheten der det er få observasjoner bak gjennomsnittstallene, noe som spesielt gjelder turisme. Aktivitetene uklassifisert og annen biologisk produksjon har vi fjernet fra denne tabellen på grunn av at det var svært få som hadde registrert driftsoverskudd på disse aktivitetene.

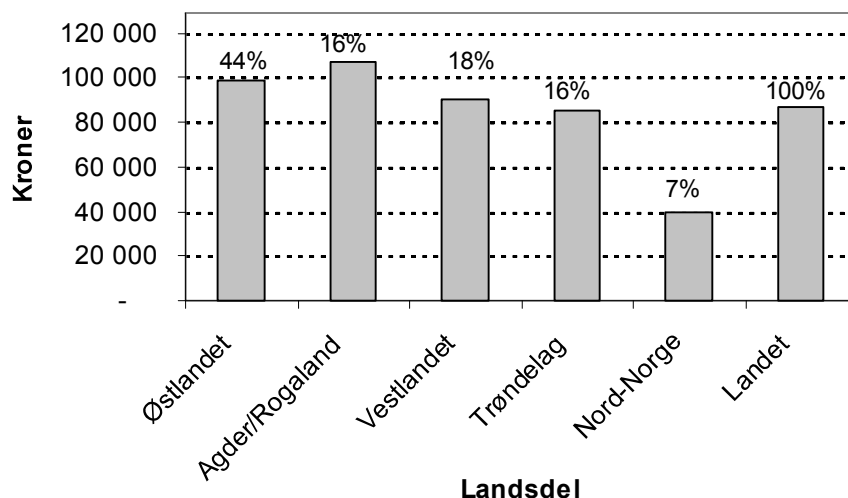
Tabell 5.2 Driftsoverskudd og utbredelse av driftsgreiner, fordelt i flatbygder og andre bygder innen Østlandet, Agder og Rogaland, og Trøndelag. Driftsgranskingene 2005

Hovedaktivitet	Flatbygder		Andre bygder	
	Driftsoverskudd	Antall observasjoner	Driftsoverskudd	Antall observasjoner
Utleie	48 300	131	16 200	159
Maskinkjøring	23 000	131	19 000	166
Vareproduksjon	12 400	44	10 600	76
Utmarksnæring	22 900	83	21 400	136
Turisme	57 100	4	10 300	9
Annen tjenesteyting	97 500	17	42 500	29

Tabellen viser at bruk på flatbygdene stort sett har større driftsoverskudd enn bruk i andre bygder. Dette kan kanskje skyldes at flatbygdene ligger nærmere sentrale strøk/byer, og at betalingsviljen ofte er høyere her enn på andre bygder. Det kan også skyldes at etterspørselen er større i disse områdene slik at det enkelte bruk kan drive med større omfang.

5.1.2 Annen næring i ulike landsdeler

På Østlandet er det 82 bruk som har beregnet driftsoverskudd på annen næring, mens det i Agder/Rogaland er 27, på Vestlandet 37, i Trøndelag 34, og 32 bruk i Nord-Norge. Gjennomsnittlig driftsoverskudd varierer mellom landsdelene, som vist i figur 5.1. Agder/Rogaland har størst gjennomsnittlig driftsoverskudd per bruk, med 106 800 kroner. Tallene over søylene i figuren viser hver landsdels andel av totalt driftsoverskudd i annen næring, og viser at Østlandet står for hele 44 prosent av totalen.

Figur 5.1 Driftsoverskudd i annen næring, gjennomsnitt per bruk i ulike landsdeler, driftsgranskingene 2005

5.2 Pavarikes jordbruksdrifta nar brukers og ektefelle/samboers arbeidsinnsats i tilleggsnæring og annen virksomhet blir stor?

For å se om stor arbeidsinnsats av brukere og ektefelle/samboere i blant annet tilleggsnæring påvirker gårdsdrifta, har vi analysert data fra melkebruk i driftsgranskingene for 2005. Vi valgte melkebruk, fordi det er ei stor gruppe som er noenlunde ensartet, slik at eventuelle resultater av stor arbeidsinnsats utenom jordbruksdrifta skulle bli best mulig synliggjort. Vi satte 750 timer per år for brukere og ektefelle/samboeres samlede arbeidsinnsats som kriterium for «stor» arbeidsinnsats. Tabell 5.3 viser at det er relativt få bruk med så stor arbeidsinnsats i tilleggsnæring og annen næring, men at det er svært mange innen lønnet arbeid utenom bruket. Hadde vi satt grensen for stor arbeidsinnsats utenom jordbruk til 500 timer i stedet for 750 timer, hadde vi fått 3 bruk flere i gruppa Melk/TN, 11 flere i gruppa Melk/AN og 7 flere i gruppa Melk/lønn.

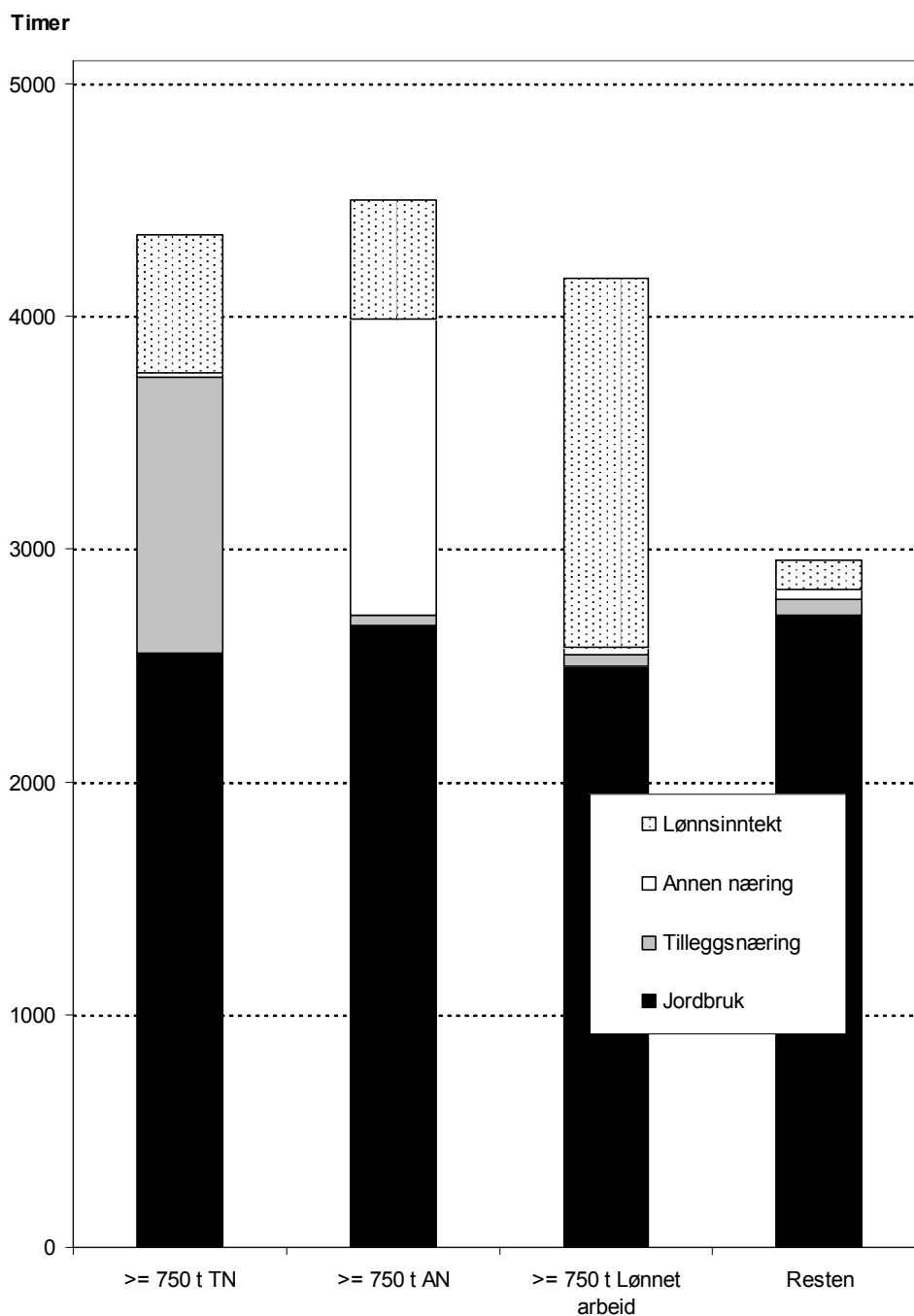
Ved delingen i grupper, sorterte vi først ut de brukene som hadde mer enn 750 timers arbeid på tilleggsnæringer. Deretter sorterte vi ut bruk med stor arbeidsinnsats innen annen næring og til slutt brukene med stor arbeidsinnsats innen lønnet arbeid utenom bruket. På denne måten fikk vi noen bruk med stor arbeidsinnsats i tilleggsnæringer og i annen næring som også hadde mye lønnet arbeid.

Tabell 5.3 Antall melkeproduksjonsbruk med og uten stor arbeidsinnsats utenom jordbruk, driftsgranskingene 2005

Gruppe	Kortnavn på gruppa	Antall bruk
Melkeprod. m/stor arbeidsinnsats i tilleggsnæring	Melk/TN	12
Melkeprod. m/stor arbeidsinnsats i annen næring	Melk/AN	13
Melkeprod. m/stor arbeidsinnsats i lønnet arbeid utenom garden	Melk/lønn	222
Melkeprod. u/stor arbeidsinnsats i annen virksomhet	Melk	167
Sum		414

Kilde: Driftsgranskingene 2005

I figur 5.2 er brukers og ektefelle/samboers arbeid i jordbruk, tilleggsnæring, annen næring og lønnet arbeid vist sammen for de fire kategoriene melkebruk i figur 5.2. I første omgang kan det virke overraskende at gruppa uten betydelig arbeidsinnsats utenom jordbruket har så mye mindre samlet arbeidsinnsats enn de andre gruppene. Forklaringen er at så å si alle melkeprodusenter som driver alene kommer i denne gruppa. Mens det er 31 prosent alenebrukere i denne gruppa, er det bare 3 prosent i gruppa med mye lønnsinntekter, og ingen i de to andre gruppene.

Figur 5.2 Brukers og ektefelle/samboers arbeid på melkeproduksjonsbruk

Kilde: Driftsgranskingene 2005

Gjennomsnittsalder for brukere i gruppene er veldig lik. Yngst var alenebrukerne, som var 43 år i 2005, og eldst var brukerne som ikke drev med særlig annet enn jordbruk. De var 48 år.

For å synliggjøre likheter og ulikheter bedre har vi i tabell 5.4 vist en del flere data for gruppene, og vi har delt gruppa uten særlig arbeidsinnsats utenom jordbruket i alenebrukere og brukere med ektefelle/samboer.

Tabell 5.4 Data for alenebrukere og bruk med stor arbeidsinnsats utenom jordbruket i forhold til familiebruk uten særlig arbeidsinnsats utenom jordbruket, bruk med mjølkeproduksjon, driftsgranskingene 2005

Gruppe	Antall ku-enheter	Melkekvote, liter	Bruker og ektefelles arb. jordbr., Timer per kuenhet	Variable kostnader per kuenhet, kr	Faste kostnader per kuenhet, kr	Driftsoverskudd per kuenhet, kr
Melk ¹⁾ bruker m/ektef.	20,4	110 591	157	13 292	15 047	16 263
Differanse i forhold til bruker med ektefelle						
Melk ¹⁾ alenebruker	-2,6	-13 598	4	150	-1 147	-271
Melk/TN ¹⁾	2,0	-3 703	-28	-753	1 111	-4 401
Melk/AN ¹⁾	-2,3	-11 783	3	629	371	-3 705
Melk/lønn ¹⁾	-1,9	-12 547	-8	-181	372	-2 635

1) Se fullstendig tekst i tabell 5.3

Kilde: Driftsgranskingene 2005

Konklusjoner fra sammenligningene:

- Ca. 60 prosent av melkebrukene har mer enn 750 timers arbeidsinnsats utenom jordbruket
- Brukene som ikke har særlig arbeidsinnsats utenom bruket, har klart høyest driftsoverskudd per kuenhet
- Brukere som driver alene, har i gjennomsnitt mindre melkekvote og lavere faste kostnader per kuenhet³ enn de andre gruppene.
- Bruk med stor arbeidsinnsats innen tilleggsnæringer har relativ stor melkekvote, lågt arbeidsforbruk per kuenhet og låge variable kostnader, men høge faste kostnader. Gruppen har for få deltakerbruk til at sikre slutninger kan trekkes, men den store arbeidsinnsatsen brukerparet har lagt ned i tilleggsnæringer og lønnet arbeid utenfor bruket, har tydeligvis ført til økt innleie av arbeidshjelp
- Bruk med stor arbeidsinnsats innen annen næring eller lønnet arbeid er svært like på de fleste områder
- Et viktig moment i omtalen av ulikheter mellom gruppene, er at lønnsinntekter gir en høyere timebetaling enn tilleggsnæring og annen næring. Til tross for at samlet arbeidsinnsats av bruker og ektefelle/samboer er høyere i gruppene Melk/TN og Melk/AN enn i Melk/lønn, er det den sistnevnte gruppa som kommer best ut i nettoinntekt. Gruppen uten særlig innsats utenom jordbruket kommer desidert dårligst ut i nettoinntekt..

5.3 Tilleggsnæring og ulik struktur i jordbruket

Figur 5.3 viser gjennomsnittlig driftsoverskudd per bruk (for de som har tilleggsnæring) i ulike arealgrupper. Tallene over søylene viser hvor mange bruk som ligger til grunn for søylen. Vi ser at brukene med størst areal også har størst driftsoverskudd på tilleggsnæring, i gjennomsnitt, og fra 50 dekar og oppover er det jevnt økende driftsoverskudd på tilleggsnæring med økende jordbruksareal.

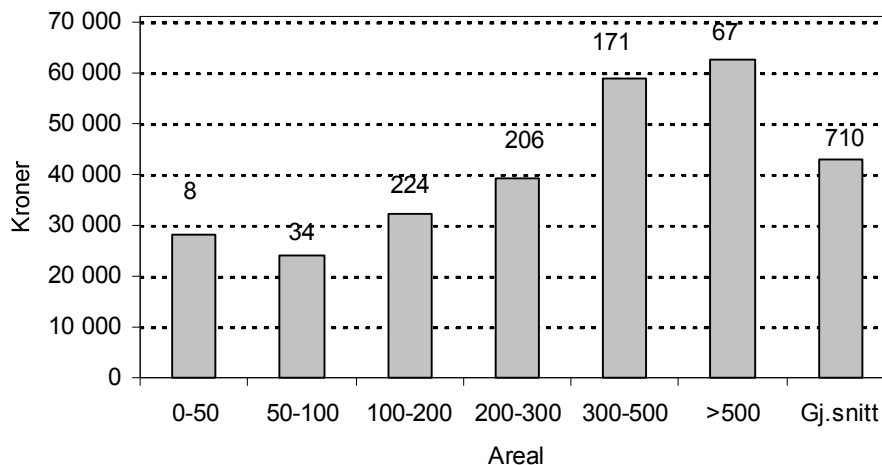
³ En kuenhet = en årsku + produksjon av 1200 kg ungdysrslakt, for eksempel 4 okser á 300 kg

En regresjonsberegning på sammenhengen mellom jordbruksareal (A) og driftsoverskudd i tilleggsnæring (Y) gav følgende lineære sammenheng:

$$Y = 25841 + 62,84A \quad R^2 = 0,014 \quad n = 710$$

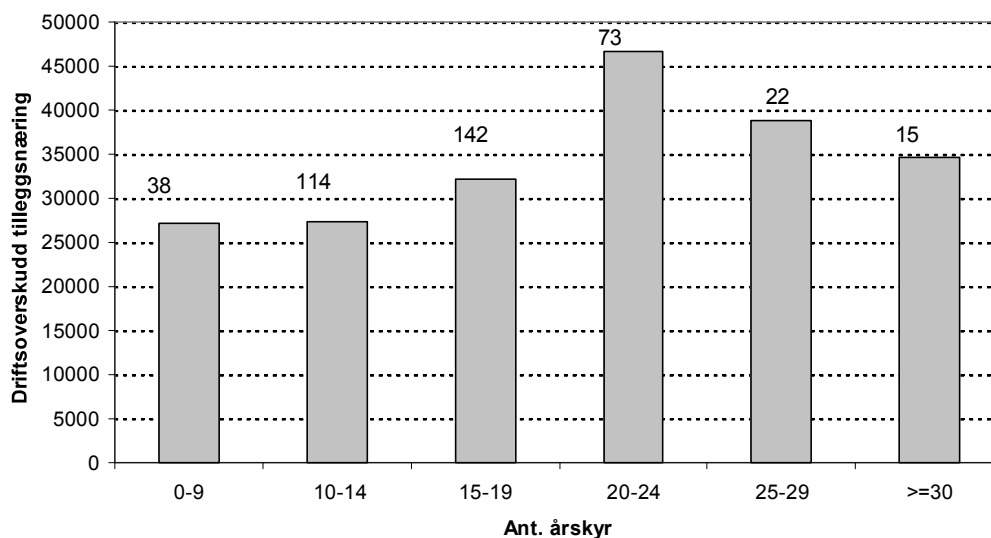
(6498) (19,87)

der R^2 er forklaringsgraden og n er antall observasjoner. Tallet i parentes er standardavvik på koeffisienten. Selv om variasjonen i jordbruksareal bare forklarer ca. 1,4 prosent av variasjonen i driftsoverskudd i tilleggsnæring, er det statistisk sett stor sannsynlighet for at det er en positiv sammenheng mellom jordbruksareal og driftsoverskudd i tilleggsnæring ($p = 0,00163$).

Figur 5.3 Driftsoverskudd i tilleggsnæring i forhold til jordbruksareal, driftsgranskingene 2005

Figur 5.4 viser driftsoverskudd i tilleggsnæring i forhold til antall årskyr. Totalt 404 bruk med kyr har tilleggsnæring. Gruppen med 20–24 årskyr har det høyeste driftsoverskuddet på tilleggsnæring. Det er 15 bruk i gruppa over 30 årskyr.

Figur 5.4 Driftsoverskudd i tilleggsnæring i forhold til antall årskyr, driftsgranskingene 2005

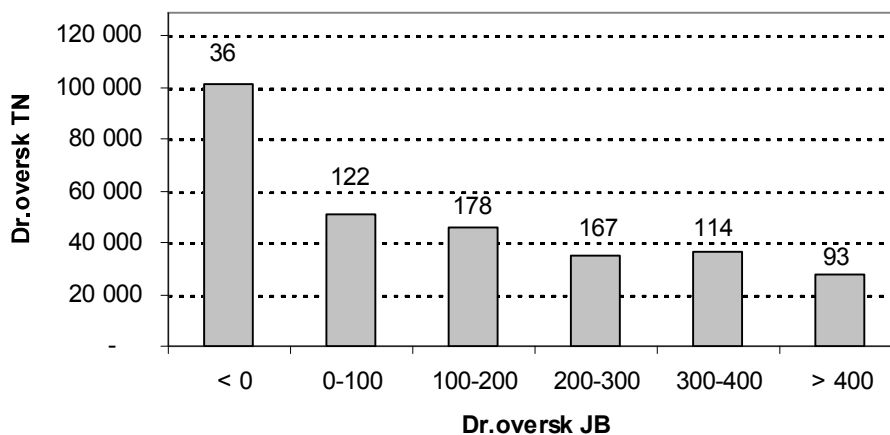
Når vi ser driftsoverskudd i tilleggsnæring mot driftsoverskudd i jordbruk, blir sammenhengen som i figur 5.5. Det synes å være en svak negativ sammenheng mellom driftsoverskuddene i de to næringene. En regresjonsberegning mellom driftsoverskudd i tilleggsnæring (Y) og driftsoverskudd i jordbruket (DOJ) bekrefter dette:

$$Y = 57441 - 0,0635DOJ \quad R^2 = 0,014 \quad n = 710$$

(5714) (0,020)

Denne modellen har samme forklaringsgrad som den med jordbruksareal som forklaringsvariabel.

Et bruk som har 1000 kroner mer i driftsoverskudd fra jordbruket enn at annet bruk har 60 kroner mindre i driftsoverskuddet fra tilleggsnæring, i gjennomsnitt.

Figur 5.5 Driftsoverskudd i tilleggsnæring i forhold til driftsoverskudd i jordbruket, driftsgranskingene 2005

Regresjonsberegninger viser også svak (negativ) og usikker sammenheng mellom lønnsinntekt og driftsoverskudd fra tilleggsnæring.

5.4 Tilleggsnæring og annen næring i kombinasjon med ulike jordbruksproduksjoner

Vi vil her se på utbredelse og omfang av ulike tilleggsnæringer og annen næring i forhold til ulike jordbruksproduksjoner på bruket. Tabell 5.5 viser hvor stor andel av brukene med ulike jordbruksproduksjoner som driver med de ulike tilleggsnæringsaktivitetene. Etter som flere bruk driver med flere typer tilleggsnæring, så blir summen av tallene for hver jordbruksproduksjon over 100 prosent. Vi har her kun sett på driftsformene melk, sau, korn og korn/gris.

Blant melkebrukene er maskinkjøring, utleie og utmarksnæring mest utbredt, noe hhv 56, 49 og 41 prosent av melkebrukene driver med. De samme tilleggsnæringerne er mest vanlig også for de andre brukene men rekkefølgen er noe annerledes. Både på melkebruk og på bruk med korn og gris er maskinkjøring mest vanlig, mens bruk med sau og korn driver mer med utleie. Vareproduksjon er mest utbredt på bruk med melk og sau.

Tabell 5.5 Andel bruk med ulike tilleggsnæringer i ulike jordbruksproduksjoner, driftsgranskingene 2005, prosent av antall bruk

Tilleggsnæring	Melk	Sau	Korn	Korn/gris
Utleie	49,4	61,9	63,9	51,5
Maskinkjøring	56,4	55,6	51,4	72,7
Vareproduksjon	24,0	28,6	16,7	9,1
Utmarksnæring	41,0	42,9	27,8	30,3
Turisme	2,6	7,9	1,4	3,0
Annen tjenesteyting	9,0	14,3	8,3	6,1
Annen biolog produksjon	1,3	1,6		
Uklassifisert	0,6	1,6	1,4	0,0
Antall bruk	312	63	72	33
Antall observasjoner	575	135	123	57

Annen næringsvirksomhet i tilknytning til ulike jordbruksproduksjoner

Når vi grupperer brukene som driver med annen næring etter driftsform i jordbruket så blir det mange små grupper. Fordelingen av brukene innen melkebruk, saue- og kornbruk på de ulike typer annen næring er vist i tabell 5.6.

Tabell 5.6 Andel bruk med andre næringer i ulike jordbruksproduksjoner, driftsgranskingene 2005, prosent av antall bruk

Annen næring	Melk	Sau	Korn
Regnskapsføring	9,1	17,4	5,0
Anlegg/transport	11,1	13,0	20,0
Vareproduksjon	11,1	26,1	10,0
Byggevirksomhet	20,2	13,0	5,0
Annen tjenesteyting	28,3	8,7	40,0
Utleie	10,1	13,0	5,0
Handelsvirksomhet	15,2		5,0
Uklassifisert	5,1	8,7	10,0
Antall bruk	99	23	20
Antall observasjoner	109	23	20

Tabellen viser at melkebrukene oftest driver med annen tjenesteyting eller byggevirk-
somhet, mens sauebrukene har mest vareproduksjon. Blant kornbrukene som driver an-
nen næring, er annen tjenesteyting mest utbredt.

5.5 Tilleggsnæring i samdrifter

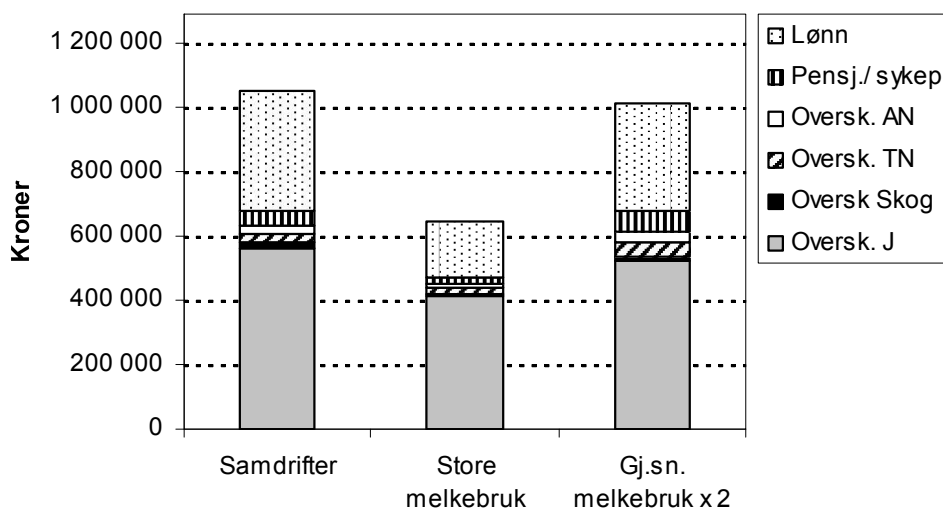
Vi har tall for totalt 27 samdrifter, og disse blir sammenliknet med gjennomsnittet av alle 414 melkebruk i driftsgranskingene multiplisert med 2, og med 33 store melkebruk. (se også kapittel 3.3.5 om føringspraksis for samdrifter). Samdriftene består alle av 2 deltagere og representerer derfor inntektene for 2 brukerfamilier, det samme gjelder gjennomsnittsmelkebruket multiplisert med 2, mens det store melkebruket representerer tallene fra én brukerfamilie. Ved å nytte disse tre gruppene blir det omtrent samme gjennomsnittlige melkeproduksjon i alle tre grupper. Samdriftene har i gjennomsnitt 31,1 årskyr, store melkebruk har i gjennomsnitt 31,8 årskyr, og gjennomsnittsmelkebru-
ket x 2 har 33,8. På 23 av samdriftene, dvs. 85 prosent er det registrert tilleggsnæring i større eller mindre grad (tabell 5.7). Når en sammenligner samdriftene med store mel-
kebruk og gjennomsnittsbruket x2 må en imidlertid være klar over at samdriftene repre-
senterer 2 brukerfamilier, i motsetning til enkeltbrukene hvor det bare er en familie som står bak tilleggsnæringsaktiviteten. Dvs. at hvis det er registrert tilleggsnæring på det ene bruket blir det registrert tilleggsnæring for samdrifta. I gjennomsnitt for de samdrif-
tene som har tilleggsnæring er det et driftsoverskudd på kr 28 200 fra tilleggsnæringa, og det er brukt 164 timer på tilleggsnæring per samdrift. Overskuddet fra tilleggsnæring utgjør 4,3 prosent av overskuddet på jordbruket.

Av de store melkebrukene er det 67 prosent som har tilleggsnæring på bruket, og disse har et overskudd på kr 25 600 fra tilleggsnæringa. Det er brukt 79 timer på tillegg-
snæring per melkebruk. Overskuddet fra tilleggsnæring utgjør 6,4 prosent av overskud-
det på jordbruket.

På gjennomsnittsmelkebruket har 76 prosent av brukene tilleggsnæring, med et over-
skudd på kr 66 100 fra tilleggsnæringa. Dette utgjør 13 prosent av overskuddet på jord-
bruket på disse brukene.

Tabell 5.7 Antall, andel og driftsoverskudd i tilleggsnæring i samdrifter, store melkebruk og gjennomsnittsmelkebruket x 2, driftsgranskingene 2005

	Antall totalt	Antall med till.næring	Prosent med till.næring	Gj.sn. drifts- oversk. TN på de som har TN	Gj.sn. drifts- oversk. TN på alle bruk i gruppa
Samdrifter	27	23	85	28 200	24 100
Store melkebruk	33	22	67	25 600	17 100
Alle melkebruk x 2	414	315	76	66 100	49 900

Figur 5.6 Fordeling av samla inntekter for samdrifter, store melkebruk og gjennomsnittsbuket X2, driftsgranskingene 2005, kroner

Sju samdrifter har én tilleggsnæring, sju har to, og ni samdrifter har tre eller flere ulike tilleggsnæringer. I alt 19 av de store melkebrukene har én eller to former for tilleggsnæring på bruket. Fire av de store melkebrukene har tre eller flere tilleggsnæringer.

Når det gjelder annen næring er det store melkebruk som har den hyppigste forekomsten av det (tabell 5.8). De relativt få samdriftene som har annen næring, har stort driftsoverskudd fra disse næringene.

Tabell 5.8 Antall, andel og driftsoverskudd på annen næring (AN) i samdrifter, store melkebruk og gjennomsnittsmelkebruket x 2, driftsgranskingene 2005

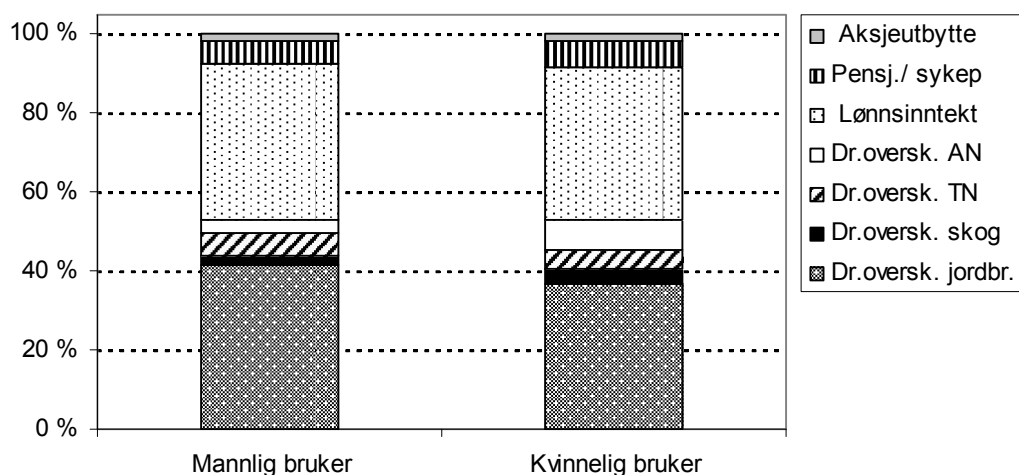
	Antall totalt	Antall med annen næring	Prosent med annen næring	Gj.sn. drifts- oversk. AN på de som har AN, kr	Gj.sn. drifts- oversk. AN på alle bruk i gruppa, kr
Samdrifter	27	5	19	127 400	23 600
Store melkebruk	33	10	30	32 200	9 700
Gjennomsn.bruket x 2	414	105	25	58 700	14 900

Som nevnt tidligere må en her være klar over at på store melkebruk er det tall fra én brukerfamilie som ligger til grunn, mens i de andre to gruppene er det tall fra to familier. Dette må en ta hensyn til når en ser på resultatene.

5.6 Kjønn

I driftsgranskingene i 2005 hadde 68 av 928 bruk kvinnelig bruker, dvs. 7,3 prosent. «Bruker» er definert som den som har flest arbeidstimer i jordbruket. Vi har ikke registrert hvem som er driftsleder på de enkelte næringsgreinene. På 710 bruk drives det med en eller annen form for tilleggsnæring, dvs. på 77 prosent av brukene (etter klassifisering på driftsgreinsnivå, se kapittel 3.3.2). På bruk med kvinnelig bruker er det tilleggsnæring på 82 prosent av brukene, og på 76 prosent av bruk med mannlig bruker.

Bruk med mannlig bruker henter en noe større andel av samla inntekter fra jordbruk og tilleggsnæring enn bruk med kvinnelig bruker (figur 5.7). På bruk med kvinnelig bruker hentes en større andel av inntektene fra annen næring, pensjoner/ sykepenger og lønnsinntekt.

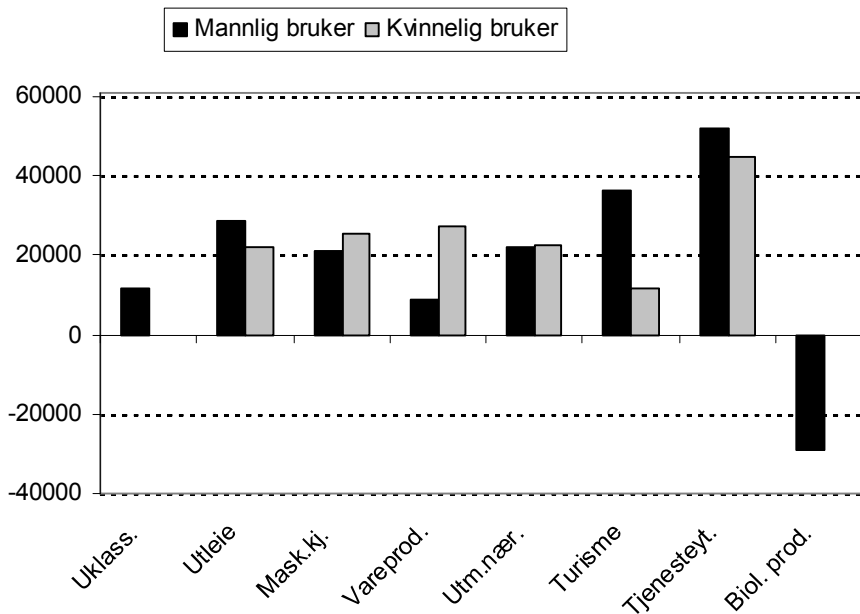

Figur 5.7 Prosentvis fordeling av inntekt på bruk med kvinnelig og mannlig bruker i driftsgranskingene 2005

Driftsoverskudd

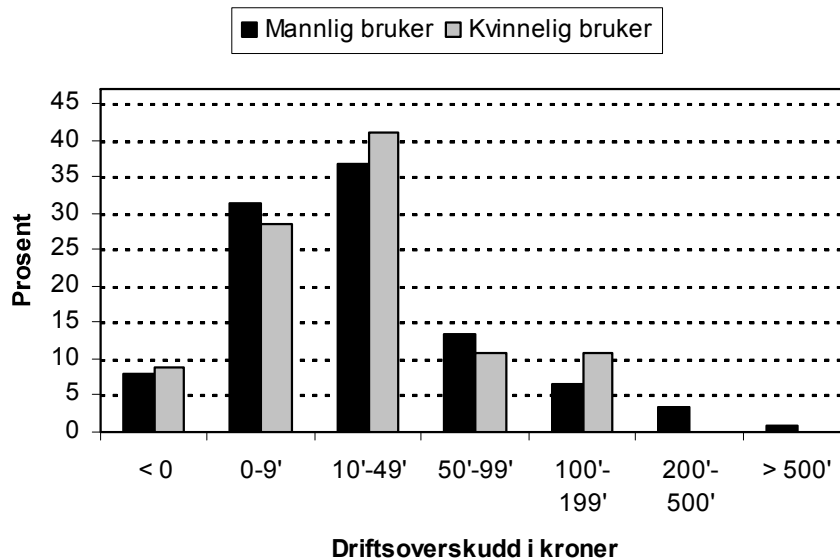
I gjennomsnitt for alle bruk som har tilleggsnæring, er driftsoverskudd i tilleggsnæringa på kr 43 000. Tilsvarende tall for bruk med kvinnelig bruker er kr 33 400, mens for bruk med mannlig bruker er det kr 43 800.

Figur 5.8 viser driftsoverskuddet på ulike driftsgreiner i tilleggsnæring, fordelt på om bruket har mannlig eller kvinnelig bruker. På vareproduksjon er det et betydelig høyere driftsoverskudd på de brukene som har mannlig bruker, og på turisme er det et betydelig høyere driftsoverskudd på bruk med kvinnelig bruker.

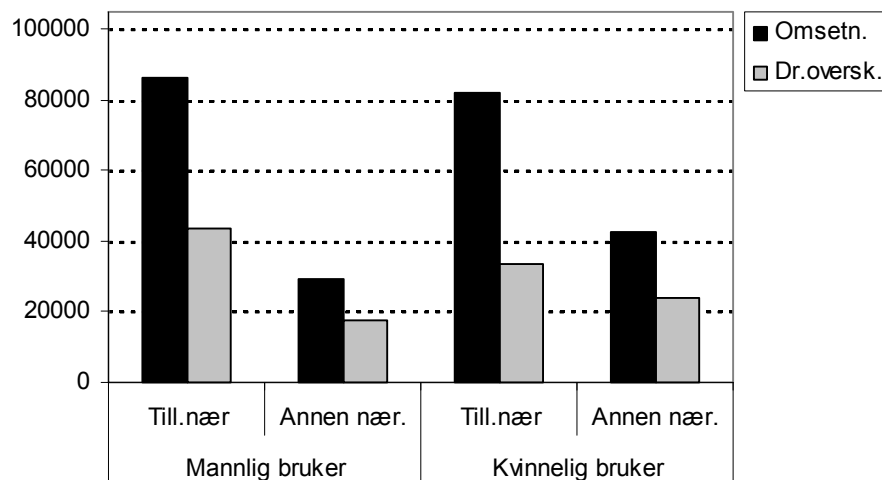
Figur 5.8 Driftsoverskudd i ulike tilleggsnæringer fordelt på kvinnelige og mannlige brukere, driftsgranskingene 2005

I figur 5.9 er driftsoverskuddet fordelt i ulike størrelsesgrupper og på mannlige og kvinnelige brukere. Det er i hovedsak en relativt lik fordeling mellom kvinner og menn i de ulike størrelsesgruppene, men det er ingen kvinner i gruppene som har over kr 200 000 i driftsoverskudd fra tilleggsnæringa. Henholdsvis 8 og 9 prosent av menn og kvinner har negativt driftsresultat fra tilleggsnæringa.

Figur 5.9 Andel bruk med ulikt driftsoverskudd fordelt på mannlige og kvinnelige brukere, 1000 kroner, driftsgranskingene 2005

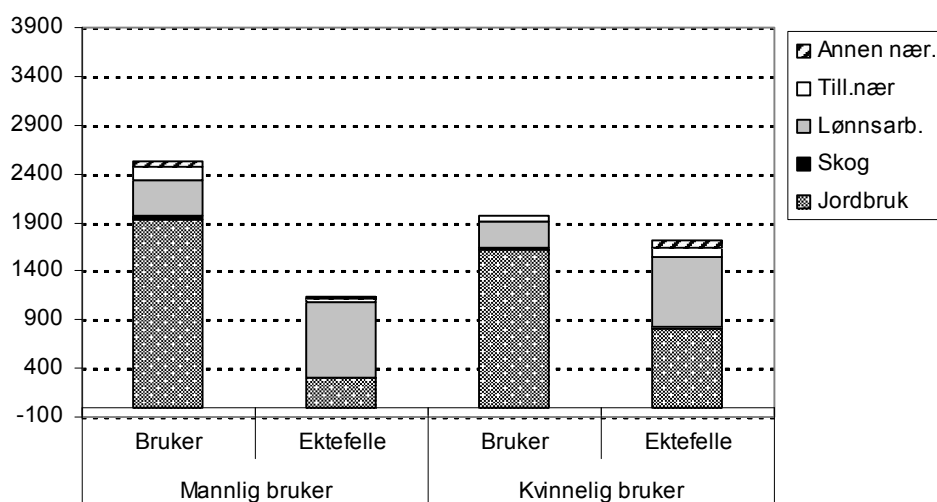
Figur 5.10 viser driftsoverskudd i forhold til omsetning. På bruk med mannlig bruker utgjør driftsoverskuddet i tilleggsnæringer 51 prosent av omsetningen. På bruk med kvinnelig bruker utgjør driftsoverskuddet 41 prosent av omsetningen. Også når det gjelder annen næring på bruk med mannlig bruker, utgjør driftsoverskuddet en større andel av omsetningen enn på bruk med kvinnelig bruker.

Figur 5.10 Driftsoverskudd og omsetning i tilleggsnæringer og annen næring ved kvinnelig og mannlig bruker, driftsgranskingene 2005, kroner

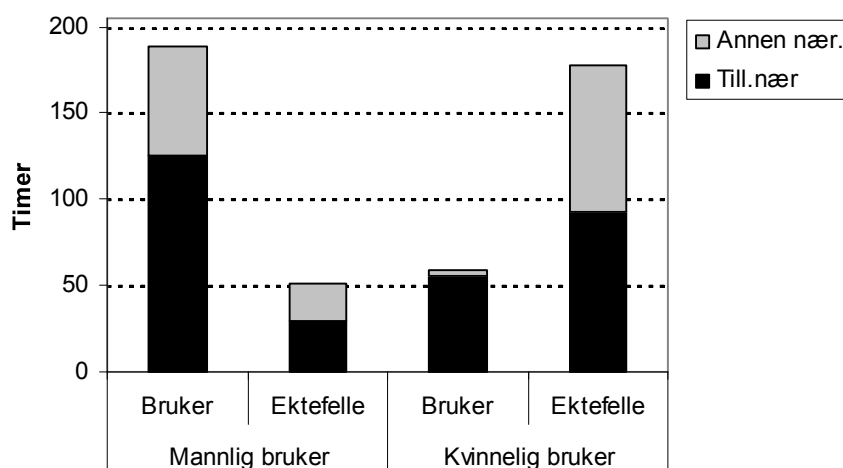
Arbeidsforbruk

Figur 5.11 viser arbeidsfordeling på bruker og ektefelle på bruk med hhv. mannlig og kvinnelig bruker. På bruk med mannlig bruker utfører brukeren 67 prosent av jobben på jordbruket selv, mens ektefellen bidrar med 10 prosent av arbeidsinnsatsen. På bruk med kvinnelig bruker står brukeren selv for 53 prosent av jobben selv, mens ektefellen bidrar med 26 prosent.

Figur 5.11 Arbeidsfordeling på bruk i driftsgranskingene med hhv. mannlig og kvinnelig bruker, driftsgranskingene 2005, timer

På bruk med mannlig bruker jobber brukeren selv vesentlig mer med tilleggsnæring og annen næring enn ektefellen (figur 5.12). På bruk med kvinnelig bruker er det ektefellen som har den største arbeidsinnsatsen både på tilleggsnæring og annen næring.

Figur 5.12 Arbeidsfordeling på tilleggsnæring og annen næring på bruk med mannlig og kvinnelig bruker, driftsgranskingene 2005, timer

Mangesysleri og kjønn

Tabell 5.9 viser at 49 prosent av bruk med kvinnelig bruker har kun én tilleggsnæring på bruket, og 37 prosent har to tilleggsnæringer. 14 prosent har tre eller flere tilleggsnæringer på bruket. På bruk med mannlig bruker er det 77,5 prosent som har en eller to tilleggsnæringer på bruket, og 22,5 prosent har tre eller flere tilleggsnæringer. Her som i kapittel 4.2.5 har vi tatt utgangspunkt i hovedaktivitetene av tilleggsnæringer.

Tabell 5.9 Antall tilleggsnæringer på bruk med hhv. mannlig og kvinnelig bruker, driftsgranskingene 2005, prosent.

Antall TN per bruk	1	2	3	4	5	Totalt
Mannlig bruker	45	33	16	6	1	100
Kvinnelig bruker	49	37	8	6	0	100

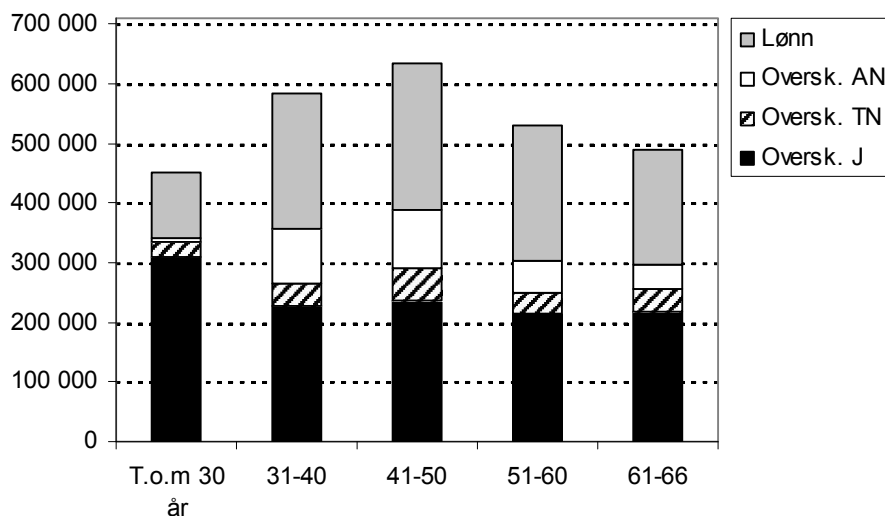
Tabell 5.10 viser fordelingen på type tilleggsnæring på bruk med kvinnelig og mannlig bruker. På bruk med kvinnelig bruker er det utleie som er den mest vanlige tilleggsnæringa, 35 prosent av brukene har en form for utleie, mens 21 prosent driver med utmarksnæring. På bruk med mannlig bruker er maskinkjøring den mest utbredte driftsformen, det er registrert på 30 prosent av brukene. Der er det utleie, med 29 prosent som er den nest mest vanlige driftsformen.

Tabell 5.10 Type tilleggsnæring på bruk med hhv. mannlig og kvinnelig bruker, driftsgranskingene 2005, prosent

	Uklass.	Utleie	Mask.-kjøring	Vareprod.	Utm.nær.	Turisme	Tjenesteyt.	Biol. prod.	Totalt
Mannlig bruker	1	29	30	14	20	2	5	1	100
Kvinnelig bruker	0	35	20	13	21	3	9	0	100

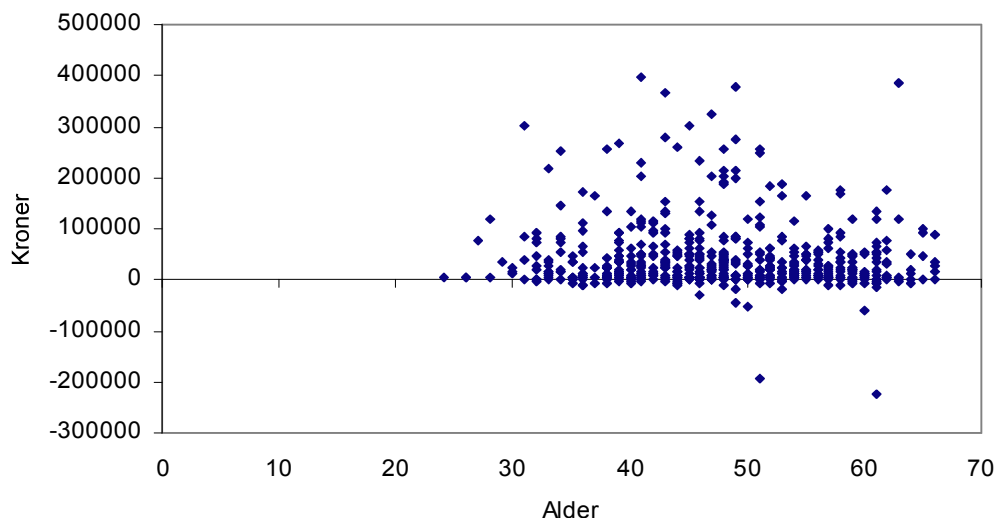
5.7 Alder

Gjennomsnittsalder på alle brukere i driftsgranskingene var 48 år i 2005. Figur 5.13 viser summen av overskudd fra tilleggsnæring, annen næring, jordbruk og lønnsinntekt fordelt på ulike aldersgrupper. Vi ser at det er aldersgruppa 41–50 år som har den høyeste inntekten totalt sett, og det er også de som har den største andelen av inntekten fra tilleggsnæring. Det er kun 17 bruk i gruppa opp til 30 år.

Figur 5.13 Lønn, driftsoverskudd fra tilleggsnæring, annen næring og jordbruk, fordelt på ulike aldersgrupper, driftsgranskingene 2005, kroner

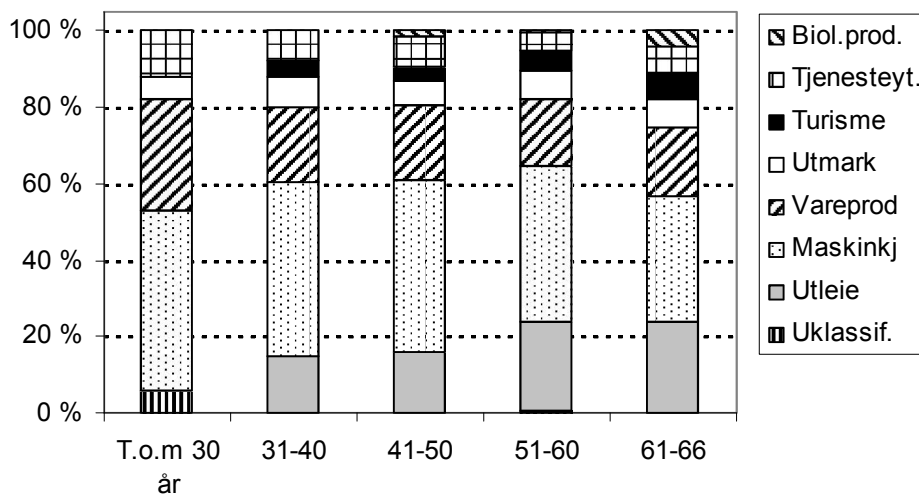
Figur 5.14 viser spredningen av driftsoverskudd i tilleggsnæring etter alder. For å vise spredningen tydeligere har vi her tatt ut seks bruk med resultat over kr 400 000.

Figur 5.14 Spredning i driftsoverskudd i tilleggsnæring etter alder på bruker, driftsgranskingene 2005

Den statistiske sammenhengen mellom alder og driftsoverskudd i tilleggsnæring er usikker, men det er en svak tendens til at driftsoverskuddet øker med alderen opp til ca. 45 år for så å avta med økende alder.

Figur 5.15 viser en fordeling av type tilleggsnæring fordelt på ulike aldersgrupper. Det er mest vanlig med maskinkjøring og vareproduksjon i de yngste aldersgruppene. Turisme og utleie er aktiviteter som øker med økende alder.

Figur 5.15 Type tilleggsnæring fordelt på ulike aldersgrupper, driftsgranskingene 2005

5.8 Multivariatanalyse

Tidligere i dette kapitlet har vi sett på sammenhengen mellom driftsoverskudd i tilleggsnæring og noen forklaringsvariabler hver for seg. Driftsoverskuddet i tilleggsnæring er sannsynligvis avhengig av mange forhold. For å få nærmere innsikt i dette har vi utført noen regresjonsberegninger med flere forklaringsvariabler samtidig. Vi har brukt lineære modeller. Det er svært mange forklaringsvariabler å velge mellom, men vi har lagt vekt på å velge variabler som ut fra drøftingen tidligere i kapitlet synes å kunne ha sammenheng med driftsoverskuddet fra tilleggsnæring. Vi har antatt at driftsoverskuddet i tilleggsnæring kan være avhengig av hva slags tilleggsnæring som drives, arbeids- og kapitalinnsats i tilleggsnæringa, hva slags jordbruksdrift det er på bruket og i hvilket omfang (uttrykt ved for eksempel driftsform, jordbruksareal og driftsoverskudd i jordbruk), hvor bruket er, hvor stor lønnsinntekt brukerfamilien har, alder og kjønn på brukeren.

Klassifisering etter driftsform i tilleggsnæring er gjort på følgende måte. En tok utgangspunkt i driftsgreinklassifiseringen av tilleggsnæringer:

- 70 Ikke klassifisert
- 71 Utleie
- 72 Maskinkjøring
- 73 Vareproduksjon
- 74 Utmarksnæring
- 75 Turisme
- 76 Annen tjenesteyting
- 77 Annen biologisk produksjon

Bruk med bare en driftsgrein ble, selvsagt, klassifisert ut fra denne driftsgreina. For bruk med to eller tre driftsgreiner i tilleggsnæring så en på driftsoverskuddet fra hver driftsgrein. Hvis det ikke var noen driftsgrein som bidro med mer enn 80 prosent av driftsoverskuddet fra tilleggsnæring, ble ikke bruket klassifisert. Ellers ble det klassifisert etter den driftsgreina som bidro med over 80 prosent av samla driftsoverskudd fra tilleggsnæring. Det er ikke uvanlig med negativt driftsoverskudd fra en eller flere driftsgreiner med tilleggsnæring. Ved klassifisering av slike bruk har en lagt vekt på tallverdien. Bruk med fire eller flere driftsgreiner i tilleggsnæring ble ikke klassifisert på bruksnivå.

Det var svært få bruk med driftsgrein 70, 75, 76 og 77. Disse ble slått sammen med de som ikke var klassifiserte. Vi hadde da fem grupper: utleie, maskinkjøring, vareproduksjon, utmarksnæring og andre.

For jordbruket hadde vi i utgangspunkt valgt ut fire typer, melk, sau, korn og andre.

Det mangler opplysninger om arbeidsinnsats i tilleggsnæring for 128 bruk (av 710). Også opplysningene om kapital i tilleggsnæring er noe mangelfull, og ofte «leies» kapital fra jordbruket. Vi har derfor ikke tatt med kapital i tilleggsnæring som forklaringsvariabel. På grunn av manglende data om arbeidsinnsats, har vi gjort to hovedberegninger, en for alle 710 bruk med tilleggsnæring og en for de 582 brukene der vi har data om arbeid i tilleggsnæring.

Det er utført mange beregninger, og ikke alle rapporteres her. Vi har bare tatt med en beregning for hvert hovedalternativ.⁴

Resultater av beregningene uten arbeidstid i tilleggsnæring som forklaringsvariabel er vist i tabell 5.11, mens tabell 5.12 viser resultater for beregningene med arbeidstid som forklaringsvariabel.

I beregningene uten arbeidsinnsats i tilleggsnæring er forklaringsgraden bare rundt 10 prosent. Som i beregningene med bare en forklaringsvariabel, er det negativ sam-

⁴ Beregningene er utført i Excel. Dette betyr at en har vært begrenset til maksimum 16 forklaringsvariabler i hver beregning.

menheng mellom driftsoverskudd i jordbruk og lønnsinntekt på ene siden og driftsoverskudd fra tilleggsnæring på andre siden. Derimot er det positiv sammenheng mellom jordbruksreal og driftsoverskudd fra tilleggsnæring. Alle regioneffekter er målt i forhold til Østlandets flatbygder. Alle andre regioner har lavere driftsoverskudd fra tilleggsnæring enn flatbygdene på Østlandet. Noen av disse regionforskjellene er statistisk svært sikre, mens andre er usikre. De spesifiserte driftsgrainene med tilleggsnæring ligger alle lavere enn den uklassifiserte gruppa. Bruk med driftsformen sau har relativt stort driftsoverskudd fra tilleggsnæring.

Tabell 5.11 Koeffisienter i lineær modell for å forklare driftsoverskudd i tilleggsnæring, ekskl. arbeid i tilleggsnæring, driftsgrainene 2005, n = 710

Variabel	Koeffisienter	Standardfeil	t-Stat	P-verdi
Konstantledd	86 023	13 881	6,197	< 0,0001
Driftsoverskudd jordbruk <i>DOJ</i> , kr	-0,0864	0,0235	-3,672	0,000259
Lønnsinntekt <i>B7</i> , kr	-0,0515	0,0182	-2,825	0,00486
Østlandet, andre bygder <i>REG_12</i>	-38 492	11 031	-3,489	0,000515
Jæren <i>REG_21</i>	-31 383	24 886	-1,261	0,2077
Agder og Rogaland andre bygder <i>REG_22</i>	-7 813	13 817	-0,565	0,5719
Vestlandet <i>REG_32</i>	-18 320	12 305	-1,489	0,1370
Trøndelag, flatbygder <i>REG_41</i>	-30 402	13 791	-2,204	0,0278
Trøndelag andre bygder <i>REG_42</i>	-41 626	14 382	-2,894	0,0039
Nord-Norge <i>REG_52</i>	-45 146	13 012	-3,470	0,00055
Utleie <i>k71</i>	-8 779	8 898	-0,987	0,3242
Maskinkjøring <i>k72</i>	-26 753	8 958	-2,987	0,0029
Vareproduksjon <i>k73</i>	-31 825	14 889	-2,137	0,0329
Utmarksnæring <i>k74</i>	-13 946	11 921	-1,170	0,2425
Driftsform <i>Sau</i>	26 002	12 252	2,122	0,0342
Driftsform <i>Korn</i>	13 754	12 666	1,086	0,2779
Jordbruksareal <i>I1</i> , daa	69,05	23,18	2,979	0,0030

R-kvadrert = 0,099

Variabler som brukers alder og kjønn hadde liten og usikker effekt og er ikke tatt med i de alternativene som er vist her.

En del av tilleggsnæringene er av en slik art at de ikke krever mye arbeid, mens andre i stor grad er basert på bruk av arbeidskraft. Det er registrert arbeidsinnsats (for medlemmer av brukerfamilien) i tilleggsnæring på 582 av brukene i materialet. Forklaringsgraden for driftsoverskudd i tilleggsnæring økte vesentlig (fra ca. 10 prosent til 26 prosent) når vi tok inn arbeidsinnsats som forklaringsvariabel.⁵ Tabell 5.12 viser blant at driftsoverskuddet fra tilleggsnæring øker med kr 124 for hver time arbeidsinnsats i tilleggsnæring, i gjennomsnitt. Bruk med utmarksnæring og utleie har større driftsoverskudd enn de andre ved en gitt arbeidsinnsats. Dette kan ha sammenheng med at disse formene for tilleggsnæring krever lite arbeid. Bruk med maskinkjøring og vareproduksjon har derimot relativt lavt driftsoverskudd fra tilleggsnæring, alt annet likt. Også disse beregningene viser negativ sammenheng mellom driftsoverskudd i tilleggsnæring og driftsoverskudd fra jordbruk og lønnsinntekt. Det er en positiv sammenheng mellom jordbruksareal og driftsoverskudd fra tilleggsnæring, men denne sammenhengen er sva-

⁵ Tallene for forklaringsgrad kan ikke sammenlignes direkte da det ikke er samme materialet, men beregninger uten arbeidsinnsats som forklaringsvariabel også for materialet der en har opplysning om dette, gir omtrent samme forskjell.

kere enn i tabell 5.11. Driftsformen sau hadde svak effekt og er tatt ut. Kornproduksjon har en positiv, men usikker effekt. Spesielt bruk i Østlandet, andre bygder, og i Nord-Norge har lavt dekningsbidrag fra tilleggsnæring, alt annet likt. De andre regioneffektene er mindre og svakere.

Tabell 5.12 Koeffisienter i lineær modell for å forklare driftsoverskudd i tilleggsnæring, inkl arbeid i tilleggsnæring, driftsgranskingene 2005, n = 582

	Koeffisienter	Standardfeil	t-Stat	P-verdi
Konstantledd	44 792	15 243	2,938	0,0034
Driftsoverskudd jordbruk <i>DOJ</i> , kr	-0,0607	0,0250	-2,427	0,0155
Lønnsinntekt <i>B7</i> , kr	-0,0244	0,0205	-1,191	0,2343
Arbeid tilleggsnæring, <i>ARB_TN</i> , kr	124,09	11,25	11,034	< 0,0001
Østlandet, andre bygder <i>REG_12</i>	-29 376	11 473	-2,560	0,0107
Jæren <i>REG_21</i>	-22 849	26 313	-0,8684	0,3856
Agder og Rogaland andre bygder <i>REG_22</i>	803	14 972	0,0537	0,9572
Vestlandet <i>REG_32</i>	-10 316	13 327	-0,7741	0,4392
Trøndelag, flatbygder <i>REG_41</i>	-12 892	16 081	-0,8017	0,4230
Trøndelag andre bygder <i>REG_42</i>	-18 428	15 297	-1,2047	0,2288
Nord-Norge <i>REG_52</i>	-30 081	13 788	-2,1816	0,0296
Utleie <i>k71</i>	30 195	10 822	2,7902	0,0054
Maskinkjøring <i>k72</i>	-16 752	9 008	-1,8596	0,0635
Vareproduksjon <i>k73</i>	-22 771	15 710	-1,4495	0,1478
Utmarksnæring <i>k74</i>	38 762	17 526	2,212	0,0274
Driftsform <i>Korn</i>	19 374	13 314	1,4552	0,1462
Jordbruksareal <i>I1</i> , daa	37,80	24,10	1,5688	0,1173

R-kvadrert = 0,260

6 Diskusjon og konklusjoner

Det arbeidet som er rapportert i dette notatet har hatt et flersidig formål og mange problemstillinger er forsøkt besvart, se kapittel 1.2. For det første har en som formål å beskrive de metoder som nyttes for å definere og måle det som kalles tilleggsnæringer og andre næringer. For det andre vil en gi opplysninger om hvor utbredt slike aktiviteter er, hva de omfatter og sammenhenger mellom slike aktiviteter og andre aktiviteter på gardsbrukene. Vi vil også antyde noen temaer for videre studier.

6.1 «Ny» næringsaktivitet på gardsbruk utvikles - krav til fleksibilitet og samordning innen begrepsbruk og datainnsamling

Bør skille mellom landbruksbasert og landbruksuavhengig næring

Internasjonalt er det ikke er noen allment akseptert definisjon av hva som er tilleggsnæring. En årsak til dette er at jordbruket varierer mellom land. Det vil da kunne variere hva som defineres som jordbruk og hva som menes med tilleggsnæring. Rett nok er det internasjonale standarder for næringsgruppering i for eksempel nasjonalregnskap (Manual on the economic accounts for Agriculture and Forestry 2000). Det er også regler for avgrensning av jordbruk i EUs felles regnskapsstatistikk, (FADN) (European Commission 2007), men disse brukes ikke alltid i andre undersøkelser. Avgrensningen mellom jordbruk og tilleggsnæring kan også endre seg over tid. Næringsaktivitet som er «ny» og tillegg til jordbruket i en periode, kan senere bli oppfattet som en del av jordbruket (se for eksempel University of Exeter, Centre for Rural Research and University of Plymouth, Rural and Tourism Research Group 2003). Det er heller ikke klar praksis for hva som regnes som tilleggsnæring og hva som er helt uavhengig av landbruk. Det synes å være slik at uansett hvilket uttrykk en velger, må det følges av en definisjon eller forklaring. Til tross for at det ikke er noen entydig begrepsbruk, synes det vanlig å skille mellom næringsaktiviteter som er basert på bruk av landbruksressurser, og næringsaktiviteter som er basert på bruk av andre ressurser. Dette skillet er også brukt i dette notatet. Tilleggsnæring brukes om næringsaktivitet som er basert på bruk av land-

bruksressurser som jord, bygninger og maskiner til å produsere annet enn landbruksvarer. Annen næring er næringsaktivitet som medlemmer av brukerfamilien har og som ikke er basert på bruk av landbruksressurser. Dette skillet gjør det mulig å se hva den totale verdiskapingen basert på landbruksressursene er, og en kan se hvordan den fordeles seg på tradisjonelt landbruk og annen bruk av ressursene. Dette kan ha betydning i foretaksøkonomisk analyse og det kan ha politisk interesse.

Fleksibilitet i datainnsamlingen for a fange opp trender og gjennomføre ulike analyser

I og med at både jord- og skogbruk, tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet utvikler seg, endres og blir tilpasset nye rammebetingelser, bør også statistikk og forskning som skal følge utviklingen være i stand til å fange opp nye trender og aktiviteter, samt kunne bidra med kunnskap om nye muligheter. Det er grunn til å tro at næringsaktivitet som er basert på landbruksressursene, vil utvikle seg i årene som kommer. Nye næringsaktiviteter vil komme til, mangfoldet vil trolig bli større, omfanget og utbredelsen av ulike aktiviteter vil endres. Dette fordrer at systemene for datainnsamling er fleksible samtidig som det skal være nødvendig stabilitet i forhold til begrepsbruk og definisjoner. De lange linjene skal også følges. For å sikre at materialet kan brukes til forskning, er det behov for detaljerte registreringer som kan bearbeides for ulike formål, og registrering av ulike bakgrunnsvariabler. Dette er noe av årsaken til at NILF fra 2005 innførte et mer detaljert registreringssystem for tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet. Systemet med driftsgreininndeling gjør det mulig å fange opp nye næringer, kategorisere tilleggsnæringene ut fra ulike egenskaper ved dem og gjennomføre økonomiske analyser på ulike typer tilleggsnæringer. På samme måte som for ulike typer jordbruksproduksjoner trengs det også kunnskap om ulike typer tilleggsnæringsaktiviteter.

Egenskaper ved tilleggsnæringene krever gode metoder for datainnsamling

I gardsregnskapene finnes det mye informasjon om økonomiske transaksjoner i drifta. I driftsgranskingene kobles dette med informasjon fra gardbrukeren om bl.a. arbeidsforbruk og avlinger, samt data om varestrømmen fra varemottakere og leverandører. Til sammen er det mer enn 800 variabler i driftsgranskingene. Dette gir et godt grunnlag for FoU og beslutningsstøtte til både politikere, forvaltning og næringsutøvere.

De spesielle egenskapene ved tilleggsnæringer gjør at det kan være vanskelig å skille slik næringsdrift fra tradisjonelt landbruk. Dette er tilfellet både for næringsutøveren selv, regnskapsførere og driftsgranskere. Slike problemer oppstår spesielt på grunn av at tilleggsnæringsaktiviteten baserer seg på kapital og arbeidskraft som samtidig (og ofte hovedsaklig) benyttes til tradisjonell landbruksdrift. Men med noen ekstra noteringer hos næringsutøveren, krav til regnskapspraksis, samt gode regler for føringspraksis i driftsgranskingene er det mulig å fordele bl.a. inntekter og kostnader. De spesielle egenskapene ved tilleggsnæringer gjør imidlertid at det er vanskelig, og høyst usikkert om en klarer, å få gode økonomiske data om tilleggsnæringer ved hjelp av andre metoder. Koblingen av bondens registreringer, krav til regnskapspraksis og driftsgranskerens faglige vurderinger styrker validiteten og reliabiliteten i datamaterialet. En ytterligere styrking av datamaterialet og bruksmulighetene til dette hadde en fått om en kunne gjøre ytterligere koblinger. Det tenkes da på mulighetene til å koble mot annen statistikk som SSB samler inn om disse brukene, samt på Bygdeforsknings Trendundersøkelser, men det er ikke behandlet i dette notatet.

Uansett hvor mye arbeid en legger i å fordele bl.a. inntekter og kostnader mellom jordbruk, skogbruk og tilleggsnæring, vil slik fordeling kunne være diskutabel. Men for både bøndene og andre beslutningstagere knyttet til landbruket, vil både det totale resultatet fra bruket og resultatet for hver næring for seg være interessant. Det er viktig å sikre dataregistrering som gjør det mulig å kunne gruppere på forskjellige måter senere.

Tilleggsnæringer – ikke bare på yrkesmessig drevne bruk; datainnsamling i en større populasjon

Driftsgranskingene omfatter såkalt «yrkesmessig» drevne bruk, men det er ikke bare slike bruk som har tilleggsnæringsaktivitet, jf. NILFs forprosjekt for å kartlegge tilleggsnæringsaktivitet på «mindre bruk» (Sjelmo m.fl. 2006). For øvrige landbrukseiendommer må det til andre undersøkelser. Dette er noe av bakgrunnen for at NILF i samarbeid med SSB, på oppdrag fra Landbruks- og matdepartementet, nå gjennomfører undersøkelser av næringsaktivitet og ressursgrunnlag på mindre bruk som mottar produksjonstilskudd, og på øvrige landbrukseiendommer. I og med at driftsgranskingsmetodikken er meget ressurskrevende må det her til andre metoder. De data vi har om yrkesmessig drevne bruk gjennom driftsgranskingene vil derfor danne grunnlaget for dypere analyser om egenskaper ved, økonomien i og utviklingen innen tilleggsnæringer. Datainnsamlingen knyttet til andre landbrukseiendommer vil imidlertid gi en god oversikt over utbredelsen og omfanget av ulike næringsaktiviteter på disse eiendommene. En vil da få et bedre bilde av hva tilleggsnæringer betyr for en større populasjon av landbrukseiendommer. Hvis det framover viser seg at tilleggsnæringsaktivitet, relativt sett i forhold til tradisjonell landbruksdrift, vil bety mer for bosetting og verdiskaping på bygdene, taler dette for økt samordning mellom NILF og SSB, trolig også Bygdeforskning, knyttet til innsamling av data om næringsaktiviteten og ressursgrunnlaget knyttet til landbruket.

6.2 Tilleggsnæringer – økende betydning, men fortsatt et «tillegg» i inntektsdannelsen på yrkesmessig drevne bruk

Omfanget og utbredelsen av tilleggsnæringer har økt de siste årene, men utgjør fortsatt kun en liten del av inntektsdannelsen på yrkesmessig drevne bruk, totalt og i gjennomsnitt. Således kan en si at begrepet tilleggsnæringer fortsatt er beskrivende for aktiviteten på yrkesmessig drevne gårdsbruk hvor landbruksressursene også anvendes til annet enn tradisjonell landbruksdrift.

Av de 928 brukene i driftsgranskingene i 2005, var det registrert driftsoverskudd (positivt eller negativt) på 710 bruk (77 prosent).

Gjennomsnittelig driftsoverskudd i tilleggsnæringer for alle brukene i driftsgranskingene har økt fra ca. 13 000 kroner i 1997 til ca. 33 000 kroner i 2005 (jf. tabell 4.1). Det er mulig at en liten del av denne økningen kan tilskrives økt fokus på slik næringsaktivitet og bedre registreringer. Driftsoverskuddet fra tilleggsnæringer var noenlunde stabilt fra 1998 til 2002, på ca. 25 000 kroner. Driftsoverskuddet fra tilleggsnæringer utgjør fortsatt kun 6 prosent av nettoinntekta (mot ca. 5 prosent i perioden 1998 t.o.m. 2002).

For brukene med registrert driftsoverskudd fra tilleggsnæringer var gjennomsnittet på kr 43 000. Det er mange bruk med negativt eller lite driftsoverskudd fra tilleggsnæringer, og noen relativt få med stort driftsoverskudd. Medianverdien for driftsoverskudd fra tilleggsnæringer (ca. kr 17 900) er derfor mindre enn gjennomsnittsverdien.

Økning i tilleggsnæringer andel av totale inntekter har ikke veid opp jord- og skogbrukets nedgang i betydningen for inntektsdannelsen på bruket, slik at landbrukets (jord- og skogbruk samt tilleggsnæringer) totale bidrag til nettoinntekta har gått ned fra 56 til 49 prosent. For første gang utgjør landbrukets bidrag til nettoinntekta under 50 prosent av alle inntekter på yrkesmessig drevne bruk. Tilleggsnæringer betyr noe mer for inntektsdannelsen på brukene i dag sett i forhold til for 10 år siden, mens jord- og skogbruket har betydelig redusert betydning. Næringsaktivitetenes (inklusive annen næring) totale bidrag til nettoinntekta har i perioden 1997 til 2005 blitt

redusert, fra 59 til 52 prosent. Reduksjonen har i kommet fra næringsaktivitet basert på landbruksressursene da annen næringsvirksomhet gjennom hele perioden har bidratt med 3–4 prosent av nettoinntekta på yrkesmessig drevne bruk. Lønnsinntekter, pensjoner og aksjeutbytte har tilsvarende fått tilsvarende større betydning for inntektsdannelsen på disse brukene.

For driftsgranskingsbrukene som gruppe er begrepet tilleggsnæring fortsatt aktuelt og dekkende. Men for en stadig større del av disse brukene begynner tilleggsnæringene å utvikle seg til å være noe mer enn bare et tillegg. Andel bruk hvor driftsoverskuddet fra tilleggsnæringene er høyere enn driftsoverskuddet fra jordbruket øker. Av alle bruk er denne andelen på nesten 10 prosent i 2005, mot ca. 4 prosent i 1997 og 6–8 prosent fra 1998 til 2002. At denne andelen er økende kan også si noe om lønnsomheten i jordbruket. Det kan også nevnes at bare ca. 10 prosent av alle bruk med tilleggsnæring hadde et driftsoverskudd fra tilleggsnæring som var større enn 100 000 kroner. Nesten like mange bruk drev tilleggsnæringa med underskudd. Kun 0,8 prosent av brukene hadde et driftsoverskudd på over 500 000 kroner fra tilleggsnæring. Bruk med tilleggsnæring og annen næringsvirksomhet henter imidlertid ut noe høyere nettoinntekt totalt på bruket enn bruk uten slik næringsaktivitet. Slik næringsaktivitet utgjør derfor «et tillegg» på flere måter.

6.3 Store bruk, bruk på flatbygdene, bruk på Østlandet og ellers i sentrale strøk henter størst driftsresultat fra tilleggsnæringene

På samme måte som i jordbruket, er det også til dels store regionale forskjeller når det gjelder tilleggsnæring. Det er på Østlandet at tilleggsnæringene gir størst driftsoverskudd per bruk, minst driftsoverskudd per bruk blir det i Nord-Norge. Samme tendens ser vi også for annen næringsvirksomhet (jf. figur 4.2). Hele 60 prosent av brukene som henter større driftsoverskudd fra tilleggsnæring enn fra jordbruk (jf. avsnittet ovenfor), er på Østlandet.

På samme måte som at brukene på flatbygdene får størst driftsoverskudd fra jordbruket, får disse brukene, sammenlignet med brukene i andre bygder, også størst driftsoverskudd fra tilleggsnæringene. Disse sitter i tillegg igjen med høyest nettoinntekt da det er disse brukene som også henter mest inntekter utenfra bruket gjennom lønnsinntektene (jf. figur 4.3).

Det er bruk i sentrale tjenesteytingskommuner og blandede tjenesteytings- og industrikommuner som henter størst driftsoverskudd fra tilleggsnæringene. Det ser med andre ord ut til at det er i sentrale strøk og på flatbygdene, at det er mest å hente på å satse på tilleggsnæring. Her vil det trolig være mange forhold som spiller inn, og det vil variere mellom ulike typer tilleggsnæring. Det er grunn til å tro at nærheten til markedet har stor betydning, spesielt for tjenesteproduksjoner.

Driftsgranskingsresultatene indikerer at større bruk (målt gjennom jordbruksareal) henter større driftsoverskudd fra tilleggsnæringene. Noenlunde samme tendens ser vi hvis vi ser på melkebrukene og måler bruksstørrelsen etter antall årskyr. Her er imidlertid driftsoverskuddet fra tilleggsnæring klart størst på bruk med 20 til 24 årskyr, og avtar igjen noe på større bruk. Men også de største brukene har høyere driftsoverskudd fra tilleggsnæringene enn bruk under 20 årskyr.

De til dels store regionale og distriktsvise forskjellene som finnes knyttet til inntektsmuligheter fra jordbruk og muligheter for lønnsinntekter viser seg også for tilleggsnæringene. Der det er marginale områder for jordbruk og alternative inntekter gjennom lønnsarbeid, er det også marginale områder for tilleggsnæring. Det er samtidig verdt å

merke seg at det er de store brukene som henter det største driftsresultatet ut av tilleggsnæringene.

6.4 Driftsresultatet i tilleggsnæringer øker i takt med økning i arbeidsforbruket, type tilleggsnæring har også en del å si

Som nevnt i kapittel 6.3 er det positiv sammenheng mellom bruksstørrelse (målt i dekar jordbruksareal) og driftsresultatet fra tilleggsnæringer. Det er likevel en svak negativ sammenheng mellom driftsoverskudd fra jordbruk og driftsoverskudd fra tilleggsnæring. Det er ikke registrert arbeidsinnsats i tilleggsnæring på alle bruk med tilleggsnæring. Det er uklart om tilleggsnæringa på disse brukene i hovedsak er kapitalinntekt, eller om det mangler opplysning om faktisk utført arbeid. Regresjonsberegninger for alle bruk uten arbeidsinnsats som uavhengig variabel gir forklaringsgrad på ca. 10 prosent. Når en tar inn arbeidstid som forklaringsvariabel, øker forklaringsgraden til 26 prosent, se også fotnote 5 i kapittel 5.8.

Type tilleggsnæring også har en del å si. Utmarksnæring og utleie gir større driftsoverskudd enn andre tilleggsnæringer ved en gitt arbeidsinnsats. Noe av forklaringen til dette kan være at det er lave kostnader knyttet til disse tilleggsnæringene. Noe av kostnadene i forbindelse med utleie av bygninger er vanskelig å skille fra jordbruk og privat og kan ha kommet med der, men vi har ikke gått nærmere inn i dette for å sjekke denne hypotesen. Det aller meste av kapitalen knyttet til utmarka er også aktivert på skogen. Heller ikke her er kostnadssiden spesielt stor. Det er grunn til å tro at det er lønnsomt å utnytte de ressursene som ligger til bruket, mye av kapitalen er bundet uansett og kan denne kapitalen utnyttes i tilleggsnæring, vil det være gunstig for totaløkonomien på bruket. Mer om lønnsomhet i kapittel 6.5.

6.5 Stort sett lønnsomt å utnytte ressursgrunnlaget på bruket, men avhengig av hva som er alternativet

Det knytter seg noe usikkerhet til beregning av lønnsomhet for tilleggsnæringer. Først og fremst kommer dette av fordelingen av kapital mellom jord- og skogbruk og tilleggsnæringer. Dette har med tilleggsnæringenes egenart å gjøre. Tilleggsnæringene baserer seg i utgangspunktet på landbrukskapitalen/landbruksressursene. Det knytter seg også noe usikkerhet til arbeidsregistreringene. For mange er det unaturlig og vanskelig å skille mellom hva som er tradisjonelt landbruk og hva som er tilleggsnæringer. Fordi samme ressurser benyttes både i tradisjonelt jord- eller skogbruk og i tilleggsnæring, er trolig mange brukere mer opptatt av totalresultatet enn av resultatet for hver del.

Til tross for denne usikkerheten i resultatmålingen, kan vi rimelig sikkert si at tilleggsnæringene i gjennomsnitt gir bedre arbeidsbetaling enn både tradisjonelt jord- og skogbruk. Tallene viser også at de brukene som har tilleggsnæringer, oppnår bedre lønnsomhet (målt ved lønnsevne og familiens arbeidsfortjeneste per time) i landbruket sett under ett (jordbruk, skogbruk og tilleggsnæringer), jf. tabell 4.25. Det ser med andre ord, som tidligere nevnt, ut til å være lønnsomt å utnytte landbruksressursene på bruket.

En inndeling i arbeidsintensive og kapitalintensive tilleggsnæringer viser at de arbeidsintensive tilleggsnæringene samlet sett også gir bedre arbeidsfortjeneste per time enn tradisjonell jordbruksdrift sett under ett. Det er imidlertid enkelte tilleggsnæringer som gir dårligere timefortjeneste enn tradisjonell jordbruksdrift (i gjennomsnitt). Driftsgranskingsmaterialet viser at turisme og videreføring/vareproduksjon gir lav arbeids-

godtgjøring per time. Begge disse tilleggsnæringene må sies å være arbeidsintensive, og spesielt for de som er i en oppbyggings- og investeringsfase vil timefortjenesten bli lav.

Det ser også ut til at lønnsomheten i tjenesteproduksjoner stort sett er bedre enn lønnsomheten i vareproduksjoner. I tjenesteproduksjon inkluderes store tilleggsnæringer som utleie av bygninger og utmarksnæringer, således er det mye kapitalintensive tilleggsnæringer i tjenesteproduksjon og mest arbeidsintensive i vareproduksjon.

Sett under ett kan de kapitalintensive tilleggsnæringene forrente en betydelig kapitalmengde per bruk, selv når arbeidet er godtgjort etter tariff. Dette sier i seg selv ikke noe om lønnsomheten, men synliggjør disse tilleggsnæringenes betydning på bruksnivå. En stor del av kapitalintensive tilleggsnæringer knytter seg til utleie av bygninger, og utleie av jakt. Dette vil komme til uttrykk ved verdsetting av bygningsmasse og arealer ved realisasjon og overdragelse av eiendom. Ut fra resultatene ser det også ut til at det er mest lønnsomt å utnytte ledige ressurser hvor en ikke trenger stor arbeidsinnsats.

Når det gjelder annen næring, er lønnsomheten, her regnet som familiens arbeidsfortjeneste per time, for enkeltaktiviteter stort sett bedre enn både tilleggsnæringsaktiviteter og tradisjonelle jordbruksproduksjoner (jf. tabell 4.26 og tabell 4.28). Dette gjelder spesielt arbeidsintensive tilleggsnæringer som det her er naturlig å sammenligne med. Annen næring sett under ett har imidlertid noe dårligere lønnsomhet enn tilleggsnæringer sett under ett (inkludert kapitalintensive tilleggsnæringer). Sammenligner vi annen næring med lønnsomheten i landbruket under ett, er annen næring klart mer lønnsom (jf. tabell 4.25 og tabell 4.28).

Det er store forskjeller fra bruk til bruk hva angår lønnsomheten både i ulike jordbruksproduksjoner og ulike tilleggsnæringsaktiviteter. Men hvis en sammenligner lønnsomheten i tradisjonelt landbruk med tilleggsnæringer, er det nok for de fleste lønnsomt å utnytte ressursgrunnlaget på bruket. Hvordan ressursgrunnlaget skal utnyttes og hva som er de mest lønnsomme tilleggsnæringsaktivitetene, bør imidlertid først og fremst på bruksnivået vurderes ut fra sammensetningen av ressursgrunnlaget, samt ikke minst ut fra brukernes kompetanse og interesser.

6.6 «Tradisjonell» tjenesteproduksjon mest utbredt – myndighetenes nye satsingsområder står så langt for en liten del av aktiviteten

Tilleggsnæring er ikke noe nytt. Bønder har til alle tider søkt å utnytte ressursgrunnlaget på gardsbruket. At noe av dette sees på som en egen og til dels separat næringsaktivitet, til tross for at det er landbruksressursene som utgjør viktige innsatsfaktorer i produksjonen, har imidlertid fått økt oppmerksomhet de siste årene. Myndighetene har også uttalt at enkelte tilleggsnæringer er satsingsområder. Det er flere grunner til dette; blant annet et ønske om utnyttelse av nye markedsmuligheter, bedre ressursutnyttelse og ønske om å etablere muligheter for sysselsetting og verdiskaping på bygdene til erstatning for reduksjon i jordbruket. I og med at det kan se ut som det er bruk i sentrale strøk, og i områder der jordbruksdrift i utgangspunktet trenger minst støtte for å oppnå lønnsomhet, at også tilleggsnæringene kaster mest av seg, kan tilleggsnæringenes bidrag til bo-setting, verdiskaping og optimal ressursallokering diskuteres. Det er også i de sentrale områdene at mulighetene for lønnet arbeid er størst.

Så langt har næringsaktivitet knyttet til myndighetenes uttalte satsingsområder hatt forholdsvis liten betydning for tilleggsnæringenes bidrag til verdiskaping og sysselsetting. Det er de «tradisjonelle» tjenesteproduksjonene som står for den største andelen av både verdiskaping og sysselsetting fra tilleggsnæringene. Hovedsakelig dreier dette seg om utleie av bygninger, maskinkjøring, utleie av jakt- og fiskerettigheter samt annen tjenesteyting. Maskinkjøring og utleie av bygninger er vanlige tilleggsnæringer også i

andre land (jf. for eksempel Statistiska centralbyrån 2003, DEFRA 2006;) Slike aktiviteter er relativt enkle å kombinere med gardsdrift, og krever gjerne omtrent samme kompetanse. Over 80 prosent av driftsoverskuddet, omsetningen og arbeidsforbruket kom fra tjenesteproduksjon samt nesten 90 prosent av nettoinvesteringene. En del av denne tjenesteproduksjonen inkluderer riktig nok enkelte av uttalte satsingsområder, slik som *Inn på tunet* og *turisme*. Disse to tilleggsnæringene står imidlertid for kun ca. 5 prosent av driftsoverskuddet og omsetningen, men for en høyere andel, ca. 15 prosent, av arbeidsforbruket og investeringene. For vareproduksjon som bioenergiproduksjon (sett bort ifra vedproduksjon) og småskala matforedling er tallene enda lavere. Under 2 prosent av driftsoverskuddet og ca. 4 prosent av omsetningen kommer fra disse aktivitetene på yrkesmessig drevne bruk. Her, som for *Inn på tunet* og *turisme*, er en større del av investeringene og arbeidsforbruket registrert på disse aktivitetene, ca. 6 prosent for både investeringer og arbeidsforbruk.

Det kan være flere årsaker til dette. Fordi det er et relativt høyere arbeidsforbruk og store investeringer i forhold til omsetning og driftsoverskudd, er det grunn til å vente økt aktivitetene i disse produksjonene de kommende årene. Resultatene har imidlertid ikke kommet enda. Det investeres og pågår en utvikling av slik næringsaktivitet som fordrer et stort arbeidsforbruk. En del av årsaken til at det er store investeringer i forhold til for eksempel omsetning, kan også tilskrives egenskaper ved slike næringsaktiviteter. Disse næringsaktivitetene er mer atskilt fra tradisjonell jordbruksdrift enn til eksempel utleie av bygninger og maskinkjøring. Det er lettere å skille ut realkapital, også arbeidsforbruk, knyttet til slike aktiviteter. Hvor stor del av forskjellen i det relative forholdet mellom omsetning og investeringer samt arbeidsforbruk som kan tilskrives nevnte årsak, er ikke analysert nærmere og er usikkert. Forskjellene er imidlertid så store at det er grunn til å tro at utbredelsen og omfanget av tilleggsnæringer, som er uttalt som satsingsområder fra myndighetenes side, er økende. Dette vil vi få bedre svar på framover, når en har data for flere år.

6.7 En ikke ubetydelig andel av tilleggsnæringsaktiviteten er i realiteten en omorganisering av jordbruksdrifta

Gjennom tilleggsnæringer utnyttes ressursgrunnlaget på gardsbruk, både real- og humankapital, som innsatsfaktor for å skape næringsaktivitet i tillegg til tradisjonelt landbruk. En god del av tilleggsnæringsaktiviteten på bruksnivået kan imidlertid for næringa sett under ett, sees på som en annen måte å drive tradisjonelt jordbruk på. Maskinkjøring for andre jordbruksbedrifter er et godt eksempel på dette. Slik aktivitet generer ikke ny næringsaktivitet og verdiskaping, men er i realiteten en annen måte å organisere driftsopplegget på, både for de som leier inn og de som leier ut kompetanse og tjenester. Maskinkjøring for andre jordbruksbedrifter er den tilleggsnæringsaktiviteten som er mest utbredt og som flest driver med av de som har tilleggsnæringsaktiviteter. Ca. 15 prosent av driftsoverskuddet, ca. 20 prosent av omsetningen og i underkant av 30 prosent av arbeidsforbruket fra tilleggsnæringene kan vi rimelig sikkert si går til produksjon av varer og tjenester til andre foretak som driver tradisjonelt landbruk. Andelen av driftsoverskudd, omsetning, arbeidsforbruk og investeringer er imidlertid klart størst for andre markeder enn tradisjonelt jord- og skogbruk (jf. tabell 4.7). I tillegg har vi i vårt materiale en kombinasjonsgruppe av ulike markeder, både private, offentlige aktører, hvor en del av disse også er jordbruksbedrifter. For disse aktørene dreier det seg imidlertid stort sett om leveranser av vare og tjenester som ikke kan relateres til tradisjonell landbruksdrift.

Omfanget av maskinkjøring er en indikasjon på at den teknologiske og økonomiske utviklinga tvinger fram andre driftsopplegg og måter å organisere landbruksdrifta på.

Omfanget av maskinkjøring som kommer fram gjennom driftsgranskingene, representerer økonomiske transaksjoner som blir ført i regnskapet. Det er grunn til å tro at en ikke ubetydelig del av slik aktivitet også blir organisert på andre måter, gjennom byttetjenester, maskinsamarbeid og andre former for uformelt samarbeid.

6.8 Noen forslag til forskning og videre studier

Hvordan oppna suksess med næringsutvikling på gardsbruk, gjennom bevisst satsing på tilleggsnæringer og/eller annen næringsvirksomhet?

Det kan se ut som om det er mer bevissthet rundt næringsdrifta innen annen næring enn brukernes bevissthet knyttet til drift av ulike tilleggsnæringer. Annen næring er bedre spesifisert i regnskapene og slik næringsvirksomhet drives i større omfang der det drives. Tilleggsnæringene er mer innvevd i jord- og skogbruksdrifta i og med at det er landbruket som står for ressursgrunnlaget. Det er vanskeligere å skille ut tilleggsnæring som egen næringsgrein i regnskapssammenheng. Bruk som bevisst ønsker å utvikle tilleggsnæringsaktiviteter, bør imidlertid følge med økonomien i den respektive næringsgreina. I de fleste tilfeller vil dette enkelt kunne la seg gjøre såfremt brukeren ønsker det. I og med at dette i mange tilfeller ikke blir gjort kan det tyde på at aktiviteten ikke er en viktig del av drifta og at det ikke ytes innsats for å utvikle slik aktivitet. Det kan også bety at det oppfattes som en integrert del av driftsopplegget. Det hadde vært interessant å se nærmere på dette forholdet. Hvordan kan og bør tilleggsnæringsaktivitet organiseres og knyttes til driftsopplegget på det enkelte bruk, eventuelt i samarbeid med flere bruk? Hvordan kan en på en effektiv måte følge utviklingen i økonomien i tilleggsnæringer for å finne flaskehalser og sette i verk tiltak til rett tid?

En del evner å skape ny næringsaktivitet med stort omfang og godt resultat gjennom tilleggsnæringer. Det kunne også vært interessant å studere disse brukene nærmere; hvilke faktorer som gjør at enkelte også lykkes med utvikling av tilleggsnæringer?

Næringsaktivitet på landbrukseiendommer som ikke inngår i utvalgsgrunnlaget til driftsgranskingene

Driftsgranskingene dekker kun ca. 35 000 såkalt yrkesmessig drevne bruk, dvs. bruk som har standard dekningsbidrag på mer enn 8 ECU (se for øvrig kapittel 3.1.1). Vi får ikke et helhetlig bilde av verdiskapingen knyttet til tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet på alle gardsbruk ved å se bare på tall fra driftsgranskingene. Det er derfor på oppdrag fra Landbruks- og matdepartementet satt i gang et samarbeidsprosjekt mellom SSB og NILF for å kartlegge næringsaktivitet og ressursgrunnlag på ulike typer landbrukseiendommer (se kapittel 1.1). Gjennom dette prosjektet vil SSB og NILF også kartlegge mulighetene for å få i stand en mer regelmessig innsamling av data om tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet på ulike typer landbrukseiendommer. Dette datamaterialet vil, sammen med data fra driftsgranskingene, blant annet gi informasjon om verdiskaping og sysselsetting innen ulike typer tilleggsnæringer på ulike typer landbrukseiendommer. I denne rapporten har vi derfor fokusert mest på betydningen på bruksnivå og ikke fokusert på tilleggsnæringenes og annen næringsvirksomhets totale bidrag til verdiskaping og sysselsetting. Når SSB og NILFs samarbeidsprosjekt er avsluttet, vil det også bli presentert tall for slik næringsaktivitets bidrag til verdiskaping og sysselsetting for landbruksnæringsa sett under ett.

Hvor viktig er tradisjonell landbruksdrift for utviklingen av tilleggsnæringer og annen næringsvirksomhet på bygda?

Dette spørsmålet er indirekte dels besvart gjennom denne rapporten, men rapporten fokuserer ikke på denne problemstillingen og det gis ingen uttømmende svar på dette. Vi har også sagt litt om hvor stor andel av tilleggsnæringsaktiviteten som i realiteten er leveranser av varer og tjenester til tradisjonelt landbruk.

Enkelt sagt kunne en si at tilleggsnæringsaktiviteten er aktivitet som er basert på tradisjonell landbruksdrift, mens annen næring er næringsaktivitet som er helt uavhengig av landbruksressursene. Så enkel er imidlertid ikke virkeligheten. En del av tilleggsnæringsaktiviteten kunne nok trolig også utvikle seg uavhengig av om det var aktiv landbruksdrift på brukene, samtidig som mye av annen næringsaktivitet også bygger på kompetanse som næringsutøverne har tilegnet seg gjennom aktiv landbruksdrift.

Hva er «spinn-off» og ringvirkninger fra tradisjonelt landbruk, og hvor mye av næringsaktiviteten hadde kommet helt uavhengig av landbruket? Med andre ord hvor stor verdiskaping og sysselsetting generer hver støttekrone landbruksnæringa mottar, når en tar hensyn til tilleggsnæringer og annen næringsaktivitet som er avhengig av et aktivt landbruk? Hvilke typer tilleggsnæringer er mest og minst avhengig av at det drives et aktivt landbruk ved siden av? Hvilke næringsaktiviteter kan utvikles separat, og hvilke aktiviteter bør det stimuleres til utvikling av i områder med et profesjonelt og aktivt landbruksmiljø?

Referanser

- Alsos, G.A., E. Ljunggren og L.T. Pettersen u.å. *What triggers the start-up of new business activities?*
http://www.nordlandsforskning.no/NYHET/workprosent20shop/paper/Alsos_Ljunggren_Pettersen.doc.
- Bowler, I., G. Clark, A. Crockett, B. Ilbery, & A. Shaw (1996). «*The Development of Alternative Farm Enterprises: A Study of Family Labour Farms in the Northern Pennines of England*». *Journal of Rural Studies*. 12(3): 285–295.
- DEFRA (2004a). *Farm business survey 2004/05: Instructions for collecting the data and completing the farm return*. DEFRA, Food Chain Analysis Division 2. November 2004. <http://statistics.defra.gov.uk/esg/asd/fbs/reference/instructions.pdf>. Sett 24.01.2006
- DEFRA (2004b). *Diversification in Agriculture*.
<http://statistics.defra.gov.uk/esg/reports/divagri.pdf> . Sett 25.01.2006.
- DEFRA (2005a). *Farm Business Survey 2005/2006 Farm Return*. Farm Business Survey Project Board.
http://statistics.defra.gov.uk/esg/asd/fbs/reference/FAS24_2005-06.pdf. Sett 24.01.2006.
- DEFRA (2005b). *Diversification in agriculture – January 2005*.
<http://statistics.defra.gov.uk/esg/reports/divagri04.pdf>. Sett 25.02.2006.
- DEFRA (2006). *Diversification in agriculture – January 2006*.
<http://statistics.defra.gov.uk/esg/statnot/Diver06.pdf>
- Carter, C. (1999). «*Multiple business ownership in the farm sector: assessing the enterprise and employment contribution of farmers in Cambridgeshire*». *Journal of Rural Studies*, 15: 417-429.
- Chaplin, H. (2000). *Agricultural diversification: A review of methodological approaches and empirical evidence*. IDARA. Work Package 4, Working paper 2/..., November /2000. <http://www.agp.uni-bonn.de/agpo/rsrch/idara/Farm/wyewp2.doc>. Sett 17.11.2006.
- European Commission (2007). Agriculture and Rural Development, F.A.D.N.
<http://ec.europa.eu/agriculture/rica/>. Sett 5. juni 2007.
- Evans, N. J. & B. W. Ilbery (1993). «*The pluriactivity, part-time farming, and farm diversification debate*». *Environment and Planning A* 1993, volume 25, pages 945–959. Abstrakt på <http://www.envplan.com/epa/abstracts/a25/a250945.html>. Sett 20.01.2006.
- Fairweather, J. (1995). «*Dilemmas and Decisions Over On or Off-Farm Work*». *Rural society* 5(1). <http://www.csu.edu.au/research/crst/ruralsoc/v5n1p6.htm> . Sett 20.01.2006.
- Holien, S.O. og A. Hegrenes (2007). *Samdrifter i melkeproduksjonen 2005. Regelverk, organisering og regnskapsresultater*. Notat Nr 2007-3. NILF.
- Karlsson, A.-M., G. Larsson, L. Persson og T. Westling (2005). *TAPAS 2004 Phase 1. Improvement of FADN concerning rural development*. Statistics Sweden 2005-11-28.
- Landbruks- og matdepartementet, 2007. *Ta landet i bruk!*. Landbruks- og matdepartementets strategi for næringsutvikling 2007-2009.
http://www.regjeringen.no/Upload/LMD/Vedlegg/Brosjyrer_veiledere_rapporter/Ta_landet_i_%20bruk.pdf . Sett 25.06.2007.

- Layton, I. & L. Rislund (2002). *Socio-Economic Dimensions of Agricultural Diversification in Västerbotten, Northern Sweden*. Cerum Working Paper 43:2002. Umeå University.
- Lunnan, A., E. Nybakk & B. Vennesland (2006). «*Entrepreneurial attitudes and probability for start-ups-an investigation of Norwegian non-industrial private forest owners*». *Forest Policy and Economics*, 8: 683-690.
- Manual on the economic accounts for Agriculture and Forestry EAA/EAF 97 (Rev. 1.1). 2000 edition. European Commission and Eurostat.
- McNally, S. (2001). «*Farm diversification in England and Wales—what can we learn from the farm business survey?*». *Journal of Rural Studies*, 17: 247–257.
- NILF (2006). *Driftsgranskinger i jord- og skogbruk. Regnskapsresultater 2005*. NILF
- Nowers, R., 2002. *About agritourism and pluriactivity*.
<http://www.elsenburg.com/economics/tourism.html>. 20.01.2006.
- Rønning, L. (2004). *Multinæringsaktivitet på norske gårdsbruk – analyse av økonomi og sysselsetting i annen næringsvirksomhet*. Nordlandsforskning Arbeidsnotat nr. 2023/04.
- Rønning, L. (2006). *Gårdsbruk i Nordland – utvikling av landbruk og annen næringsvirksomhet i gårdshusholdene*. NF-Rapport nr. 13/2006. Nordlandsforskning.
- Scottish Agricultural College (2007). *Farm Diversification – issues to consider*.
<http://www.sac.ac.uk/consultancy/farmdiversification/aboutfd/whatsfd/>. Sett 13.03.2007.
- Sjelmo, O., K. Stokke, S.K.P. Rye, B.V. Øyen, T. Hunstad og E. Kjesbu (2006). *Forprosjekt Tilleggsnæringer – avklaring av driftsgranskningenes representativitet for mindre bruk*. NILF. Notat Nr. 2006-10.
- Statistiska centralbyrån 2003. *Jordbruksföretagens kombinationsverksamheter (2002)*. Rapport 2003-02-14.
- Statistisk sentralbyrå (2005). *Landbruksundersøkinga 2004. Førebelse tal. Skogbruk. 650 millionar i utmarksinntekter*.
<http://www.ssb.no/emner/10/04/20/skogbruk/arkiv/art-2005-03-09-01.html>.
- Statistisk sentralbyrå (2006). *Landbruksundersøkinga. Førebelse tal, 2005. Annakvar jordbruksbedrift driv tilleggsnæring*. <http://www.ssb.no/emner/10/04/10/lu/>.
- Statistisk sentralbyrå (2007). *Landbruksundersøkinga 2005. Endelege tal. Redusert arbeidsinnsats i jordbruket*. <http://www.ssb.no/emner/10/04/10/lu/>. 13.03.2007
- Stornes, O.K. E. Køhn & R. Grevsrud (2005). *Betydningen av landbruket for verdiskaping og sysselsetting i Nord-Norge*. Notat 2005-8. NILF.
- The Wye Group Handbook (2005). *Rural Households' Livelihood and Well-being. Statistics on Rural Development and Agricultural Household Income*. Prepared by a Task Force of the Intersecretariat Working Group on Agricultural Statistics and Rural indicators (IWG.AgRI). UNECE, Eurostat, FAO, OECD, World Bank.
<http://www.unece.org/stats/rural/>. Sett 20.01.2006.
- Turner, M., I. Whitehead og N. Millard (med D. Barr og K. Howe) (2006). *The effects of public funding on farmers' attitudes to farm diversification*. University of Exeter, Centre for Rural Research.
- University of Exeter, Centre for Rural Research og University of Plymouth, Rural and Tourism Research Group (2003). *Farm Diversification Activities: Benchmarking study 2002. Final report to DEFRA*.
<http://statistics.defra.gov.uk/esg/reports/farmdiv/>. Sett 20.01.2006

Vedlegg

Dr. gr kode	Driftsgrein	Tjeneste eller vare- produksjon	Markedet for varen eller tjenesten	Ressurs- grunnlaget	Real- og/eller human- ressurser	Jord eller skogbruks- basert	Kapital og/eller arbeidsintensiv næring	Gammel klassifisering
7000	Tilleggsnæring uklassifisert	Kombi	Kombi	Kombi	HR + RR	Bade og	Bade og	Ikke klass tilleggsnæring
7100	Utleie av areal, bygn og maskiner	Tjeneste	Kombi	Kombi	RR	Bade og	Kapitalint.	Utleierom og utleiehus
7110	Utleie av jbr. areal	Tjeneste	Andre markeder	Areal	RR	JBR	Kapitalint.	Utmarksnæring
7111	Utleie av jbr. areal til annen næringsvirksomhet	Tjeneste	Andre markeder	Areal	RR	JBR	Kapitalint.	Utmarksnæring
7112	Festeavgift på jbr. areal	Tjeneste	Andre markeder	Areal	RR	JBR	Kapitalint.	Utmarksnæring
7113	Arlige erstatninger på jbr. areal	Tjeneste	Andre markeder	Areal	RR	JBR	Kapitalint.	Utmarksnæring
7120	Utleie av skg.br. areal	Tjeneste	Andre markeder	Areal	RR	SBR	Kapitalint.	Utmarksnæring
7121	Utleie av skg.br. areal til annen næring	Tjeneste	Andre markeder	Areal	RR	SBR	Kapitalint.	Utmarksnæring
7122	Festeavgift på skg.br. areal	Tjeneste	Andre markeder	Areal	RR	SBR	Kapitalint.	Utmarksnæring
7123	Arlige erstatninger på skg.br. areal	Tjeneste	Andre markeder	Areal	RR	SBR	Kapitalint.	Utmarksnæring
7124	Utleie av skg.br. areal til naturvernformal	Tjeneste	Andre markeder	Areal	RR	SBR	Kapitalint.	Utmarksnæring
7130	Utleie av bygninger	Tjeneste	Kombi	Bygning	RR	JBR	Kapitalint.	Utleierom og utleiehus
7131	Utleie av driftsbyggn til jbr. virksomhet	Tjeneste	JBR	Bygning	RR	JBR	Kapitalint.	Utleierom og utleiehus
7132	Utleie av driftsbyggn til skg.br. virksomhet	Tjeneste	SBR	Bygning	RR	JBR	Kapitalint.	Utleierom og utleiehus
7133	Utleie av driftsbyggn til annen næring	Tjeneste	Andre markeder	Bygning	RR	JBR	Kapitalint.	Utleierom og utleiehus
7136	Utleie av vaningshus og karbolig	Tjeneste	Andre markeder	Bygning	RR	Bade og	Kapitalint.	Utleierom og utleiehus
7138	Utleie av hytter	Tjeneste	Andre markeder	Bygning	RR	Bade og	Kapitalint.	Turisme
7160	Utleie av maskiner	Tjeneste	Kombi	Maskin	RR	JBR	Kapitalint.	Maskinkjøring
7161	Utleie av maskiner til jbr. virksomhet	Tjeneste	JBR	Maskin	RR	JBR	Kapitalint.	Maskinkjøring
7162	Utleie av maskiner til skg.br. virksomhet	Tjeneste	SBR	Maskin	RR	Bade og	Kapitalint.	Maskinkjøring
7163	Utleie av maskiner til annen virksomhet	Tjeneste	Andre markeder	Maskin	RR	Bade og	Kapitalint.	Maskinkjøring

Dr.gr kode	Driftsrein	Markedet				Kapital			
		Tjeneste eller vare- produksjon	for varen eller tjenesten	Ressurs- grunnlaget	Real og/eller human- ressurser	Jord eller skogbruks- basert	og/eller arbeids- intensiv næring	Gammel klassifisering	
7200	Maskinkjøring	Tjeneste	Kombi	Maskin	HR + RR	Bade og	Arbeidsint.	Maskinkjøring	
7210	Leiekjøring for jbr	Tjeneste	JBR	Maskin	HR + RR	JBR	Arbeidsint.	Maskinkjøring	
7211	Leiekjøring for jbr med traktor	Tjeneste	JBR	Maskin	HR + RR	JBR	Arbeidsint.	Maskinkjøring	
7215	Leiekjøring for jbr med andre maskiner	Tjeneste	JBR	Maskin	HR + RR	JBR	Arbeidsint.	Maskinkjøring	
7219	Leiekjøring for jbr med tresker	Tjeneste	JBR	Maskin	HR + RR	JBR	Arbeidsint.	Maskinkjøring	
7220	Leiekjøring for skg.br	Tjeneste	SBR	Maskin	HR + RR	Bade og	Arbeidsint.	Maskinkjøring	
7221	Leiekjøring for skg.br med traktor	Tjeneste	SBR	Maskin	HR + RR	Bade og	Arbeidsint.	Maskinkjøring	
7222	Leiekjøring for skg.br med skg.br.utstyr	Tjeneste	SBR	Maskin	HR + RR	Bade og	Arbeidsint.	Maskinkjøring	
7230	Leiekjøring for annen næringsaktivitet	Tjeneste	Andre markeder	Maskin	HR + RR	SBR	Arbeidsint.	Maskinkjøring	
7231	Leiekjøring for annen nær., snøbr./strøing	Tjeneste	Andre markeder	Maskin	HR + RR	JBR	Arbeidsint.	Maskinkjøring	
7232	Leiekjøring for andre næringer - annet	Tjeneste	Andre markeder	Maskin	HR + RR	JBR	Arbeidsint.	Maskinkjøring	
7300	Foredling/vareproduksjon	Vare	Kombi	Ravare	HR + RR	Bade og	Arbeidsint.	Vareproduksjon	
7310	Foredling av melk og salg av melkeprod.	Vare	Andre markeder	Ravare	HR + RR	JBR	Arbeidsint.	Vareproduksjon	
7320	Foredling av kjøtt og salg av kjøttprod.	Vare	Andre markeder	Ravare	HR + RR	JBR	Arbeidsint.	Vareproduksjon	
7330	Foredling av frukt og grønt	Vare	Andre markeder	Ravare	HR + RR	JBR	Arbeidsint.	Vareproduksjon	
7335	Foredling av oljevekster	Vare	Andre markeder	Ravare	HR + RR	JBR	Arbeidsint.	Vareproduksjon	
7340	Brygging og vinproduksjon	Vare	Andre markeder	Ravare		JBR	Arbeidsint.	Vareproduksjon	
7350	Bioenergiprod. basert på jbr.ravarer	Vare	Andre markeder	Ravare		JBR	Arbeidsint.	Vareproduksjon	
7355	Bioenergiprod. basert på skg.br.ravarer	Vare	Andre markeder	Ravare		JBR	Arbeidsint.	Vareproduksjon	
7360	Bearbeiding av eget trevirke	Vare	Andre markeder	Ravare	HR + RR	SBR	Arbeidsint.	Vareproduksjon	
7370	Produksjon og salg av ved	Vare	Andre markeder	Ravare	HR + RR	SBR	Arbeidsint.	Vareproduksjon	
7375	Juletre og pyntegrønt	Vare	Andre markeder	Ravare	HR + RR	SBR	Arbeidsint.	Vareproduksjon	
7380	Gardssag - materialproduksjon	Vare	Kombi	Bygning	HR + RR	SBR	Arbeidsint.	Vareproduksjon	
7381	Gardssag - leiesaging	Tjeneste	Kombi	Bygning	HR + RR	SBR	Arbeidsint.	Annen tjenesteyting	

Dr. gr kode	Driftsgrein	Tjeneste eller vare- produksjon	Markedet for varen eller tjenesten	Ressurs- grunnlaget	Real og/eller human- ressurser	Jord eller skogbruks- basert	Kapital og/eller arbeids- intensiv næring	Gammel klassifisering
7400	Utmarksnæring	Tjeneste	Andre markeder	Areal	RR	SBR	Bade og	Utmarksnæring
7410	Utleie av jakt	Tjeneste	Andre markeder	Areal	RR	SBR	Kapitalint.	Utmarksnæring
7415	Utleie og guiding av jakt	Tjeneste	Andre markeder	Areal	RR	SBR	Arbeidsint.	Utmarksnæring
7420	Utleie av fiske	Tjeneste	Andre markeder	Areal	RR	SBR	Kapitalint.	Utmarksnæring
7425	Utleie og guiding av fiske	Tjeneste	Andre markeder	Areal	RR	SBR	Arbeidsint.	Utmarksnæring
7430	Salg av grus, sand og stein	Vare	Kombi	Ravare	RR	SBR	Kapitalint.	Utmarksnæring
7435	Salg av tomter	Vare	Andre markeder	Areal	RR	SBR	Kapitalint.	Utmarksnæring
7440	El-produksjon (smakraftverk)	Vare	Andre markeder	Areal	RR	SBR	Kapitalint.	Utmarksnæring
7450	Annen utleie av el. aktivitet i utmark	Tjeneste	Andre markeder	Areal	HR+RR	SBR	Kapitalint.	Utmarksnæring
7460	Bærplukking	Vare	Andre markeder	Areal	HR+RR	SBR	Arbeidsint.	Utmarksnæring
7465	Lav- og moseplukking	Vare	Andre markeder	Areal	HR+RR	SBR	Arbeidsint.	Utmarksnæring
7500	Landbruksrelatert reiseliv (turisme)	Tjeneste	Andre markeder	Kombi		Bade og	Arbeidsint.	Turisme
7510	Gardsturisme	Tjeneste	Andre markeder	Kombi	HR+RR	Bade og	Arbeidsint.	Turisme
7520	Seterturisme	Tjeneste	Andre markeder	Kombi	HR+RR	JBR	Arbeidsint.	Turisme
7530	Drift av campingplass	Tjeneste	Andre markeder	Areal	HR+RR	Bade og	Arbeidsint.	Turisme
7540	Opplevelsesturisme	Tjeneste	Andre markeder	Kombi		Bade og	Arbeidsint.	Turisme
7541	Rafting, kano eller båtutleie	Tjeneste	Andre markeder	Kombi	HR+RR	SBR	Arbeidsint.	Turisme
7542	Diverse motorsport/aktivitet	Tjeneste	Andre markeder	Kombi	HR+RR	SBR	Arbeidsint.	Turisme
7543	Hundekjøring	Tjeneste	Andre markeder	Kombi		Bade og	Arbeidsint.	Turisme
7544	Riding og aktiviteter med hest	Tjeneste	Andre markeder	Kombi	HR+RR	Bade og	Arbeidsint.	Turisme
7545	Diverse dyresafari	Tjeneste	Andre markeder	Kombi		SBR	Arbeidsint.	Turisme

Dr-gr kode	Driftsgrein	Markedet			Real og/eller human- ressurser	Jord eller skogbruks- basert	Kapital og/eller arbeids- intensiv næring	Gammel klassifisering
		Tjeneste- eller vare- produksjon	for varen eller tjenesten	Ressurs- grunnlaget				
7600	Annen tjenesteyting	Tjeneste	Andre markeder	Kombi	HR + RR	Bade og	Arbeidsint.	Annen tjenesteyting
7610	Inn pa tunet og grønn omsorg	Tjeneste	Andre markeder	Kombi	HR + RR	Bade og	Arbeidsint.	Annen tjenesteyting
7611	IPT - utdanning, skole og barnehage	Tjeneste	Andre markeder	Kombi	HR + RR	Bade og	Arbeidsint.	Annen tjenesteyting
7612	IPT - helse og omsorg	Tjeneste	Andre markeder	Kombi	HR + RR	Bade og	Arbeidsint.	Annen tjenesteyting
7620	Drift av restaurant og konferanselokaler	Tjeneste	Andre markeder	Bygning	HR + RR	JBR	Arbeidsint.	Annen tjenesteyting
7630	Landbruksverksted	Tjeneste	Kombi	Bygning	HR + RR	JBR	Arbeidsint.	Annen tjenesteyting
7640	Rideskole/stall	Tjeneste	Andre markeder	Bygning	HR + RR	JBR	Arbeidsint.	Annen tjenesteyting
7645	Annen tjenesteyting med hest	Tjeneste	Andre markeder	Bygning	HR + RR	JBR	Arbeidsint.	Annen tjenesteyting
7650	Kenel og hundepass	Tjeneste	Andre markeder	Kombi	HR + RR	JBR	Arbeidsint.	Annen tjenesteyting
7660	Kulturbaserte tjenester	Tjeneste	Andre markeder	Bygning	HR + RR	JBR	Arbeidsint.	Annen tjenesteyting
7670	Golfbane	Tjeneste	Andre markeder	Kombi	HR + RR	Bade og	Arbeidsint.	Annen tjenesteyting
7680	Landbr.relaterte tjenester med smaredskap	Tjeneste	Andre markeder	Kombi	HR + RR	JBR	Kapitalint.	Annen tjenesteyting
7700	Annen biologisk produksjon	Tjeneste	Andre markeder	Areal	HR + RR	JBR	Arbeidsint.	Ikke klass tilleggsnæring
7710	Ferskvannsbasert fiskeoppdrett	Tjeneste	Andre markeder	Kombi	HR + RR	Bade og	Arbeidsint.	Ikke klass tilleggsnæring
7720	Oppdrett og avl av hund, katt, kanin o.l	Tjeneste	Andre markeder	Bygning	HR + RR	JBR	Arbeidsint.	Ikke klass tilleggsnæring
7730	Hesteoppdrett	Tjeneste	Andre markeder	Bygning	HR + RR	JBR	Arbeidsint.	Ikke klass tilleggsnæring

Dr. gr kode	Driftsgrein	Tjeneste- eller vare- produksjon	Kapital- og/eller arbeids- intensiv næring
8000	Ikke klassifisert	Kombi	Bade og
8100	Regnskapsføring og konsulentvirksomh	Tjeneste	Arbeidsint.
8200	Anleggsvirksomhet og transport	Tjeneste	Arbeidsint.
8300	Vareprod. og foredlingsvirksomh.	Vare	Arbeidsint.
8350	Husflid og smaindustri	Vare	Arbeidsint.
8400	Byggevirksomhet	Tjeneste	Arbeidsint.
8500	Annen tjenesteyting	Tjeneste	Arbeidsint.
8550	Jordbruksarbeid for andre	Tjeneste	Arbeidsint.
8600	Utleie av fast eiend og annen kap.innt	Tjeneste	Kapitalint.
8700	Handelsvirksomhet	Tjeneste	Arbeidsint.